T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

19. YÜZYILDA OSMANLI RUM AYDINLARININ TARİH, MEMLEKET VE COĞRAFYA ÜZERİNE FİKİR VE ÇALIŞMALARI

İSMAİL KESKİN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞAHİN KILIÇ

EDİRNE 2023

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL KESKİN **tarafından hazırlanan** 19. YÜZYILDA OSMANLI RUM AYDINLARININ TARİH, MEMLEKET VE COĞRAFYA ÜZERİNE FİKİR VE ÇALIŞMALARI **Konulu** YÜKSEK LİSANS

Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin 15.-16. maddeleri uyarınca ** ** günü saat **'da yapılmış olup, tezin **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**KANAAT**	**İMZA**

* Jüri üyelerinin, tez ile ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/ Reddine " seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

Tezin Adı: 19. yüzyılda Osmanlı Rum Aydınlarının Tarih, Memleket ve Coğrafya Üzerine Fikir ve Çalışmaları

Hazırlayan: İsmail KESKİN

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma, merkezîleşme gibi yapısal değişimlerin yanında, etnik-dinî ve sosyal-idari yapıya yönelik isyanlar, fikir akımları ve ideolojik çarpışmalarla uğraştığı 19. yüzyılda; Osmanlı Rum Cemaati de bu değişimlerden etkilendiği kadar onu etkileyen topluluklardan biri olmuştur. Gerek denizcilik ve bankerlik gibi ticari faaliyetleri gerekse de Boğdan voyvodalığı, Sisam ve Girit valilikleri gibi önemli idari görevleri sebebiyle; Batı ve Batı dilleriyle her zaman yakın ilişki içerisinde olmuş Rum Cemaati'nin eşraf, aydın ve önde gelenleri, kendi toplumlarını bu tehlikeli ve karmaşık ortamda konumlandırma çabası içindeydiler. Bu çabaların içerisinde, Türk tarih yazıcılığında çokça yer alan ve Osmanlı Devleti'nden toprak edinerek onun dışında konumlanmayı hedefleyen Megali İdea gibi ayrılıkçı akımlar var olduğu gibi, tarih yazıcılığımızda çok daha az bilinen ve kendisini memleket ve vatandaşlık tanımları üzerinden Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak konumlandıran çabalar da mevcuttu. Motivasyonları her ne olmuş olursa olsun, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren; memleket, vatandaşlık ve Anadolu temalarını öne çıkaran tarih ve coğrafya kitapları kaleme alınmış, basılmış ve dağıtılarak bilhassa okullarda eğitim amacıyla kullanılmıştır. Üstelik bu eserler sadece Rumca basılmamış, Rum cemaatinin Rum dilli üyelerine yönelik Rumca eserlerin yanında, Türk dilli üyelerine yönelik Karamanlıca yani Yunan alfabesi ile basılmış Türkçe eserler de bu amaca yönelik olarak İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerdeki Rum matbaalarında basılarak yayımlanmıştır. Bu tez, Rum aydınlarının bahsi geçen dönemde basılmış eserleri üzerinden; tarih, vatandaşlık, memleket ve coğrafya hakkındaki fikirlerini inceleyecek ve böylece Rum aydınlarının, var olan fikrî akımlar arasında Rum Cemaati'ne yönelik tasavvurlarını ortaya koyarak Osmanlı tarih yazıcılığının incelenmesi konusunda oldukça az ürün verilmiş bir alana önemli bir katkı sunacaktır.

Title of Thesis: The Works and the Ideas of the Ottoman Greek Intellectuals on History, Fatherland and Geography in the 19th Century

Submitted By: İsmail KESKİN

ABSTRACT

In the 19th century, when the Ottoman Empire was dealing with structural changes such as westernization and centralization, as well as rebellions, ideas and ideological clashes against the ethnic-religious and social-administrative structure, the Ottoman Greek Community was one of the communities that affected it as much as it was affected by these changes. The notables, intellectuals, and leaders of the Greek Community, who have always been in close contact with the West and Western languages; both due to their commercial activities such as maritime trade and banking, and important administrative duties such as the Moldavian voivodeship, the governorship of Samos and Crete, were involved in efforts to position their societies within this dangerous and chaotic political atmosphere. Among these efforts, there were separatist ideas such as the *megali idea*, which aimed to acquire land from the Ottoman State and position the Greek Orthodox population outside of it. The *megali idea*, had been mentioned a lot in the Turkish historiography. There were also efforts which were much less voiced over in the Turkish historiography and these were the efforts of the Ottoman Greek intellectuals who positioned the future of the Ottoman Greek society with the Ottoman State through the various definitions of fatherland and citizenship. For this purpose, in the Greek printing houses of the big cities like Istanbul and Izmir, such works published in both Greek and Karamanlidika, for both Greek and Turkish speaking members of the Ottoman Greek society. This thesis will examine the ideas of Ottoman Greek intellectuals about history, citizenship, fatherland and geography through the works published in the mentioned period. Thus, it is aimed that this thesis will make an important contribution to a field that has given very little outcome in the examination of Ottoman historiography by revealing the concepts, ideas and the imaginations of the Ottoman Greek intellectuals towards positioning the Ottoman Greek Community among the existing intellectual currents.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, tanıklık ettiği tarihî dönemeçler kadar onu oluşturan toplumların sahip olduğu dilsel çeşitlilikle de günümüzden çok daha geniş bir yelpazeyi kapsayan 19. yüzyıl Osmanlı Toplumu hakkında, Osmanlı Rum Aydınlarının eserleri üzerinden derinlikli bir inceleme sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla pek çok farklı dilden pek çok farklı döneme ait eser incelenmiş ve gerekli yerlerde çevrilerek tez çerçevesinde kullanılmıştır. Kullanılan bazı nadir eserlerden bazı bölümler ilk kez bu tez çerçevesinde Türkçeye kazandırılmaktadır. Bu itibarla, aksi belirtilmediği sürece, tezde kullanılan Antik ve Modern Yunanca, Katharevousa Yunancası, Karamanlıca, Osmanlı Türkçesi, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserlerin transkripsiyon ve çevirileri bana aittir.

Ayrıca, gerek ders gerekse tez aşamasında, pandemi koşullarının getirdiği tüm olumsuzluklara rağmen benden ve çalışmalarımdan desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Şahin KILIÇ'a, değerli hocalarım Dr. Sabri Can SANNAV, Dr. Nilay ÖZLÜ ve Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ'a; bana tarih yazıcılığı, yakın dönem Yunanistan tarihi, Yunanca ve bilhassa Rumcanın Katharevousa evresi konularında büyük bir özen ve sabırla öğrettikleriyle yeni ufuklar açan hocalarım Prof. Dr. Stephanos PESMAZOGLOU, Prof. Dr. Sia ANAGNOSTOPOULOU, Prof. Dr. Paraskevas KONORTAS, Prof. Dr. Edhem ELDEM, Prof. Dr. Selçuk ESENBEL, Doç. Dr. Ahmet ERSOY ve Dr. Anestis VASILAKERIS'e; değerli doktorant dostum Christos KYRIAKOPOULOS'a ve çok genç yaşta kaybettiğimiz sevgili hocam ve dostum merhum Doç. Dr. Vangelis KECHRIOTIS'e şükran ve sevgilerimi sunmayı bir borç bilirim.

Yedi yaşında başladığım okul serüvenime hiç ara vermeksizin otuz iki yıldır devam ediyor olmamı hiç yadırgamayıp çok zor dönemeçlerime şahit olduklarında dahi desteklerini bir an olsun azaltmayan annem, babam, ablalarım, azıkdaşım başta olmak üzere tüm aileme ve kedim Sütoğlan'a yürekten teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....iii

ABSTRACT.....iv

ÖN SÖZ.....v

İÇİNDEKİLER vi

KISALTMALAR vii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ VE METODOLOJİ

1.1. Nietzscheci Bir Tarih Yazım Metodu Olarak Eleştirel Tarih ve Soykütükçülük……..7

1.1.2. Soykütükçülük ve "Köken Arayışı" 7

1.1.3. Nietzsche ve Soykütükçülük Kavramı.....8

1.1.4. Foucault ve Soykütükçülük Kavramı…….....11

1.2. 19. yüzyıl Rum Müverrihlerince Kaleme Alınan Tarih ve Coğrafya Eserlerinin İncelenmesinde Nietzsche Usulü Soykütükçülük Nasıl ve Neden Uygulanabilir Bir Yöntemdir?.....13

İKİNCİ BÖLÜM

19. TANZİMAT, BATILILAŞMA VE ULUSALCI HAREKETLERİ OSMANLI RUM CEMAATİ ÖZELİNDE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIMLA DÜŞÜNMEK

2. 1. Fransız Devrimi ve Ardından Gelen Fikrî Akımların Osmanlı Devleti'ne Yansımaları……..……...……21

2.2. 19. yüzyıl Balkan Ayaklanmaları ve Uluslaşma Süreçlerine Kuramsal Açıdan Bakış……...23

2.3. Kuramdan Pratiğe: Ulusçuluk Fikirlerinin Balkanlarda Kuramdan Pratiğe Dönüşümü……...30

2.4. Rumlaşarak Yükselmek: Kimliklerin Yol Ağzında Bulgar Kökenli Bir Bürokrat: İstefanaki Bey……..38

2.5. 19. yy. Osmanlı Balkanlarında Uluslaşma, Etnik Bölümlenme ve Azınlık Teorilerinin Eleştirel Tarih Yöntemiyle Tenkidi…….42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI RUM CEMAATİ

3.1. Genos ya da Ethnos: 19. yüzyıl Osmanlı Rum Cemaatini Tanımlamak……..……..51

3.2. Millet, Cemaat, Genos, Omogenes ve Rum Ortodoks Irkı…….……..54

3.3. 19. yüzyıl Rumları: Yunanlıları, Helenleri, Grekleri kimlerdir?.....63

3.4. 19. Yüzyıl Osmanlı Rum Aydınlarının Eserlerinde Tarih, Coğrafya, Osmanlı Hanedanı ve Köken Meseleleri:.....68

3.4.1. Sözü Geçen Eserlerde Osmanlı Tarihine Yönelik Çeşitli Temsiller……70

3.4.2 Osmanlıların ve Türklerin Soyu Meselesi:.....75

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI RUMLARININ 19. YÜZYIL HATIRALARI: HÜRRİYET VE JANDARMA

4.1. 20. yüzyılın İlk Çeyreğinden Osmanlı'nın Reform Çağını Anımsamak……..78

4.2. Hatıralar……81

4.3. Hürriyet ve 1908'in yankıları: Rumluk ya da Helenlik…….……..88

SONUÇ……..……....95

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA……104

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
Ank:	Ankara
c:	Cilt
Çev:	Çeviren
der:	Derleyen
Doç:	Doçent
Dr:	Doktor
ed.	Editör
haz:	Hazırlayan
İst:	İstanbul
KAAM:	Küçükasya Araştırmaları Merkezi
Prof:	Profesör
S:	Sayı
s.	sayfa
TTK:	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
Yay:	Yayınevi
yy:	yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî açıdan pek çok kez derin açmazlara sürüklenmesine yol açan ve nihayetinde yıkılışının en önemli sebeplerinden biri sayılabilecek olan ulusçuluk akımları ve bu akımlar çerçevesinde ortaya çıkan hareketler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ve modernleşme serüveninde yeri yadırganamayacak bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti; siyasi, ekonomik ve askerî geleceklerini Osmanlı Devleti'nden koparak peşine düşecekleri **megali idea** yani "büyük fikirler" ve büyük oranda Osmanlı Devleti'nden koparmayı tasarladıkları **πατρίδα** yani "anavatan"da gören bu ulusçularla mücadelesinde sadece askerî güç kullanmamış, aksine çoğu zaman çözümü kendi bünyesinde gerçekleştireceği düzenleme ve yenileştirme çabalarında aramıştır. Öte yandan megali idea da tek bir hat üzerinden ilerlememiş, bilhassa Bulgar Kilisesi'nin ayrılış sürecinde; **megali idea**nın en ateşli savunucularının dahi Helen-Osmanlıcılık gibi **megali idea**ya Osmanlı Devleti'yle savaşıp ondan ayrılarak değil, belli yasal düzenlemeler altında onun bir parçası olup Sultan ile iş birliği içinde daha kolay ulaşılabileceğine inandıkları ve bu yönde çalıştıkları süreçler de var olmuştu.[1]Sonraki yüzyılda çoğu "zararlı cemiyet" olarak imlenecek pek çok Rum cemiyetinin, yasal bir çerçevede kurulup yasal çerçeveler içinde çalışması; hatta Osmanlı Hanedanı'nın pek çok üyesinin Rum cemiyetlerinde onursal üyelik statüsüne sahip olması gerçeği, bu sürecin baş döndürücü hızdaki değişim ve dönüşümüne dair güzel bir örnektir.[2]

Millet-i Rum, yani Osmanlı Devleti'nin Rum Ortodoks tebaasından Yunan Krallığı vatandaşlığına giden süreçte akla elbette yekpare ve sorunsuz bir uluslaşma fikri gelmemelidir. Nitekim bu tez çerçevesinde de inceleneceği üzere, Osmanlı idari sisteminde mensup oldukları din yani Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlılık üzerinden Millet-i Rum olarak adlandırılan ve bu çerçevenin bir yansıması olarak bilhassa Rum Ortodoks Kilisesi'nce mensuplarını tanımlamak üzere kullanılan **γένος-genos** yani "soy"dan, laik bir kavram olan **έθνος-ethnos** yani "ulus"a kademeli ve sancılı bir geçiş

[1] Pinelopi Stathis (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Foti ve Stefo Benlisoy*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 27
[2] A.g.e., s. 21

söz konusudur. Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın websitesinde bulunan şu duyuru son derece açıklayıcıdır:

Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan vatandaşlarının ve soydaşlarının ***(ομογενών-omogenis)***[3] *usul davalarının işlenmesinde ve ayrıca yurtdışında yardımına ihtiyaç duyulması durumunda, Dışişleri Yetkilileri ve Merkezi Servis Müdürlüğü aracılığıyla hizmetindedir.*[4]

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın günümüzde yayınladığı çeşitli bültenlerinde dahi, farklı ülkelerdeki Rum Ortodoks cemaatler için hâlâ Rum Ortodoks Kilisesi'ne ait **genos** ve **omogenis** kavramlarının kullanılıyor olmasından da anlaşılabileceği üzere, "ulus" ve "soy" kavramları arasındaki mücadeleyi "ulus" kazanmışsa da mağlup kavram ortadan kalkmış değildir. Aksine, pek çok alanda gücünü korumakta, "ulus" fikriyle el ele yeni kullanım alanları kazanmaktadır.

Bu anlamda, "soy"dan "ulus"a olan bu yolculuğun Osmanlı Devleti ve kurumlarından bağımsız düşünülmesi imkânsız olduğu gibi, Yunanistan'ın ilk sınırlarının bağımsızlığının kabul edildiği 1820'li yılların sonlarından günümüzdeki sınırlarına büyük oranda ulaştığı 1923 Lozan Barış Antlaşması'na varıncaya kadar hem Osmanlı Devleti'ni hem de başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı Devleti çatısı altındaki tüm nüfus gruplarını etkilemiş, hem iç hem de dış bir etken olarak dönüşümünde hatırı sayılır bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti içindeki farklı nüfus gruplarının uluslaşma süreçleri ve Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki gelişmelere verdiği tepki ve yanıtlar, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ve modernleşme tarihinin önemli köşe taşları olmuştur. Elbette Osmanlı modernleşmesini, uluslaşma sürecine verilen tepkiler ve bu süreç karşısında alınan konumlara indirgemek doğru değildir. Öte yandan bu süreçleri tarihin ihanet sayfaları olarak damgalayarak tarih yazıcılığından dışlamak, sadece Osmanlı modernleşmesini değil, bir bütün olarak modern Türkiye ve Balkanlar tarihini anlama konusunda telafi edilemez zafiyetler

[3] Το Υπουργείο Εξωτερικών βρίσκεται στην υπηρεσία των Ελλήνων πολιτών και των ομογενών για τη διεκπεραίωση διαδικαστικών υποθέσεων αλλά και σε περίπτωση που χρειαστεί εκτάκτως η συνδρομή του στην αλλοδαπή, μέσω των Αρχών της Εξωτερικής Υπηρεσίας και της Διεύθυνσης της Κεντρικής Υπηρεσίας.

[4] https://www.mfa.gr/ypiresies-gia-ton-politi/ Erişim tarihi: 18.01.2023

doğuracaktır. Nitekim Osmanlı Devleti içindeki farklı toplulukların uluslaşma süreçleri, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılını anlama konusunda kilit bir öneme sahip olduğu kadar, günümüz Balkan coğrafyasında yer alan devletlerin ve bu devletlerden biri olarak kabul edebileceğimiz Türkiye'nin güncel meselelerini anlamlandırabilme açısından son derece önemlidir.

Osmanlı Devleti'ne tabi toplulukların uluslaşma süreçlerinin başlangıç tarihi için tarihçilerin çoğu Fransız Devrimi sonrasında Avrupa'da esen değişim rüzgârlarına işaret etse de bu sürecin başlangıcını, İkinci Viyana Kuşatması hezimetinin Osmanlı Devleti'nde başlattığı değişim ve dönüşüme odaklayan[5] tarihçiler de bulunmaktadır.

Adımları, bu tez çerçevesinde detaylıca izleneceği üzere, İkinci Viyana Bozgunu sonrası oluşan koşulların getirisiyle Osmanlı bürokrasinde Türk ve Fenerli Rum unsurların yükselişine, Fransız Devrimi'nden Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Batılılaşmaya ve nihayetinde Meşrutiyet dönemlerine varan süreçte Rum Cemaati Aydınları, bu sürece paralel bir şekilde ortaya koydukları eserlerle; Rum Cemaati'ni, bu hareketlerin içerisinde konumlandırmaya çalışmışlardır. Rum cemaatinin Rum dilli üyelerine yönelik Rumca eserlerin yanında, Türk dilli üyelerine yönelik Karamanlıca yani Yunan alfabesi ile basılmış Türkçe eserler de bu amaca yönelik olarak İstanbul'daki Rum matbaalarında basılarak yayımlanmıştır. Bu tez, Rum aydınlarının bahsi geçen dönemde basılmış eserleri üzerinden tarih, vatandaşlık, memleket ve coğrafya hakkındaki fikirlerini inceleyecek ve böylece Rum aydınlarının, var olan fikrî akımlar arasında Rum Cemaati'ne yönelik tasavvurlarını ortaya koyarak Osmanlı tarih yazıcılığının incelenmesi konusunda çok az ürün verilmiş bir alana önemli bir katkı sunacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma, dinî ve etnik temelli ayrışmacı isyanlar, fikir akımları ve ideolojik çarpışmalarla uğraştığı 19. yüzyılda, gerek Eflak-Boğdan Voyvodalığı gerekse tercümanlık ve matbaacılık geleneği üzerinden Batı ve Batı dilleriyle her zaman yakın ilişki içerisinde olmuş Rum Cemaati aydın ve önde gelenleri, kendi toplumlarını bu ortamda konumlandırma çabası içine girmiştilerdi. Bu

[5] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 48

çabaların içerisinde, tarih yazıcılığında çokça yer alan ve Osmanlı Devleti'nden toprak almayı öngören Büyük Fikir/Megali İdea gibi ayrışmacı akımlar var olduğu gibi, tarih yazıcılığımızda çok daha az bilinen ve kendisini memleket ve vatandaşlık tanımları üzerinden Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak konumlandıran çabalar da mevcuttu. Unutulmamalıdır ki Yunan ulusçuluğu dini bir topluluk yani **Millet i Rum**'dan tek adımda Helen ulusu idealine sıçramamış, çerçevesi bugün dahi muallakta bulunan **megali idea**/büyük fikir idealine ulaşıncaya kadar pek çok tezat ve ikilemle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ulusun kendine, diline ve ülkesine verdiği isim her ne kadar bugün Helen[6], Helence[7] ve Helenistan[8] üzerinde sabitleşebilmişse de 19. yüzyılın başlarına kadar bu isimlendirmeler, kilise başta olmak üzere bu topluluğun pek çok üyesi tarafından putperestlik, Frenklik ve putperest geçmişe ait zındıklıklar olarak algılanabiliyordu. Rum Ortodoks Hristiyan tanımının dışında kalan Yunan, Helen ya da Grek isimlendirmeleri ve Antik Yunan geçmişinden arta kalan öğeler, ancak kilisenin süzgecinden geçebildiği müddetçe kabul görebilmekteydi. Bu tez, işte böyle kaygan bir zeminde, çok kısa zaman aralıkları içerisinde çok büyük değişimler değiştirmiş tanım ve kimlikler üzerine, 19. yüzyılda Osmanlı Rum aydınlarının bu alanda verdikleri eserlere odaklanarak alanda var olan önemli bir açığı kapatma çabasına ortak olacaktır.

Bu tezde kullanılan birincil kaynaklar çoğunlukla Katharevousa Yunancasının farklı üsluplarında yazılmıştır. Ancak eserini Atina'da yazan Bursa kökenli Helen Krallığı vatandaşı Trifon Evangelidis'in **Kathareusa** dili ile Kapadokya Fertek kökenli Yeni Fenerli Rum Avraam Vaporidis'in **Kathareusa** dili arasında dahi dil ve üslup farklılıklarına rastlamak olasıdır. Öte yandan bilhassa memleket, vatandaşlık, coğrafya ve Anadolu temalı eserleri son derece duru ve anlaşılabilir bir Türkçe ile Yunan harflerini kullanarak kaleme alan Türkdilli Osmanlı Rumlarının çalışmalarını gözden kaçırmamak, bilhassa dil ve aidiyet konularını tam anlamıyla irdeleyebilmek adına oldukça önemlidir ve hem Rumca hem de Karamanlıca, yani

[6] Erkek Έλληνας, kadın Ελληνίδα
[7] Ελληνικά
[8] Ελλάδα

Yunan alfabesiyle yazılmış Türkçe metinlerin karşılaştırılmaları üzerinde detaylı bir çalışmayı gerektirir.

Bu uzun ve deneysel süreç, konunun disiplinler ve dönem açısından dağınık olması nedeniyle de gereklidir. Bu tezde farklı ekollerin izlerini bir arada bulmak mümkündür. Osmanlı Tarih yazarlarının hayatlarını anlamak için mikro tarih disiplininin geliştirdiği aygıtları sürece dahil etmek, bu alanı araştırma ve anlama konusunda son derece faydalıdır, çünkü seçilen eserlerin yazarlarının kişisel yaşamlarına ilişkin daha fazla veriye sahip olunması, kişisel ve toplumsal düzeydeki motiflerin anlaşılmasını ve ayırt edilmesini mümkün kılmıştır.

Bu tez, 19. yüzyılın sonlarındaki Yunan toplumlarının kendilerini Osmanlı İmparatorluğu içinde konumlandırma çabasını ve Batı egemenliğinin değişen dünyasında kendisini konumlandırmak için büyük bir çaba sarf eden Osmanlı Tarihçiliğini anlama girişimidir. Said Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl dünya siyasetindeki yeri hakkındaki tespitini not etmek çok önemlidir:

"Hıristiyan prenslikler ve devletler arasında tümüyle sıkışıp kalmışız... Devlet-i Aliyye yaklaşık elli yıldır Avrupa devletler ailesinin bir üyesidir..."[9]

Bu resimde Osmanlı Rumları, bir Hristiyan toplumu olarak, Hristiyan devletlerin içine hapsolmuş Osmanlı toplumunun hemen içinde yer almaktadır. Ancak "Osmanlı Toplumu"nu, daha doğrusu 19. yüzyıl Osmanlı Toplumu'nu ve Geç Dönem Osmanlı Tarihçiliğini tanımlarken konuyu biraz daha derinleştirme ihtiyacı kaçınılmazdır.

Le Roy Ladurie'nin tarihçileri paraşütçüler ve trüf mantarı avcıları olarak sınıflandırması,[10] 21. yüzyıl tarihçiliğinde çok daha anlamlı çünkü artık geçmişi araştıran sadece tarihçiler değil. Üst-tarih ve dilsel, mekansal dönemeçler üzerine tartışmalar sürerken; tarih disiplini, geçmiş üzerindeki tekelini giderek kaybetmekte.

---

[9] Selim, Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.14

[10] Alexander G. Bearn, (ed), *Useful Knowledge: The American Philosophical Society Millennium Program*, American Philosophical Society, Philadelphia 1999, s.191

Öte tarihsellik ve metodoloji sorunları, temel meseleler olma konumlarını muhafaza etmektedir. Paraşütçüler ve trüf mantarı avcıları sınıflandırmaları artık sadece tarihçileri sınıflandırmıyor. Bu anlamda antropoloji çevrelerinden siyaset bilimine kadar "geçmişe yönelik" yazılar seri üretime girerken, yaklaşım sorunu ve teori ile araştırma arasındaki dengeye dair problemler çok daha görünür hâlde. Doğrudan bu tezin konusuyla ilgili makale ya da denemeler sayıca fazla değiller. Ayrıca, bu tezin çalışma alanına giren diğer çalışmalarla ancak sınırlı bir etkileşim söz konusu. Yine de her kamp için paraşütçüler ve trüf avcılarınca kaleme alınmış örnek eserler bulmak mümkün. Her iki hizipçe kaleme alınmış çalışmalardan bu tezin alanına en yakın olanları üzerine değerlendirme ve eleştiride bulunmak, bu tezin alana sunduğu yenilikleri anlamak için uygun olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ VE METODOLOJİ

1.1. Nietzscheci Bir Tarih Yazım Metodu Olarak Eleştirel Tarih ve Soykütükçülük

Bu bölüm, soykütükçülük kavramı ve "temsil" meselesine, özellikle de "köken" temsiline dair çok katmanlı bir anlayış sunmaktadır. İlk bölümde "soykütükçülük" kavramının, şecere çıkarma ve köken arayışıyla başlayan serüveninde Nietzsche'nin müdahalesi sonrasında kelime, söylem, zihniyet ve anlayış kalıplarının kökenlerine yönelik sıkı bir araştırma metodolojisine evrimi üzerinde durulacak, soykütükçülüğün tanım ve söylemlerin tarihselleştirmesi ve nihayetinde eleştirel tarih metodunu uygulanabilir kılması konusunda işlevselliği tartışılacaktır. Bu anlamda Nietzscheci "soykütükçülük" kavramı ve Foucault'nun bu kavramı söylem, bilgi arkeolojisi vb. genişletmelerle donatarak sunduğu metotlar, birer araç olarak kullanılmak üzere incelenecek; soykütükçülük ve eleştirel tarih metodunun, 19. yüzyıl Osmanlı Rum Cemaati üzerine yazılanlar kadar, 19. yüzyıl Osmanlı Rum Cemaati aydınlarınca yazılanlara uygulanabilirliği de irdelenecektir.

1.1.2. Soykütükçülük ve "Köken Arayışı"

Nietzsche'nin, **Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift**[11] yani *Ahlakın Soykütüğü Üzerine: Bir Polemik* eserinde sınırları çok net olmasa da ortaya koyduğu yeni metodolojide, **Genealogie** yani soykütüğü kelimesi, ayrıntılı bir şekilde incelenmeyi hak etmektedir. Almanca **Genealogie** kelimesinin kökenine bakmak istediğimizde, Kluge Almanca etimolojik sözlüğünde şu madde karşımıza çıkar:

[11] Friedrich, Wilhelm, Nietzsche, *Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift*, Verlag von C. G. Naumann, Leipzig 1892

Wissen über die Geschlechterfolge' per. fach. (14. Jh.), spmhd. genealogye. Ist entlehnt aus genea¯logia, das seinerseits aus gr. genea¯logı´a entlehnt ist. Das griechische Wort aus gr. genea´ ' Geschlecht, Generation und dem Halbsuffix -logi ´a'[12]yani, *"Kuşakların takibi bilgisi (14. Yy) genealogye. Genealogi´a kelimesi Yunancadan ödünç almıştır. Yunancada Genea, cinsiyet, soy anlamına gelir ve logia son ektir.*"

Bu noktada, Yunancaya dayanan şu iki kelimeyi daha yakından incelemek yerinde olacaktır: **γενεά** ve **λογία**. **γενεά** kelimesi, birçok anlamı olan oldukça kapsamlı bir kelimedir. Sözcüğün anlamı, P. H Dorbaraki'nin tek ciltlik "Etimolojik Yorumlu Eski Yunan Dili" sözlüğünden kontrol edildiğinde, *Aile, köken, doğum, yaş, dönem, ırk, insan tipleri, çocuk veya torun.* anlamları ile karşılaşılır.[13] İkinci kelime olan **λογία** ise, bu örnekte **γενεά**'nın anlamı olarak verilen kelimelerin herhangi birinin incelenmesini aktaran bir son ek olarak tanımlanabilir. *Kluge Almancanın Etimolojik Sözlüğü* eserinde de belirtildiği üzere kelime, 14. yüzyıldan bu yana kuşakların takibi bilgisi anlamıyla kullanılmaktadır.[14]

1.1.3. Nietzsche ve Soykütükçülük Kavramı:

1869 yılında, henüz 25 yaşındayken Basel Üniversitesi'nin Klasik Filoloji Kürsüsü'ne onursal profesör olarak davet edilmiş[15] ve dolayısıyla da son derece güçlü bir filoloji altyapısına sahip bir filozof olan Nietzsche'ye göre, **Genealogie** yani soykütüğü terimi, sözcüklerin yorum yoluyla sürekli değişmesi fikri için bol miktarda etimolojik olasılık sağlar. Bahsi geçtiği üzere soykütüğü kavramı ve anlamı, Nietzsche tarafından eski anlamının yıkılması ve Foucault tarafından bu temel üzerine yeniden inşa edilmesinden sonra konuyla ilgili bambaşka bir anlayış yaratmıştır.

---

[12] Elmar Seebold, *Kluge Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache,* Walter de Gruyter GmbH & Co., Berlin 2011, s. 346

[13]s. Χ Δορμπαράκι , *Επίτομον λεξικόν* της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, Βιβλιοπωλειον της Εστιας , Αθήνα 2005, s.1093

[14] Elmar Seebold, Kluge Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache, Walter de Gruyter GmbH & Co., Berlin 2011, s. 346

[15] Friedrich Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası Zamana Aykırı Bakışlar 2*, Çev: Mustafa Düzel, İthaki Yayınevi, İstanbul 2006, s. 1

Kuşakların ve ataların takibi üzerinden bir köken arayışı olarak soykütükçülük, Orta Çağ tarih ve felsefe çevrelerinde alışılagelmiş bir disiplinken, Nietzsche'nin bu kavramın sahip olduğu anlamın temelini yıkması, daha doğrusu soy anlamını kavramın merkezinden çıkarması, yepyeni bir çalışma alanı yaratmıştır. Nietzsche, soykütükçülük kavramını, kaynaklar üzerinde eleştirel bir şekilde yoğun çalışmaya indirgemiş, kuşak ve ata takibine dayanan soybilimciliğiyse tamamen dışlamıştır. Bunu, bir binanın temelini yıkıp, onu göğe tutunarak havada kalmaya zorlamak olarak görmek de mümkündür.[16]

Nietzsche'ye göre herhangi bir şey, kişi veya olay, tarihsel, kültürel, pratik yorum meselesi olarak yorumlanmalıdır ve yorumlar dizisinin altında yatan hiç ama hiçbir şey yoktur.[17] Var olan her şeyin yorumlandığı bu devamedegelen seri, aslında yeniden yorumlama anlamına gelir. Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üzerine: Bir Polemik* eserinde, "biçim" ve "anlam"ın değişken karakterini çok açık bir şekilde ifade eder:

Biçim akışkandır ama "anlam" daha da akışkandır…[18]

Yorum bir iktidar aracı olarak görülebilir ve denebilir ki Nietzsche için verili olgular yoktur, yalnızca yorumlar vardır. Hatta özne verili bir olgu değildir, çünkü *o var olanın arkasına eklenmiş, icat edilmiş ve yansıtılmış bir şeydir.*[19]

Bu ifadeler tamamen felsefi sorular olarak görülebilir ve tarih yazımı ile bağlantıları belirsiz olarak algılanabilir. Ancak Nietzche'nin *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası* eserinde bu bağ, *aktif unutkanlık*[20] kavramı kanalıyla çok kuvvetli

---

[16] İsmail Keskin, Anabasis: "The March of the Ten Thousand" into Modernity", *Tarih Graduate History Journal*, Cilt 1, Sayı: 1, İstanbul 2009, s. 98

[17]Michael Mahon, *Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power, and the Subject*, SUNY Press, New York 1992, s. 97

[18] Friedrich Wilhelm Nietzsche, *On The Genealogy Of Morals: A Polemic : By Way Of Clarification And Supplement To My Last Book, Beyond Good And Evil*, Çev: Douglas Smith, Oxford University Press, Oxford 1999, s.58

[19]Friedrich Wilhelm Nietzsche, The Will to Power: Der Wille Zur Macht, Çev: Walter Arnold Kaufmann, ed. R. J. Hollingdale, Vintage Books, New York 1968, s.8

[20] Friedrich Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası Zamana Aykırı Bakışlar 2*, Çev: Mustafa Düzel, İthaki Yayınevi, İstanbul 2006, s.14, 15

bir şekilde kurulmuştur. Nietzsche'ye göre unutma yeteneği, mutluluğun, her türlü eylemin ve hatta yaşamın temel koşuludur. Nietzsche'ye göre, her uygarlığın kendi "plastik gücü", kendi geçmişini aktif ve yaratıcı bir şekilde yorumlama biçimi vardır. Nietzsche'nin kendi kelimeleriyle;

Şimdiki zamanın mezarcısı olmak istenmiyorsa, bu dereceyi ve onun aracılığıyla geçmişin unutulması gereken sınırını belirlemek için bir insanın, bir halkın, bir kültürün plastik gücünün ne kadar büyük olduğunu çok iyi bilmek gerekir; burada kendi içinden kendine özgü bir biçimde serpilip, geçmişi ve yabancı olanı yeniden biçimlendirme ve kendine katma, yaraları iyileştirme, yitirilmiş olanın yerine yenisini koyma, parçalanmış biçimleri kendinden yeniden oluşturma gücünü kastediyorum.[21]

Bu plastik gücün gerekli önkoşulları vardır, örneğin sınırlı bir ufka sahip olmak ve dünyaya aktif olarak icat edilmiş bir bakış açısıyla bakıyor olmak ki bu, aynı zamanda aktif bir unutmaya ihtiyaç olduğunu düşündürür. Yani yeni bir yorum yaparken, önceki tüm yorumların reddi gereklidir.[22]İnsanın bu plastik güç karşısında aldığı üç farklı konum, Nietzsche'ye göre üç farklı tarih anlayışını doğurur: *Anıtsal tarih, Eski Çağcı tarih ve eleştirel tarih*.[23] Bu geçmişlerin kullanımı aynı zamanda onların yaşamı iyileştirip iyileştirmediğini veya yaşamı yok edip etmediğini de ortaya çıkarır. Nietzsche'ye göre, her tarihin her ikisi de olabilme yeteneği vardır. Ancak anıtsal ve Eski Çağcı tarihler hakkında belli çekincelere sahiptir. Nietzsche, anıtsal tarihin yıkıcı kapasitesinin, "büyüklüğü tanıyan ama kendisi büyük şeyler yapamayan adamın" toprağında yeşerdiğini belirtir ve böyle bir anlayışın tehlikesini, sanat yeteneği olmadığı hâlde anıtsal tarzda bir sanatçılar tarihi literatürü yani bir nevi zırhı ile donanan kişilerin, silahlarını güçlü sanatsal kafalara yani sanat tarihinden gerçekten bir şeyler öğrenip ona bir şeyler katabilecek olanlara yöneltecekleri öngörüsüyle özetler.[24] Eski çağcı tarihin tehlikesi, Eski Çağlar üzerindeki açık vurgusundan ve yeni

[21] A.g.e., s. 14
[22]Michael Mahon, *Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power, and the Subject*, SUNY Press, New York 1992, s. 97
[23] Friedrich Nietzsche, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası Zamana Aykırı Bakışlar 2*, Çev: Mustafa Düzel, İthaki Yayınevi, İstanbul 2006, s. 21
[24] A.g.e., s.26

ya da gelişen her şeyi reddetmesinden ya da kovuşturmasından kaynaklanır. Bu tutucu yaklaşım, hayatı korumaktan ya da muhafaza etmekten çok onu hapsedecektir. Öte yandan, son tarih yani eleştirel tarih, Nietzscheci soykütüğü kavramını temel alır.

"Eğer yaşayacaksa, insan geçmişin bir parçası kırmak ve yok etmek için gereken güce sahip olmalı ve zaman zaman bunu kullanmalıdır. ... Yapabileceğimiz en iyi şey, kalıtsal ve kalıtsal doğamızla bilgimizle yüzleşmek ve yeni, katı bir disiplin yoluyla gelenlerden gelen sorumluluğumuzla hücum ve kendimiz yeni bir alışkanlık, yeni bir misafirhane, ikinci bir doğa [aşılamak], böylece bizim ilk doğa çözüm gider"[25]

Bu alıntıdan özetlenerek ifade edilebileceği üzere, anıtsal tarih bu kalıpları inşa eder, Eski Çağcı tarih korur ve eleştirel tarih ise yıkar. Micahel Mahon tarafından isabetli bir şekilde ifade edildiği üzere,

Bizim neslimiz, önceki nesillerin suçlarının bir sonucudur ve bunun gerçekliği değişmez olsa da, geçmişimizi eleştirel bir şekilde yeniden yorumlayabilir ve kökenini tercih edeceğimiz bir alternatif yaratabiliriz.[26]

Dolayısıyla, Nietzsche'nin soykütükçülüğüne dayanan eleştirel tarih anlayışını, şimdiki zamanın belirleyici bir tarihi olarak düşünebiliriz. Soykütükçü, kerameti kendinden makul kanıtları baltalamak ve yaşamın zenginleştirilmesi için olanaklar yaratmak için şimdiki zamanın izini sürer.[27]

1.1.4. Foucault ve Soykütükçülük Kavramı:

Foucault'nun Nietzsche'den aldığı ve son dönem eserlerinde yoğun bir şekilde kullandığı soykütüğü kavramını anlayabilmek için, ilk çalışmalarında şekillendirdiği bir diğer kavramın bilinmesi gerekir: arkeoloji. Foucault'nun arkeoloji ve soykütüğü

[25]Friedrich, Nietzsche, *On the Uses and Disadvantages of History for Life, In Untimely Meditations,* Ed: D. Breazeale, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s.75,76
[26]Michael Mahon, *Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power, and the Subject*, SUNY Press, New York 1992, s. 100
[27] İsmail Keskin, Anabasis: "The March of the Ten Thousand" into Modernity", Tarih Graduate History Journal, Cilt 1, Sayı: 1, İstanbul 2009, s.100

kavramları arasındaki ilişki, Foucault'nun kavramsallaştırma tarzı hakkında kesin bir anlayış sağlar:

Soykütükçülük, söylemlerin olaylar olarak çözümlenmesinin hem nedeni hem de hedefidir. Ve göstermeye çalıştığım şey, bu söylemsel olayların, şimdiki zamanımızı neyin oluşturduğunu ve benliğimizi neyin oluşturduğunu belirli bir şekilde nasıl belirlediğidir: Bilgimiz, uygulamalarımız, akılcılık tipimiz, kendimizle ve başkalarıyla olan ilişkimiz. Yani soykütüğü analizin amacıdır ve arkeoloji de maddi ve metodolojik çerçevedir. [28]

Foucault, 1983'te, ölümünden bir yıl önce verdiği ve yukarıda alıntılanan röportajda iki terimin kapsam ve kullanımlarını netleştiriyor. Fikirlere sonuna kadar bağlı olan arkeoloji, soykütüğüne daha çok güçle ilgili olan araçları sağlar. Foucault'ya göre soykütük, *"Bedeni hareketsiz kabul edilen şeyi rahatsız eder; birleşik olduğu düşünülen şeyi özelliklerine ayırır, kendisine ait tasavvur edilenin heterojenliğini gösterir."*[29] Tarihin süreksizliğine yapılan güçlü vurgu, Foucault'nun *"Soykütüğü unutulmuş şeylerin dağılmasının vardığı noktada bir sürekliliği yeniden kurmak için geriye gitme iddiasında değil..."* [30]uyarılarını okuyucuya tekrarlar. Buna göre soykütükçülük, bir köken arayışı değildir.

Tüm bu sebepler, ilerleyen kısımlarda görüleceği üzerine anlamları değil asırlık, on yıllık süreçlerde dahi köklü değişimlere uğramış millet, ulus, soy, genos gibi terimlerle çalışmak zorunda olunan bu tezin kendisine sağlam bir zemin kurabilmesi adına var olan literatürü, eleştirel tarih üzerinden bilgi arkeolojisi ve soykütükçülük metodlarıyla sınamayı zorunlu kılmaktadır.

---

[28] http://www.generation-online.org/p/fpfoucault4.htm , erişim: 22.12.2022

[29] Ladelle McWhorter, *Bodies and pleasures: Foucault and the politics of sexual normalization*, Indiana University Press, Bloomington 1999, s.39

[30] Michel Foucault, Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays And Interviews, Cornell University Press, Ithaca, New York : 1977, s 146

1.2. 19. yüzyıl Rum Müverrihlerince Kaleme Alınan Tarih ve Coğrafya Eserlerinin İncelenmesinde Nietzsche Usulü Soykütükçülük Nasıl ve Neden Uygulanabilir Bir Yöntemdir?

Ancak ne filozofların ne de tarihçilerin çok ciddiye almadıkları ve edebiyat teorisyenlerinin ancak geçici olarak dikkat ettikleri bir sorun vardır. Bu soru, uzun zaman önce yapıların ve süreçlerin bir modeli olduğu iddia edilen ve bu nedenle deneysel veya gözlemsel kontrollere tabi olmayan, yalnızca sözlü bir eser olarak kabul edilen tarihsel anlatının statüsüyle ilgilidir.[31]

Osman şüphesiz Romulus'tan çok daha tarihî (yani çok daha az efsanevi) bir şahsiyettir. Bununla birlikte o da kendi adı ve mirasıyla yaratılmış siyasî teşekkülün simgesi mahiyetindedir. Marshall Sahlins'in de Hawaii ve Hint-Avrupa siyasî tasavvurundaki yabancı-kral öğesine dair çalışmasında işaret ettiği üzere "maceranın "yalnızca simgesel' olmasının pek de önemi yoktur; zira o, 'hakikî' olduğunda da simgeseldir."[32]

Bir anlamda tarihsel olan, mitik olanın karşıtıdır ve tarihçiye kitabına şekil veren şeyin bir mit olduğunu söylemek, ona belli belirsiz bir aşağılama gibi gelebilir. Çoğu tarihçi, Bacon'la mutabık bir şekilde, şiirin "hayal ürünü bir tarih" olduğuna veya en azından tarihin başka, şiirin başka bir şey olduğuna ve tüm meta-tarihin gerçekte bir araya gelmeyecek iki şeyin gayrimeşru bir bileşimi olduğuna inanmayı tercih eder.[33]

Bazı metinler zaten iyi inşa edilmiş terminolojiyi kullanma lüksüne sahipken; bu tez gibi metinler, kendi terimlerinin soykütüğünü açıklığa kavuşturmalı, onları yeniden keşfetmeli veya eski terminolojinin yeni bir anlayış içinde yeniden kullanılmasını teşvik etmelidir. Osmanlı tarihi konusunda Türk ve Yunan tarihçiliği

---

[31]Hayden White, *The Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism,* The Johns Hopkins University Press, Maryland: California s. 81-82

[32]Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Metis Yayıncılık*, İstanbul 2018, s. 34

[33] Northrop Frye, *The Educated Imagination and Other Writings on Critical Theory, 1933-1962*, University of Toronto Press, Toronto, s.309, 310

arasındaki etkileşim alanı her ne kadar 20. yüzyıla nispetle çok daha gelişmiş olsa da etkileşim hâlâ belli sınırlar çerçevesinde ve popüler mitlerin tahakkümü altındadır. Oysa Edhem Eldem'in de belirttiği gibi, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı ve Türk tarihine uygun bir yaklaşım, Osmanlı ve Türk tarihi tarihçilerinin Yunan tarihini harici bir tarih olarak görmelerine izin vermez.[34]Öte yandan ayrışmanın bu imkansızlığı, 19. yüzyıl Osmanlı Tarihi araştırmacısı için bir avantaj olarak algılanmamalıdır. İki tarihin birlikteliği, bu tarihlerin araç gereçlerini azaltmaz veya çalışma alanlarını sınırlamaz, ancak tarihçiler için ekstra gereklilikler, donanımlar ve yükler getirir. "19. yüzyılda Osmanlı Rum Aydınlarının Tarih, Memleket ve Coğrafya Üzerine Fikir ve Çalışmaları" başlığını taşıyan bu tezin hakkıyla ortaya koyulabilmesi için eski ve bir bakıma yeni çağrışımlar üzerine yeterli bir kuramsal altyapının gerekliliğinden bahsetmeye gerek yok, ama araştırma alanın genişliği, araştırmacıya aynı zamanda araştırma dillerine hâkim olma ihtiyacını da dayatıyor. 19. yüzyılda geniş bir yelpazedeki yazı üslup, stil ve formları, yalnızca -Le Roy Ladurie'nin deyimiyle- özellikle Yunanistan ile ilgili konularda çalışan akademisyenlere ve Osmanlı-Yunan Tarihi'nin yer *mantarı avcılarına* değil, aynı zamanda ticaret, eğitim, edebiyat veya modernite gibi son derece önemli konuları teorileştirme çabası içindeki Ursinus, Strauss ve Göçek gibi 19. yüzyıl Osmanlı Tarihi ve Tarihçiliği'nin paraşütçülerine de uygulandı.

Bu bağlamda, metodolojik bir araç olarak Nietzscheci soykütükçülük bu tez için kullanışlıdır, çünkü bu çalışmanın örnek olay incelemesini oluşturan 19. yüzyıl Rum müverrihlerinin kalemlerinden çıkmış tarih ve coğrafya kitapları, Osmanlı Tarih yazıcılığının bir parçası olarak incelenmektedir. Ancak 19. yüzyıl olaylarını, terminolojiyi, dilbilimsel, tarih yazımsal akımları ve popüler "neo-mitolojileri" derinlemesine açıklamadan millet içindeki toplumlardan bahsetmek mümkün değildir. Dahası, Le Goff'un da kesin olarak belirttiği gibi; *tarih, farklı alanlarda farklı bir hızda ilerlemektedir.*[35]Le Goff'un bu tespiti, Batı ile Osmanlı'nın zaman ve zaman ritmi

[34]Edhem Eldem, Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography, The Historical Review/La Revue Historique Institute for Neohellenic Research, Cilt 6, http://epublishing.ekt.gr/el/7583/The-Historical-Review-La -Revue-Historique/7624, 2009, s. 27
[35] Jacques Le Goff, *The Medieval Imagination,* Çev: Arthur Goldhammer, University of Chicago Press, Chicago 1992, s.9

arasındaki farklar kadar, Osmanlı'nın Müslim ve Gayrimüslim tebaası arasında ve hatta Rum Cemaatine dahil farklı cemaat ve cemiyetler arasındaki zaman ve zamanın akış ritmine dair farklıları da kapsamaktadır. Nitekim, idari olarak; milletbaşı payesine sahip Rum Ortodoks Patriği'ine bağlı, Osmanlı İmparatorluğunun neredeyse bütününe yayılmış ve farklı Metropolitliklerin idaresi altında yaşayan farklı Rum cemaatleri, aynı algı, düşünce, aidiyet bilinci, hedef ve ideallere sahip değillerdi. Hatta cemaatler içinde örgütlenmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında sayıları 125'e varan[36] cemiyetlerin dahi aynı fikirde olabildikleri konular son derece sınırlıydı. Bu anlamda bazı cemaatlerin altındaki bazı cemiyetler için önemli olan aidiyet; Patrikhane ile kurumları aracılığıyla bağlandığı hem manevi hem de idari bir yapı olan **omogenis**'in yani **Rum Ortodoks Genos**'unun, Rum Ortodoks soyunun soydaşlığının bir parçası olmak iken bazı diğer cemaatler için öncelikli aidiyet noktası **ethnos** yani ulus ve olabiliyordu. Farklı dönemlerde farklı gruplarca Yunan/Helen/Grek/Rum olarak adlandırılabilen bu **ethnos**'un isimlendirilmesine ait tartışmalara ileriki bölümlerde yer verileceği için o tartışmayı sonraki bölüme bırakarak bu ulusun bir parçası olma idealinin zaman içindeki değişimlerine göz atmak faydalı olacaktır. Tüm cemaatlerde ortak olan tek nokta, 19. yüzyılın hızlı değişen siyasi ve idari atmosferine farklı mekanizmalarla cevap veriyor oluşlarıydı. Öte yandan, 20. yüzyılın başlarında yaşanan büyük savaş ve felaketler Anadolu ve Balkanlardaki nüfus dengelerini yerle bir ettiği gibi, siyasi geleceğe dair pek çok medeni tartışmayı da silahın ateşiyle çöpe atmış oldu. Üstelik Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan zorunlu nüfus değişimi sonrasında İstanbul haricinde Anadolu'da Rum, Batı Trakya haricinde Yunanistan'da Türk kalması yasaklandığı için neyi savunmuş olurlarsa olsunlar ve hatta on yıl öncesine kadar bir diğer ülkenin parlamentosunda milletvekili olsalar dahi artık yeni ülkelerinin birer vatandaşıydılar ve önceki eserleri, tasavvur ve idealleri sessizliğe gömülmek durumundaydı. Üstelik bu anlaşma, millet kelimesinin modern anlamına göre değil, Tanzimat anlamına göre yapılmış, zorunlu göçe tabi tutulanların dilleri ya da tabiyet tercihleri dikkate alınmazken nüfusa kayıtlı oldukları dine göre işlem yapılmıştır. Buradan yola çıkarak "homojenleşmek/soydaşlaşmak" zorunda bırakılmış bu

[36] Pinelopi Stathis (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, Foti ve Stefo Benlisoy*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 21

aydınların bu büyük değişiklikler öncesinde sahip oldukları konum ve düşüncelerle verdikleri eserlerindeki samimiyetlerini sorgulamak, tarihçiliğin en eski ve en temel ilkelerinden biri olan "geçmişi, sonraki günlerin tartısıyla tartmamak" ile çelişmektedir.

Bu durumda, bu tezde bahsi geçen 19. yüzyılın ikinci yarısında tarih, vatandaşlık, memleket ve coğrafya üzerine eserler vermiş Osmanlı Rum Aydınlarının ömrü yeten pek çoğu, yaşamlarının son kısmında Yunanistan vatandaşı olmak durumunda kaldılar ve doğal olarak ya sessiz bir yaşam sürdüler ya da yeni ülkelerinin ideallerine ve tarih yazıcılığına uygun eserler vermek durumunda kaldılar. Tarihselliği önemsemeyen pek çok paraşütçü teorisyen; bunu, söz konusu yazarlar için "olması gerekenin olduğu", "hep söylemek istediklerini söylemeyi başardıkları" bir an olarak görür ve bu yazarların önceki eserlerini, bir sonraki bölümde detaylıca açıklanacak olan, **alytroto** yani henüz kurtarılmamış oldukları, esir dönemden kalma samimiyetsiz ve ciddiye alınamayacak eserler olarak 19. yüzyıl tarih yazıcılığından dışlarlar. Bu eserlerin literatürdeki yerlerini hâlâ alamamış olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşımın geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Öte yandan bu tezin böyle bir yaklaşımı kabul etmesi mümkün değildir çünkü bilgi arkeolojisi, tarihî katmanların birbirleriyle karıştırılmadan değerlendirilmesi gerektiğinin bilincindedir. Dolayısıyla, bu tezin ana konusunun temelini oluşturan her terimin, tıpkı Nietzsche'nin ahlaki değerlere yönelik kavramların soykütüklerini katman katman inceleyip eleştirmesi gibi şimdiye kadar bir çorba misali birbirleriyle karıştırılarak kullanılagelmiş idari, siyasi ve ideolojik kavramların katman katman incelenerek soykütüğü sınavını geçmesi gerekmektedir:

"Öyleyse bu yeni talebi dile getirelim: Ahlaki değerlerin bir eleştirisine ihtiyacımız var, bu değerlerin değeri bir kez olsun incelenmeli"[37]

Ancak bu incelemeden sonra, araştırma alanı için tamamen yeni olan temaları tartışmak mümkündür. Bu anlamda bir soykütüğü çalışmasının amacı, Nietzscheci

[37]Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morality' and Other Writings Student Edition Cambridge Texts in the History of Political Thought*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 7

soykütüğüyle ilgili bir önceki bölümde belirtildiği gibi, bugünün tarihine işaret etmektir. Cemal Kafadar'ın Romulus ile Osman karşılaştırması gibi, daha az ya da daha fazla tarihsel olsa da, temsil ettiği alan nispetince doğrudur. Şimdiki zamanın tarihini belirtme açısından, her ikisi de *eşit derecede semboliktir.* [38]

Örnek olarak, II. Abdülhamid'in, Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'nin türbesini uzun bir süreden sonra yeniden keşfetmesi, bir bakıma yeniden icat etmesi ve Söğüt'ü hanedanın atalarının memleketi olarak simgeleştirmesi,[39] Marshall Shahlins'in yabancı kral imajı üzerinden gerçekleştirdiği değerlendirmeyle mükemmel bir uyum içindedir: Nitekim, *maceranın 'yalnızca sembolik' olması önemli değildir, çünkü 'gerçek' olduğunda bile semboliktir*.[40] Hele hanedanın kurucularına saygı çerçevesinde Söğüt kasabasının imarına girişen tek Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit olmadığı bilindiğinde. II. Abdülhamit gibi büyük bir değişim ve karmaşa devrinde, on bir yıl sürmüş bir fetret devrinin ardından tahta geçen Padişah Çelebi Mehmet'in de kendi döneminde artık siyaseten önemsiz, küçük bir köy hâlini almış Söğüt'e bir cami inşa ettirmesi,[41] bu simgenin gücünün ihtiyaç duyulduğu anlarda ne kadar kuvvetli olabildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla, araştırmanın öğelerinin böylesine değişken ve çok boyutlu olduğu bir alanında, araştırmacının iki düzeyde çalışması gerekir: Bunların ilki, mevcut teorilerden haberdar olmak adına ikincil kaynaklarken; ikinci düzey, özellikle birincil kaynaklar ve araştırma konusu metinlerin orijinal dil versiyonları aracılığıyla nerede ne arayacağını bilir bir şekilde taranan arşivlerdir. Çünkü, metatarihin sonsuz olasılık vaat eden geniş alanları; son tahlilde, tarihyazımı çalışmasında iyi yazılmış bir nesrin yeterli olacağı anlamına gelmez. Metatarihin, geçmişle ilgili bir fantazi için sınırsız bir alan olarak algılanması popüler bir akım olsa da, metinlerin soyağacının

[38]Cemal Kafadar, Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State, University of California Press, California 1995, s.8
[39] Cemal Kafadar, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Metis Yayıncılık*, İstanbul 2018, s.143
[40] A.g.e., s.34
[41] A.g.e., 182

Nietzscheci terimlerle aranmasını mümkün kılan tek yol, birincil kaynaklar üzerinde sıkı bir çalışmadır.

Bu nedenle, 19. yüzyıl sonlarının şimdiki zamanın tarihini anlamaya çalışmak, Rum Genosu içindeki farklı cemaatlerden gelen Rum aydınlarının kaleme aldıkları tarih ve coğrafya kitaplarını incelemek; bize bu yazarların, cemaatlerini hem Rum Genos'u hem de Osmanlı toplumu içinde konumlandırdıkları alanı gözleme şansını verecektir. Bunun yanında, Osmanlı Rum Cemaatlerini, Osmanlı toplumu, Osmanlı ve Batı tarihyazımları içinde konumlandırmamıza da yardımcı olacaktır.

Osmanlı Rum Tarihçilerinin çalışmalarının ve seçtikleri tematik ve metodolojinin varlığı bile -Padişahın planına paralel veya zıt ama aynı metodoloji ve tür içinde- onları sadece kopya edenler, çevirmenler, benimseyenler veya uygulayanlar değil, ayrıca oyun içinde aktif oyuncular olarak kabul etmemiz için yeterlidir. Ayrıca imparatorluk tarihi yazım çabalarının 19. yüzyılda süregelen tarihçilik tartışmalarından bağımsız olmadığını da belirtmek gerekir. Bu tezin tam da bu nedenle, Joseph von Hammer Purgstall'ın **Geschichte des osmanischen Reiches: Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven** yani *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: Büyük Ölçüde Kullanılmamış El Yazmaları ve Arşivlerden*[42] adlı çalışması ve bunun Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Yunan toplumları üzerindeki etkisi konusuna da yer vermesinin nedeni budur.

Zira Hammer'ın Osmanlı Tarihi üzerine -özellikle Rum ve Yunan tarihçileri için- çığır açan eseri üzerine yapılan tartışmalar, tartışmanın taraflarını ve doğasını da ortaya koymakta ve özetlemektedir. Bu anlamda, Hammer'in, Rum ve Yunan aydınlarının Osmanlı Tarihi kitaplarını yazma çabalarının soykütüğünü ve önde gelen Rum ve Yunan burjuvazisinin bu kitaplara "sponsorluk" etme çabalarının motivasyonlarını anlamak adına bu zincirin önemli bir parçası olduğu söylenebilir. Bu tarih yazma ve yazdırma yarışı, o dönemde Rum Genos'una özgü değildi ve bu yarışlar üzerine yapılacak çalışmalar, İmparatorluğun farklı düzeylerinde birçok farklı konuyu

[42] Joseph, von Hammer Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches: Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven,* C. A. Hartleben's Verlag, Pest 1834

gün yüzüne çıkarma potansiyeline sahiptir. Tıpkı Osmanlı Rum Cemiyetleri ve tarihçileri, Yunan Krallığı Üniversite ve tarihçileri gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. Padişahı olan II. Abdülhamid'in de hanedanın köken ve sembolleri için bir şecerenin temellerini oluştururken pek çok motivasyonu vardı. Aynı şekilde, hem Osmanlı Rum Cemaatlerine mensup Rum tarihçiler hem de Yunan Krallığı vatandaşı Yunan tarihçilerin Osmanlı Tarihi üzerine kitaplar yazarak hanedanın seceresinden Türklerin ve Rumların ırklarına varıncaya kadar farklı alanlarda farklı sembolizmlerin inşasına olan ilgilerini açıkça göstermektedirler.

Nesnel tarih yazımının babası olarak anılan Leopold von Ranke'nin çağdaşı ve Ranke'nin çevresinde saygı gören bir sima olan Hammer; Ranke'nin, tarihî gerçeğin, tarihçinin ancak kendisini belgelerinin sunduğu verilere gömmesiyle ortaya çıkabileceği görüşüne bağlıydı ve çalışmasının "nesnel" olduğunu iddia etmek konusunda neredeyse takıntılı bir tavra sahipti.[43]

Hammer'in Osmanlı İmparatorluğu Tarihi eserinin tesirinin çeşitli derecelerde de olsa baskın bir şekilde hissedildiği 19. yüzyıl Osmanlı Rumlarınca yazılmış Osmanlı tarihlerinin, tür ve yöntem olarak devrin Batılı tarih yazıcılığının temel yöntem ve biçimlerini takip etmeye çalıştıkları net bir şekilde bellidir. Üstelik eserlerin ön sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu, eserlerin sponsorlarının da arzuladığı bir tercihtir. Dolayısıyla bu eserlerde ne yazdığı kadar yazılanların neden, nasıl ve hangi yöntem ve modeller üzerinden yazıldıkları da tarihçilere son derece önemli bilgiler vaat etmektedir.

Bu nedenle, Nietzscheci soykütükçülük, 19. yüzyılda Osmanlı Rumlarınca yazılan tarih ve coğrafya eserlerini inceleme alanında oldukça kullanışlı bir yöntemdir, çünkü sözkonusu yazarların önündeki seçenek ve semboller, Osmanlı içerisindeki Müslim ve Gayrimüslim diğer tüm cemaatlerle ve hatta padişahın kendisinin sahip olduğu seçenek ve sembollerle aynıydı.

[43] Paula, Sutter, Fichtner, "History, Religion, and Politics in the Austrian Vormärz." *History and Theory* Cilt: 10, Sayı: 1, Middletown 1971, s. 37, 38

Öte yandan koreografileri, bu sembolleri inşa etme biçimleri ve eserlerindeki karakterlerin dizilimi, çağlarının tarihine dair anlayışlarını ve geçmişi bugünlerine aktarma tercihlerini gözler önüne sererek bilgi arkeolojisini işlevsel hâle getirmektedir.

Örnek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Maarif Nezareti'nin tercüme genel müfettişi olan Abraham Vaporidis'in Osmanlı Rum Genos'unun çocukları için Rumca bir ders kitabı olarak yazdığı *Osmanlı Padişahlarının Biyografileri* kitabı, Türklerin ve dolayısıyla Osmanlı hanedanının saf Hint Germen ırkına mensup olduğunu belirtir. Buna yakın bir tarihte, modern Yunan tarihyazıcılığının atası olarak anılan Paparigapoulos da Yunanları, Almanlarla yakın akraba olarak Hint Avrupa ırkına bağlar.[44] Bu kapsayıcı yaklaşımlar, II. Abdülhamid'in saray muhafızlarının en içteki çemberini Ertuğrul Sancağı'ndan "hemşehrilerinden" seçip onlara Osmanlı Hanedanı'nın kurucusunun efsanevi babası Ertuğrul'un adını verme tercihinden[45] pek uzak değildir, çünkü tercih edilen gerçekliği semboller üzerinden yansıtmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu tercihler üzerine kapsamlı bir şekilde eğilinecektir.

[44]Stathis Gourgouris, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece, Stanford University Press*, Stanford 1996, s.255.

[45] Selim Deringil, The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909, I.B Tauris, London:2009,pp.24-25

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT, BATILILAŞMA VE ULUSALCI HAREKETLERİ OSMANLI RUM CEMAATİ ÖZELİNDE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIMLA DÜŞÜNMEK

2.1. Fransız Devrimi ve Ardından Gelen Fikrî Akımların Osmanlı Devleti'ne Yansımaları

Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın 1352 yılında Çimpe Kalesi'ni ele geçirerek Osmanlı Beyliği'ne katmasından Balkan topraklarının büyük parçalar hâlinde elden çıkmaya başladığı 1878-1918 sürecine kadar Rumeli, Osmanlı Devleti'nin sırtını dayadığı; 1402 Ankara Savaşı hezimetinden, Fetret Devri mücadelelerine, Celâlî isyanlarının bastırılmasından 19. yüzyıl başlarında hanedanın devamlılığını tehdit seviyesine gelmiş Yeniçeri ayaklanmaları karşısında yer alarak düzenin devamını sağlamaya varıncaya kadar her zaman için kilit önemde olagelmiştir. Bu anlamda akılda tutulması gereken en önemli konu, kuruluşundan son gününe kadar Osmanlı Devleti'nin sadece Asya ve Afrika değil, asla göz ardı edilemeyecek bir hususiyetle Rumeli ve dolayısıyla da bir Avrupa devleti olduğudur. Günümüz siyasi, askerî ve diplomatik tarihçiliğinde; denizin gün boyunca belli saatlerde içindeki çöpleri kıyıya vurması gibi, bilhassa Batımerkezli bir anlayışla Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda sadece bir misafir olduğu, vakti gelince de kovularak aslî toprakları olan Asya'ya sürülmeleri ya da zamanında hükmettikleri farklı din ve etnik grup öğelerinin içinde din ve kimliklerini hâkimiyeti altına girdikleri bu gruplarınkiyle değiştirerek asimile olmaları gerekirken hasbelkader Anadolu'da tutundukları gibi önceki yüzyılın hastalıklı tartışmalarından artakalan öğeler zaman zaman gündeme gelerek öne sürülebilmektedir.

Oysa Osmanlıların başkentlerini Rumeli'nde tutuşu Edirne'nin 1360'lardaki fethiyle başlamış, İstanbul'un 1453'teki fethiyle, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar burada kalmak üzere İstanbul'a taşınmış, yani Rumeli'nde sabit tutulmuştur. Osmanlı Devleti, Rusların Yeşilköy'e kadar geldiği 93 Harbi hezimeti ve Edirne'nin

Bulgaristan Krallığı'na bırakılarak İstanbul'u bir uç şehri hâline getiren Birinci Balkan Savaşı sonrasında dahi, Alman General Colmar von der Goltz gibi kurmayların, başkentin güvenlik sebebiyle Anadolu içlerine taşınmasına yönelik tavsiyelerini yok saymış ve temel toprakları gördüğü Rumeli'yi tehdidi her an mevcut bulunan ölüm kalım tehlikesine rağmen terk etmeye yanaşmamıştır.[46] Bu yüzden de 19. yüzyılda, Rumeli topraklarının birer birer kaybediliyor olmasının Osmanlı Hanedanı ve Osmanlı yönetim kadroları üzerindeki tesirini, bu yüzyılın en önemli siyasi hareketlerinin isimlerinde görmek mümkündür. **Tanzimat**, nizamlandırma yani düzenleme anlamına gelirken **ıslahat** iyileştirme, **ittihat** birleşme, **terakki** ise ilerleme anlamına gelmekte ve vatan kaybediyor olmanın 19. yüzyılda Osmanlı düşüncesine tesirini doğrudan gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla 1789 Fransız Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ne etkileri tartışılmaz bir gerçekken, 1789 yılını Osmanlı yönetimi altındaki Balkan topluluklarının uluslaşmalarının başlangıcı görmek son derece yanlıştır. Nitekim İlber Ortaylı'nın isabetli bir şekilde işaret ettiği üzere, Osmanlı hakimiyeti öncesi her biri kendi egemen devlet tecrübesine sahip olan Balkan toplumlarında ulusal bilincin öncülü sayılabilecek refleksler her zaman mevcut olmasının yanında dönem dönem yüzeye çıkarak kendini hatırlatmıştır. Bu anlamda Rönesansın döneminin meşhur kuramcısı Niccolo Machiavelli'nin *Prens* eserinin etkilerinin, 16. yüzyıldan 17. yüzyıla bazı Slav aydınları arasında tezahür etmesi, ana motivasyonu ulusçuluk olmamakla birlikte bu tip bir bilincin izlerine dönem dönem Balkanlarda patlak veren eşraf ve haydut ayaklanmalarında rastlanabiliyor olması,[47] 1789 yılını Balkan ulusçuluğu için mutlak bir milat olarak görmeyi zorlaştırmaktadır.

Bir Avrupa devleti olan Osmanlı Devleti, bir Avrupa krizi olan Fransız Devrimi'nden şüphesiz ki diğer tüm Avrupa devletleri gibi etkilenmiş, her ne kadar 1815 yılındaki Paris Kongresi masasında yer almasa da kongrenin mimarı Avusturya İmparatorluğu Şansölyesi Prens Klemens von Metternich; Tanzimat aydınları için bir rol modeline dönüşmüş,[48] onun Avrupa'ya uygulamaya çalıştığı restorasyon

[46] Cemile, Burcu, Kartal, "Ankara'nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: "Makarr" ve "Payitaht", *Ankara Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 2013, s. 77
[47] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 49
[48] A.g.e., s.187

reçetelerini yakından takip eden Osmanlı bürokratları, Osmanlı idaresini "tanzim" ederken bu reçeteleri pek çok açıdan göz önünde bulundurmuşlardı.[49]

2.2. 19. yüzyıl Balkan Ayaklanmaları ve Uluslaşma Süreçlerine Kuramsal Açıdan Bakış

İlk milliyetçi ayaklanma Yunanlılarınkiydi, bu ayaklanmanın bazı özelliklerinin teorimiz için bir sorun teşkil ettiğini inkâr etmek yersiz olur. Teorimiz milliyetçiliği sanayicilikle ilişkilendiriyor: Ancak 19. yüzyılın başlarındaki Naflio yani bağımsızlığını yeni kazanmış Yunanistan'ın ilk başkenti ya da Atina, Engels'in Manchester'ına çok az benziyordu ve Mora yarımadasının da Lancashire vadilerine benzer bir yanı yoktu. Blake, Hellas'ın bazen yeşil ama çoğunlukla kurak ve taşlı topraklarında şeytani değirmenler bulamazdı. İşleri daha da kötüleştiren, ilk Yunan ayaklanması, antik çağda veya modern zamanlarda Helen olarak kabul edilen topraklarda değil, şimdi Romanya'da ve Yunanlıların çoğunluğu oluşturmadığı topraklarda gerçekleşti. Üstelik ilk Yunan ayaklanması, ilginç bir şekilde, Yunanlıların halk değil, yerel halk ile Müslüman derebeyleri arasında ayrıcalıklı ve güçlü aracılar olduğu yerde gerçekleşti.[50]

Ernest Gellner'ın Yunan Ayaklanması özelinde Balkan ulusçuluklarının kendilerine has öğelerine dikkat çektiği bu alıntı, 19. yüzyıl boyunca şekillenmeye devam eden Yunan ulusal bilincini anlayabilmek açısından son derece önemlidir. Yunan Ayaklanması'na varan süreci anlayabilmek adına, bu kısımda kısaca Benedict Anderson ve Ernest Gellner'ın milliyetçiliğe yönelik teorilerinden bahsedilerek bu teorilerin Balkanlar için uygulanabilirliği konusu irdelenecektir.

Gellner'ın alanında bir köşe taşı olarak kabul edilen "Ulusçuluk" çalışmasında, toplumsal gelişme üç ana evreye ayrılır: Avcı-toplayıcı toplum, tarım

[49] A.g.e., s. 127
[50] Ernest Gellner, *Nationalism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra 1997, s.41

toplumu ve bilimsel/endüstriyel toplum.[51] Bu tezi ilgilendiren iki evre, tarım toplumu ve bilimsel/endüstriyel toplum olduğundan, bu iki evre üzerine eğilinecektir.

Gellner'ın teorisinin bu tezle olan kesişimlerini gözden kaçırmamak adına, Gellner'a göre tarım toplumununun şu öğelerini göz önünde bulundurmak gereklidir:

Tarım toplumunda,

Karakteristik değeri asalettir.

Oldukça istikrarlı bir üretim potansiyeli taşır, çünkü artan üretim, yalnızca ayrıcalıklı güç sahiplerinin yararına olacaktır.

Erkek evlatların değeri, tarımsal korumanın sürekliliği ve askeri ihtiyaçların desteklenmesine potansiyel katkılarından ötürü daha yüksektir.

Biriktirme alanı yani deponun yüksek önemi. Stoğa erişim aynı zamanda bireyler arasındaki sosyal hiyerarşiyi de belirler.

Eşitlikçi olmayan toplum düzeninde sınıflar sabit ve geçişsizdir.

En küçük köyler arasında bile kültürel ve dilsel çeşitlilik vardır.

Bu öğelere 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki Balkan topluluklarında rastlamakla birlikte, ulusal devletlere geçiş aşaması; Gellner'ın da teorisine bir istisna olarak belirttiği üzere bir sonraki gelişim aşamasına varılması sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bu noktayı daha net bir şekilde gösterebilmek adına, Gellner'ın ulusçuluk kuramında bir sonraki adım olan sanayi toplumuna geçiş yerinde olacaktır. Gellner'a göre sanayi toplumu, şu anda dünyada var olan bir toplum türüdür ve bu tür bir toplumu meşru kılan iki temel ilke vardır: Ekonomik büyüme ve milliyetçilik. Ekonomik büyüme ana motifleri oluştururken, milliyetçilik insanları devlet kalıbına sokma işlevi görür.[52]

[51] A.g.e., s.14
[52] A.g.e., s. 14-22

Sanayi toplumu ile tarım toplumunu karşılaştırırsak, Gellner'ın önerdiği gibi ayrıntıları görürüz:

Sanayi toplumunun karakteristik değerleri ekonomisi ve kültürüdür.

Ekonomik büyüme, toplumdaki diğer değişikliklerin ana nedenidir.

İnsan eğitimli olduğu sürece kullanılabilir ve eğitim pahalıdır. Yani sanayi toplumunda yavrunun değeri o kadar yüksek değil ve plansız olursa ekonomik büyüme için bir yük oluyor.

Homojenleştirilmiş özgün kültür (yüksek kültür) ve özgün dilin ortak lehçesi sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumun öncelikli gereksinimleridir. Böylece, eyaletin farklı zeminlerinden ve yerlerinden insanlar, yerel meselelerin ötesinde ortak bir şey hakkında konuşabilir: bağlamdan bağımsız ve kişisel olmayan- ve farklı yerel lehçelerin zorlukları olmadan birbirlerini kolayca anlayabilirler.[53]

Bu toplum, sınıflar arası hareket konusunda nispeten daha geçirgen olduğu için daha eşitlikçi sayılabilir.

Bu koşullar altında kültür, devletin en önemli güdüsü haline gelir. Sırasıyla, kültür devlete, devlet de kültüre dönüşür. Dolayısıyla, bu tür bir devletin her bir üyesi aynı kültürü- yüksek kültürü- paylaşmalıdır ve bu standartlaştırılmış beceriyi edinmenin tek yolu resmi eğitimdir. Ayrıca ulus devlette din meselesi, devletin inancın değil kültürün koruyucusu olması nedeniyle işlevsel değerini yitirmiştir.

Gellner'ın teorisi, bu bölümün başındaki alıntıda Gellner'ın şahsınca da belirtildiği üzere, milliyetçiliklerin bir ulusal hareketi başlatmak için çok daha farklı inisiyatiflere sahip olmaları nedeniyle Balkan Milliyetçilikleri için pek geçerli değildir. Balkan "uluslarından" hiçbiri, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişlerinin arifesinde oldukları için ulusal hareketlerini ateşlememiş, aksine bazı durumlarda ulusal hareketin başlaması söz konusu topraklarda sanayileşmeye dair

[53] A.g.e., s. 76

kıpırdanmalara yol açabilmiştir. Daha doğrusu Balkan örneğinde ayaklanmalar ve büyük devletlerin müdahaleleriyle bağımsızlıklarını kazanan tarım toplumlarına ait devletler, sanayi toplumu olmanın eşiğinde oldukları için ulus devlete dönüşmemişler, aksine Batılı ulusların örneklerini izleyerek ülkelerini evrimsel bir süreçle değil, taklit ve teşvikle sanayileştirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Gellner'ın teorisini Balkan milliyetçiliklerine uygulanabilirliği yönünden eleştirirsek; en bariz eleştiri, teorisinin işlevselliği üzerine olacaktır. Bir paraşütçü misali tüm alanları kapsayan büyük bir harita, standart bir şablon ya da tüm kapıları açabilecek bir anahtar ortaya koyma isteği; yakaladığı ayrıntılar ne kadar önemli ve açıklayıcı olursa olsun, süreci açıklamakta yetersiz kaldığı için ancak miyopik bir çerçeve olarak kalmaktadır. Gellner, bu anomaliyi şöyle açıklar:

"Bu noktada söylenebilecek tek şey, Balkanlar'da iki ayrı sürecin çakıştığıdır."[54]

Bu tezin kalanında da görülebileceği üzere, çok farklı süreçler çakışabilmekte, farklı niyetlerle çıkılan yollar; toplulukları zıt yönlere götürebildiği gibi, hayal dahi edemeyecekleri sonuçlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Buradan hareketle bir başka eleştiri noktasına daha varılabilir: Ulusçuluğa sebep olduğu öne sürülen süreçler, Gellner'ın teorisinde çok geneldir. Sırbistan örneğinde olduğu gibi, ulusal hareketin ilk adımlarının ulusçuluk ya da herhangi bir idealle hiçbir ilgisi olmayan, çok daha dünyevi ve işlevsel nedenleri olabilir. Klasik milliyetçilik teorilerine uygulanabilirlik açısından en kötüler arasında en iyisi sayılabilecek Yunanistan örneğinde bile, Yunan Ulus Devletine ulaşana kadar pek çok farklı eşik aşılmak durumunda kalınmıştır.

Gellner'ın teorisinin Balkan milliyetçiliklerinde uygulanabilirliğine yapacağımız son eleştiri, Balkan milliyetçiliklerinde önemli rol oynayan kollektif duygu, inanç ve mitleri açıklamadaki yetersizliğidir. Fedakârlık, vatan, ulusal yemin, görevler vb. tüm bu sosyal ve psikolojik öğeler, Gellner'ın eserinde, dev şablonlar ve büyük çıkarımlar arasında kaybolmaktadır. Oysa 19. yüzyıldan Dünya Savaşları'na

[54] A.g.e., s.41

giden süreçte bu öğeler, Balkan ulusçuluklarının şekillendirilmesinde en önemli araçlar hâline gelmişlerdir.

Tam da bu noktada, Benedict Anderson'ın kuramlarına geçiş yerinde olacaktır. Benedict Anderson'a göre ulusların mitsel enerjileri, onları hayali topluluklar haline getirir. Stathis Gourgouris, Modern Yunanistan'ın ulusal kimliğini edinme süreci üzerine yaptığı kapsamlı çalışmada bu durumu şu şekilde açıklar:

Her ulusta antik çağ, moderniteyle ama aynı zamanda sonsuzlukla bir arada var olur; hiçbir ulus kendi ölümünü hayal edemez. Fakat tarihsel doğumundan önce bir varoluşu, atalarından kalma bir özü tasavvur edebilir.[55]

Anderson'ı anlamak için teorisinin köşe taşları bilinmelidir. Öncelikle hayali topluluk nedir sorusunun cevabı son derece büyük bir önem teşkil eder. Gopal Balakrishnan, bu sorunun cevabını şu şekilde vermektedir:

"Yüz yüze temasın olduğu ilkel köylerden daha büyük tüm topluluklar hayal edilmiştir."[56]

Peki burada hayal edilen topluluklar neler olabilir? Dini topluluklar buna iyi bir örnektir. Hıristiyan âlemini ele aldığımızda, ortak dili Latince olan Katolik Kilisesi ve ortak dili İncil Yunancası olarak da bilinen Koine Yunancası olan Ortodoks Kilisesi karşımıza çıkar. Peki bu durumda ulus nerede konumlandırılabilir? Anderson, bu soruya verilmesi en muhtemel popüler cevabı, yani dinlerin ve hanedanların gerilemesinin ulusların yükselişinin önünü açtığı tezini dar görüşlülük olarak tanımlar. Ona göre, kutsal toplulukların, dillerin ve hanedanların gerilemesinin altında, her şeyden çok ulusu tasavvur edebilmeyi mümkün kılan dünyayı kavrama biçimlerinde köklü bir değişiklik yaşanmasıydı.[57]Aydınlanma yoluyla reforma giden yol boyunca, Avrupalıların düşüncelerinde din, Latincenin popülerliğiyle denk bir seyir üzere

[55] Stathis Gourgouris*, Dream Nation, Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press, California 1996, s.15
[56] Gopal Balakrishnan, *Mapping the Nation*, Verso, Londra 1996, s.204
[57] Benedict Anderson, *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* Verso, Fairfield 2006, s.22

yaşadı. Latincenin yerini yerel diller alırken, dinin yerini ne almalıydı? Kapitalist yayıncılık, bu değişimi açıklamak için büyük bir önem taşıyor. Latincenin kitap dili olma tekeli kaybolup yerel dilde yeni eserler yayımlanmaya başladığında; yerel dillerdeki bu kitap, gazete ve romanlar, okurlarına kendileriyle aynı zaman diliminde, aynı kültürel ürünleri tüketen, kendilerine benzeyen bir okur kitlesinin var olduğu fikrini verdi ve böylece "yüksek kültür" diyebileceğimiz şey yayılmaya başladı. Anderson'a göre bilhassa roman ve gazete, 18. yüzyılda ulaştıkları popülerlikle, Avrupa'da ulus denilen hayalî cemaatlerin oluşmasında önemli birer etken hâline geliyordu çünkü bu yayın formları, ulus denen hayalî cemaat türünün "yeniden temsili" için teknik araçlar sağlıyordu.[58]Bu iki yayın çeşidinin hayalî bir cemaat olarak "ulus" kavramının doğuşuna en temel katkısı, "eşzamanlılık" hissini sokaktaki insana varıncaya kadar yayabiliyor olmasıydı. Tezin önceki bölümlerinde değinilen ve ileriki bölümlerinde de üzerinde tekrar tekrar durulacak olan "zamanı tecrübe" meselesi, 18. yüzyılda gazete ve romanların illüzyonuyla da olsa bir değişim yaşıyor, aynı gazete ve romanları okuyan insanlara hayatı eş zamanlı yaşadıklarını hissettiriyordu. Le Goff, "Orta Çağ Muhayyilesi" eserinde, tarihi zaman ve mekân üzerinden ele almanın önemini, "*zaman ve mekanın hem "gerçeği" hem de hayalî olanı görmek için kavramsal bir çerçeve sağlar*"[59] şeklinde belirtmektedir. Le Goff'a göre Orta Çağ, birbiri içine geçmiş ve çeşitli mit ve imgelerle ilişkilendirilmiş; ibadet zamanından akademik yıla, taşra işlerinin saatinden şehir işlerinin saatlerine, çan çalma saatlerine varıncaya pek çok zamana sahipti. Bu anlamda tarih de kendi zaman ölçeği ya da daha doğrusu ölçeklerine sahipti. Biri diğerini takip eden, şecereleri işli dünyevi şehirler, krallar ve piskoposlar; pagan imparatorlukların ardından gelen Hıristiyan hükümdarlar, bazıları tarihî, diğerleri efsanevi pek çok hikâye… Yine de zamanın ritmi sürekli değildi, birbirini takip ettiği var sayılan bu öğelerin aralarında boşluklar, kolayca üstesinden gelinemeyecek sessizlikler de mevcuttu. Zaman, her ne kadar görünüşte nesnel ve izlenebilir bir zaman ölçüsü sunan mekanik saatlerle ölçülebiliyor olsa da bu nesnellik, öte yanda hayal gücünü beslemekten geri kalmayarak dünyanın sonu, kıyamet günü ve hatta zamanın sonu olarak görülebilecek olan sonsuzluk

[58] A.g.e. s, 25
[59] Jacques Le Goff, The Medieval Imagination, Çev: Arthur Goldhammer, University of Chicago Press, Chicago 1992, s. 12

tasavvurlarında kaybolmaktaydı.[60]Böylece Orta Çağ insanın zihninde zaman, Anderson'un Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren artan gazete ve roman tüketimiyle ilişkilendirdiği "hayalî eşzamanlılık" öğesine sahip değildi ve mekanı, zamanı eş bir şekilde tecrübe eden parçalara ayırma kabiliyetinden yoksundu.

Oysa yine Anderson'a göre, "*homojen ve içi boş bir zamanda takvimsel olarak ilerleyen sosyolojik bir organizma fikri, kendisi de tarihte istikrarlı bir şekilde aşağı (veya yukarı) hareket etmekte olan yekpare bir topluluk olarak tasavvur edilen ulus fikrinin net bir benzeridir."*[61]

Elbette Avrupa için 18. yüzyılda başlayan bu sürecin Osmanlı'nın her köşesinde aynı hızda ulaşması söz konusu değildi. Sekülerleşme, matbaa, ortak kültürel üretim ve tüketim, kapitalistleşme… Tüm bu öğelerle erkenden, neredeyse Avrupa'yla eş zamanlı tanışan Osmanlılar olduğu gibi; bu öğelerle mensup oldukları ulusal hareketlerin kazandığı ivme sonrası tanışabilen ya da çok uzun süre tanışamayan halk kitleleri de mevcuttu. Dolayısıyla Gellner'ın teorisindeki uyuşmazlıkların bir kısmı Anderson'ın teorisinde de geçerlidir. Yine de bu teorinin Balkan milliyetçilikleri için uygulanabilirliğini incelemek çok daha yerinde olacaktır, nitekim Anderson'ın teorisi daha geniş bir kapsam ve çok daha geçirgen bir yapıya sahip olduğu için Balkan milliyetçiliklerine Gellner'ın teorisinden daha iyi uymaktadır. Öte yandan, Balkanlar üzerine tasarlanmadığı için, milliyetçilik ve din ile ilgili bazı argümanları bazı durumlarda geçerli değildir. Latincenin dil tekelinin kırılması ve değerinin giderek azalması örneğini, Slav Ortodoksların uluslaşmayla birlikte eğitimde Yunancadan kendi dillerine dönmeye başlamaları üzerinden Yunancaya çevirebiliriz fakat unutmamak gerekir ki Ortodoks Hristiyanlık reform yaşamamış ve bundan etkilenmemiştir. Öte yandan yine de Avrupa'nın etkisiyle, en azından aydınlar arasında dine olan güvenin azaldığı kesindir. Lord Byron'ın hizmetkârı, "Kilisemiz kutsaldır ama rahiplerimiz hırsızdır" demektedir.[62]

---

[60] A.g.e., s.13, 14

[61] Benedict Anderson, *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* Verso, Fairfield 2006, s.26

[62] Mark Mazower, *The Balkans, A Short History,* A Modern Library Chronicles Book, New York 2002, s.37

Anderson'ın teorisi aynı zamanda vatan, özveri, meçhul asker vb. gibi duyguları ve kavramları anlamak için daha elverişli araçlar sunar. Zira bahsettiğimiz bu kavramlar Balkan milliyetçiliklerinde gerçekten önemli bir yer tutmaktadır ve Balkan milliyetçilikleri bu tahayyülün nasıl kurgulanabileceğini anlamamıza yardımcı olabilir. Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde yakın zamanlı ayaklanmaları, aynı düşmana karşı savaşan ve duygusal olarak birbirine bağlı olanlara birlik duygusu verebilir. “Mora'dan, Yanina'dan birbirini tanımayan Yunanlılar aynı düşmana karşı savaşıyor.” “Bireysel olarak kim olursak olalım, bir bütün olarak Yunanlıyız, bunun kanıtı aynı düşmana karşı savaşıyoruz ve isimlerini bile bilmesek de kardeşlerimiz bizi kurtarmak için ölüyor.” gibi söylemler sonraki dönemlerde Yunan ulusal anlatısının en temel öğeleri hâline geleceklerdir. 1932 yılında, Atina’nın merkezinde, Yunan Ulusal Parlamentosu'nun önüne inşa edilen "meçhul askerin mezarı” anıtını, bu söylemin bir devamı olarak görmek mümkündür. Antik Çağ’dan başlayarak Kore Savaşları’ndaki Yunan birliklerine varıncaya kadar tüm savaş alanlarının ismi bu meçhul asker mezarının çevreleyen duvarlara bezelidir. Tüm zamanlar tek bir duvarda eşlendiği gibi, tüm bireyler de tek bir meçhul askerin kimliğinde sabitlenmiştir. Bu, ulusun tek bir üyesine değil, yalnızca "bütününe" sağlanan bir bireysellik olarak adlandırılabilir.

2.3. Kuramdan Pratiğe: Ulusçuluk Fikirlerinin Balkanlarda Kuramdan Pratiğe Dönüşümü

18. yüzyılın sonlarına doğru aydınlanma ve romantizm fikirlerinin dönüşümü, yepyeni bir ideoloji olan ulusçuluğun önünü açmıştır. Fransız İhtilali ile bu fikirlerin kırılması da kuşkusuz değişimin sinyallerini vermekteydi. Söz konusu bu etkilere hedef olabilecek üç olası alan vardı. Kıtanın iki eski imparatorluğu: Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları ile Çarlık Rusyası. Osmanlı İmparatorluğu, imparatorluğunun Avrupa topraklarındaki tebaasının çoğuyla aynı dini taşımadığı için bu etkilere karşı en savunmasız olandı. Ayrıca coğrafi olarak da toprakları devrime çok yakındı ve aydınları, devrimin ideallerinden etkilenmişti. Ayrıca, kendisi de Ortodoks Hristiyan olan Rus İmparatorluğu, Osmanlı'yı fakirleştirip toprakları üzerinde kontrol sahibi olmak için fırsat kollamaktaydı. Bu, Gellner ve Anderson'ın

ulusçuluk teorilerine rağmen, Balkan milliyetçiliklerinin neden güçlü dini motifler içerdiğine bir cevap olabilir. Sırp ve Yunan ulusal hareketleri arasındaki farkları anlamak için burada bazı faktörlere kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

Bu tezin ana zaman aralığı olan 19. yüzyıla gelmeden önce 18. yüzyılda gerçekleşmiş, Balkan ulusal hareketlerinin rotasını derinden etkileyen çok önemli iki olaydan bahsetmek gerekmektedir. Birincisi, Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks Hristiyan Kilisesi üzerinde Rus İmparatorluğu otoritesiyle fiili bir koruma hakkı haline gelen belirli müdahale haklarının kabul edilmesidir. İkincisi ise, 1711'de Dimitri Cantemir'in devrilmesi ve Tuna Prensliklerindeki yönetimin yerel Boyarlardan Fener Rum Prenslerine devredilmesidir.

Bu iki olayın iki önemli etkisi oldu. İlki, çoğu durumda Ortodoks halkların, Rusya'nın himayesinde Osmanlılara karşı ayaklanmalar başlatmasına yol açtı. İkincisi ise Balkanları Batı dünyasının geri kalanına açmış, fikir ve idealler getirmiş, aynı zamanda gayrimüslim elit gençlerin ulusal idealleri kazanabilecekleri, kafalarında modeller inşa edebilecekleri Avrupa'ya bir köprü olmuştu. Ayrıca Tuna Prensliklerinin başına getirilen Fenerli Rum Prensler, Balkan ulusçuluklarına giden yolda birçok büyük adımı kolaylaştıran zengin ve güçlü sponsorlardı. Anderson'ın savını destekleyecek "matbaada çoğaltılmış dinî ve dünyevi eserler", Rumca ve Karamanlıca olarak ya bu Bükreş ve Yaş gibi bu prensliklerdeki basımevlerinde ya da bu Prenslerin himaye ve sponsorluğunda Venedik'te basılıp Rumeli ve Anadolu'daki Rum cemaatlerine gönderilmekteydiler.[63]

18. yüzyılda millet i Rum, yani milletbaşı olan İstanbul Rum Ortodoks Patriği'nin yönetimi altındaki metropolitlikler ve bu metropolitliklerce yönetilen cemaatler denildiğinde işaret edilen topluluğun, günümüzde en geniş anlamıyla olsa dahi "Rum" denildiğinde işaret edilen topluluktan çok daha geniş olduğu unutulmamalıdır. 1879'a yani neredeyse 19. yüzyılın son çeyreğine varıncaya kadar

[63] Panayotis, Alexandrou Papachritstou, *The Three Faces Of The Phanariots: An Inquiry Into The Role And Motivations Of The Greek Nobility Under Ottoman Rule, 1683-1821,* MA Thesis, Simon Fraser University, British Columbia 1992, s.13, 14

Sırp Ortodoks Kilisesinin en üst kademesi konumundaki Belgrad Metropolitliği, Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı durumdaydı.[64] Aynı şekilde Bulgar Eksarhlığı'nın Fener Rum Patrikhanesi'yle bağlarını kestiği 1872 yılına kadar Bulgarlar[65] ve yine Fener Rum Patrikhanesi'nin otoritesinden 1864 yılında tek taraflı ayrılıp 1885 yılında bağımsızlıkları Fener Rum Patrihanesi'nce de kabul edilene kadar Rumenler de "Millet i Rum"un işaret ettiği cemaatlere dahildiler.[66]Bu bilgiler ışığında, Balkan ulusçuluğuna kapı aralayan iki önemli tarihin bu cemaatler üzerindeki etkilerini incelemek yerinde olacaktır.

Birincisi, Rusya'nın Temmuz 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Ortodoksların himaye edicisi unvanını kazanmasıyla, fiili bir koruma hakkı haline gelen belirli müdahale haklarının kabulü. Bu kanalla Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaası üzerinde giderek daha fazla etkili olmaya başlamaktaydı. Bu etki dini açıdan başlamış, ancak zamanla din dışı, hatta ulusçu bir çerçeveye oturmuştur. Örnek olarak Rus Çarı, Bulgaristan gençlerine Rusya'da veya Avrupa merkezlerinde okumaları için burs vermekteydi. Rus etkisi, Sırplar ve Bulgarlar üzerinde Rumlar ve Rumenlere nazaran daha kuvvetli olsa da Ruslar, bilhassa 17. yüzyılda, *xanthon genos* yani kuzeyden gelen sarışın ırk/soy efsanesiyle mitik şiir ve destanlara konu olan Ruslar, "Osmanlı yönetimi altında olmayan tek Ortodoks soy" olarak en azından bir kısım aydın, tüccar ve din adamı arasında henüz fantezi aşamasında da olsa bir merak uyandırmaktaydı.[67]

Rus etkisinin henüz bir fanteziden ibaret olduğu dönemde, 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı idari sisteminde Türklerle birlikte iktidar alanı en çok artan ikinci grup olan Fener Rumlarının etkisi,[68] kuşkusuz Bulgar ve Rumen ulusal hareketleri için bir kaynak ve özellikle bir kültürel etki kanalı olarak en belirgin olanıdır.

---

[64] Demetrius, Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate A History of its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs*, The Borgo Press, Maryland 2009, s. 16-20
[65] A.g.e., s.21
[66] A.g.e., s.20, 21, 28
[67] Richard Clogg, A Concise History of Greece, Cambridge University Press, Cornwall 2021, s.17
[68] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.48-51

Prut Savaşı öncesinde I. Petro'yla anlaşarak Rus tarafına geçen yerel eşraftan Boğdan Voyvodası Dimitrie Cantemir'in ihaneti üzerine yerel eşrafa bir ceza olarak Rumen ve Vlah eşraftan alınan bu unvan ve idari görev; Fenerli Rum eşrafa veriliyor, böylece Fenerli Rumların Osmanlı Devleti'ndeki en imtiyazlı ve zengin gruplardan biri hâline gelmesinin yolunu açılıyordu. İstanbul'dan Tuna Prensliklerine voyvoda olarak atanan Fenerli Rum Beyler, aynı dönemlerde güç kazanan Müslüman muadilleri sayılabilecek ayan ve mutasarrıflardan farklı olmayarak, merkezî otoriteden uzakta olmanın verdiği hareket alanı ve kısmi özerklik sebebiyle hem maddi hem de siyasi bir güç ve etki elde etmeyi başarmış ve ileriki dönemde Balkan ulusçulukları adına önemli adımlar olarak yorumlanacak olan, o dönemde henüz Rumen, Sırp ve Bulgar cemaatlerini de kapsayan Rum Milleti'ne dahil Hristiyan cemaatler adına iki önemli kazanım elde etmeyi başarmışlardı:

Bu kazanımların ilki, Fenerli Rum Voyvodaların, Boğdan'ın başkenti olan Yaş ve Eflak'ın başkeni olan Bükreş'i Balkanlar'ın siyasi ve kültürel merkezleri haline getirmesiydi. İkincisi ise ortaya koydukları siyasi ve eğitimsel reformlardı ve bunlarla aynı düzlemde; laik okullar ve dinî ve dünyevi eserler basan matbaalar kurdular. Burada önemli olan nokta, bu şehirlerin birer kültür merkezi işlevi görmeye başlamasıdır. Dinî bir topluluk olan Ortodoks cemaatler birliğinin Tuna bölgesindeki üyelerinin dünyevi meselelerini de, dinîn yani Rum Ortodoks Kilise bağının Patrikhane'ye ve dolayısıyla Fener Rum Beyleri'ne verdiği yönetim ayrıcalığıyla edinilmiş voyvodalıklar ve bu görevi taşıyan Fenerli Rum Voyvodalar, bir anlamda dinî bir vazife üzerinden aldıkları otoriteyle bu grupları dünyevileştirmeye başlıyorlardı. Her ne kadar bir tezat gibi görünse de yaptıkları, dinden aldıkları yönetim meşruiyeti ile, yönettikleri cemaatleri dünyevileştirmekti. İleriki bölümlerde Yunan ulusçuluğu özelinde de incelenecek bu durum yani din üzerinden alınan otoriteyle sekülerleştirme/dünyevileştirme, Balkan ulusçuluklarında iç içe geçen kilise ve ulusçu hareketleri anlamakta son derece yardımcı olacaktır. Bu durum, bir örnek üzerinden anlatılırsa daha kolay anlaşılacaktır. Eflak ve Boğdan'da yönetimin, Fenerli Muruzi ile İpsilantis aileleri arasında gidip geldiği 1790'lı yıllarda, Osmanlı Rum tebaasından diyelim ki Boğdan eşrafından anadili Rumence olan bir tüccarın oğlu, eğitim almak istediğinde önünde üç seçenek vardı: Eğer ailesi yeterince zenginse ve

getireceği siyasi yükü kaldırabilecek kadar itibarlıysa oğlunu eğitim için Avrupa'daki diğer eğitim merkezlerine yollayabilirdi. Fakat böyle bir davranışın pek çok sosyal ve siyasi riskle geleceği unutulmamalıdır. Diğer bir seçenek dinî bir eğitim almak üzere, Athos Dağı'nın eteklerindeki Aynaros manastırlarına gidebilirdi. Son seçenekse 1775 yılında, 1821'deki Yunan Ayaklanması'nı başlatacak olan Aleksandır İpsilantis'le aynı ismi taşıyan dedesi tarafından büyük bir reformdan geçirilerek seküler eğitime ağırlık verilen bir akademi hâline getirilen Sv. Sava/Aziz Sava Manastırı'nın Yönetici Okulu'na[69]devam etmesiydi ki bu kurum, Tanzimat bürokrasisinin en önemli Gayrimüslim simalarını yetiştirmesinin yanında, akademik geleneğini git gide geliştirerek Romanya tarihinin önemli kurumlarından biri hâline gelecektir. Nitekin Romanya'nın bağımsızlığını kazanması sonrasındaki süreçte Sv. Sava Akademisi, Bükreş Üniversitesi'ne dönüşecektir.

Bahsi geçtiği üzere, Fenerli Rum Aleksandır İpsilantis'in bizzat yönettiği reformlarla akademik bir kuruma dönüşen St. Sava Manastır Okulu'nun bu reform sonrasında yetiştirdiği pek çok önemli sima, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılına yön veren isimler arasına girmiştir. Eğitimin Rumca yapıldığı bu okulun öğrencileri sadece Rumlardan oluşmuyor, Bulgar ve Rumen gençlerini de birer yönetici-bürokrat olacak şekilde yetiştiriyordu. Öyle ki bu okulda eğitim alan gençler, yine bir başka Fenerli Rum Eflak Voyvodası olan Nikola Mavrogeni tarafından İstanbul'da kurulması planlanan "Rumen Sarayı"na gönderilecek bir grup öğrencinin Türkçe öğrenmesi tasarlanıyordu. Mavrogeni Bey, bu öğrencilerin yedisinin büyük boyarların oğulları arasından, geri kalan üç-dört tanesiniyse ikinci sınıf memurların çocukları ve yetimleri tarayarak seçmesi için Enache Văcărescu'yu görevlendirmiş, bu seçilecek gençlerin asgari düzeyde Rumca dilbilgisine sahip olmaları önkoşulu, önemli bir parametre olarak zorunlu kılınmıştı.[70]

Eflak ve Boğdan'ın Fenerli Rum Voyvodalarının dini bir atıfla yönetmek için geldikleri bu prensliklerin dini eğitim kurumlarını sekülerleştirerek akademilere

[69] Năstase, Gheorghe, Mihaela, "The Role And Contribution Of The Phanariot Rulers Within The Academy Of Bucharest", *International E-Journal of Advances in Social Sciences,* Cilt: 6, Sayı: 17, Eylül 2020, s. 706

[70] A.g.e., s. 713, 714

çevirmeleri ve yine din çerçevesinde eğitim vermek üzere farklı Balkan topluluklarından seçtikleri gençleri seküler bir eğitimle hem Rumca üzerinden Helenleştirme, hem de Türkçe üzerinden Osmanlılaştırma çabaları son derece ilgi çekici, araştırmaya açık bir alandır.

Fenerli Rum Beylerin yönetimindeki Yaş ve Bükreş'in diğer bir işlevi de Avrupa kültür merkezlerini geçmek için en iyi yol olmasıydı. Buradaki önemli detay dildi. Fener okulları -yerel okulların kurulduğu çok geç bir tarihe kadar- Helenleştirme merkezleri olarak işlev görürler. Bu nedenle Filiki Eterya cemiyetinin çok sayıda Rumen, Bulgar ve Sırp kökenli üyesi vardır.

Romanya örneği için, bu okullar sayesinde Rumen eşraf ve soylularının oğulları ve hatta Nikola Mavrokordato'nun ikinci sınıf memur ve yetim çocuklara açtığı kontenjan sayesinde görece daha geniş bir kesim artık eğitimsiz değildi. Din adına açılmış olsa da Batı tarzı seküler bir eğitim sunan bu okullardan eğitim aldıktan ve hatta birkaç Avrupa şehrini ziyaret ettikten sonra, kendilerini halklarının devrimci liderleri olarak görmeye başlamaktaydılar.

Bulgarlar için durum Romanya'ya benzese de belli temel farklılıklar mevcuttu. İlber Ortaylı'nın da belirttiği üzere, Bulgarlar 18. yüzyılda Yunanlılar aracılığıyla klasik dünyaya değilse de Avrupa kültürüne ve ulusalcılığına yaklaşmış olsalar da[71] Bulgar Eksarhlığı'nın Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılacağı 1872 yılına kadar Rum ve Bulgar kimlikleri arasında sıkışıp kalmışlıktan kurtulabildiklerini iddia etmek zordur. 19. yüzyılın ortalarına kadar eğitim almak isteyenlerin Bulgarların önündeki seçenekler Kilise eğitimi ve Rum okullarıyla sınırlıydı ve bu ikisini seçmek, *helenleştirme* ile birlikte geliyordu. Eğitim için büyük riskler alıp Rusya'yı seçenleri ise *helenleştirme* yerine *slavlaştırma* bekliyordu ki bunun etkileri Bulgar ulusçuluğu için çok daha uzun soluklu olacaktı.

Yine de Bulgar ulusçuluğunun işi hiç kolay değildi çünkü etnik Bulgar nüfusunun dağınıklığı ve hak iddia ettiği toprakların hatırı sayılır bir Türk ve

[71] A.g.e, s.19

Müslüman nüfusa sahip olması onları çok daha radikal çözümler aramaya itmekteydi. Öte yandan Bulgar ulusçuluğu üzerinde Rus kültürel etkisinin baskın olmasının yanında Bulgarlar, Amerikan misyoner cemiyetleri de dahil olmak üzere Batı'nın kendi etki alanına almak istediği topluluklardandı. Yerel dil konusu Bulgar örneğinde de öne çıkmaktaydı. Bulgar okulları kuruluncaya kadar eğitim tekelini elinde bulunduran Rum Ortodoks Kilisesi ve 18. yüzyılda bu durumun bir istisnası olarak Fenerli Rum ailelerce açılıp desteklenen Rum okulları sebebiyle, eğitimli Bulgar seçkinleri ve din adamları neredeyse hiç Bulgarca konuşmuyorlardı ve Yunancadan başka bir dilde yazamıyorlardı. İlber Ortaylı, Bulgar aydınlarının 19. yüzyıl başlarına kadar bir ulusal kişilik sorunu içinde olmalarının nedenini, Rum eğitimine ve Fener Patrikhanesi'ne bağlar ve buna Bulgar ulusal eğitim hareketini başlatan Aprilov'un ulusal kimlik duygusundaki değişme örneğini verir: [72]

Rusya ve Avrupa'da okuyan Aprilov, 1831'e kadar kendisini Yunanlı sayıyordu. İlk defadır ki bir Rus olan fakat slavyanofil düşüncenin etkisinde Bulgar tarihini yazan Venelin'i okuyarak Bulgarlık bilincine ulaştı. Venelin kitabında, Bulgarların Slav siyasal ve kültürel tarihindeki öncü rolünü parlak bir üslüpla vurguluyordu. Aprilov büyük bir inançla Bulgar eğitimini modernleştirmek ve yaymak için faaliyete geçti. Bulgar ticaret ve manifaktürünün parlayan merkezi Gobrovoda, ilk modern Bulgar okulunu 1835'de kurdu... Kısa zamanda okullar yaygınlaştı, Romanya ve Rusya'daki Bulgar tüccarlar Bulgaristan'dakilerden daha çok mali yardımda bulunuyorlardı. 1840'da Plevne'de ilk kız okulu da açıldı. Böylece Bulgar toplum hayatında kadınlar da öğretmen olarak yerlerini aldılar"[73]

Yunanistan'ın bağımsızlık macerasıysa diğer Balkan ülkelerinin bağımsızlık maceralarından çok daha karmaşık ve farklıdır. Rumen, Bulgar ve Sırp örnekleri için din artı yerel dil yeterli olabilirken, Yunanistan örneği için nispeten, ikincisinde ısrarcı olmak zordur. Yunan ulusal hareketi pek çok farklı kanaldan beslenmekteydi. Eski Yunanlılar, Eski Atinalılar, Eski Helenler, Romalılar, Bizanslılar, Millet i Rum ve daha pek çok diğerleri gibi. Büyük Katerina ile II. Joseph arasında gerçekleşen plan,

[72] A.g.e., s.68
[73] A.g.e., s. 67

Bizans'ın yeniden canlanmasıyla ilgiliydi. İngiliz Romantizminin önde gelen ismi ve ateşli bir filhelen olan Lord Byron, eski Yunanistan'ın yeniden canlanması için ölümüne savaşmayı göze almış ve nihayetinde savaşırken hastalanarak ölmüştü. Üstelik Lord Byron, Yunan Ayaklanması'na katılan tek filhelen de değildi. 1821'den 1825 sonlarına kadar olan dönemde, ağırlıklı olarak Alman, Fransız, İtalyan ve İngiliz olmak üzere Avrupa ve Amerika'dan sayıları 1200'ü aşkın filhelen, Yunanlıların yanında Osmanlılara karşı savaşmak üzere Osmanlı topraklarına gelmişler, üç yüzden fazlası bu süreçte savaşırken ya da başka sebeplerle ölmüşlerdi.[74]Lord Byron başta olmak üzere, romantik ideal ve tartışmaların odağı hâline gelen Yunan ayaklanması her ne kadar Türklere karşı savaşma konusunda hemfikir olsa da savaş sonrası kurulması gereken düzen konusunda hemfikir değildi. Üstelik bu fikir ayrılıkları, Yunan ayaklanmasının da öncesine gitmekteydi. Yunan ulusçuluğu denildiğinde ilk iki düşünürden Velestinli Rigas Yunan Cumhuriyeti'ni önerirken, Adamantios Korais'in hayalinde bir tür federasyon yer alıyordu. Rum Ortodoks Kilisesi'nin ayrıcalıklı konumu, Fenerli ailelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki statüsü ve Batı'da yükselen Eski Çağcı romantik ve filhelen duygular, Avrupa'nın sosyo-politik gündemini Yunan ayaklanmasını sahiplenme yönünde hazırlamaktaydı.

1821'de aslında bir değil iki isyan çıkmıştı. Bunlardan ilki, Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı, ikincisi ise Rus Çarı'nın Yaveri, Fenerli Alexandros İpsilantis yönetimindeki Tuna Beyliklerinde yani Romanya'da başlatılan "Yunan İsyanı"ydı. İkincisi son derece kötü örgütlenmişti çünkü Tuna prensliklerinde Rumlar halk değil yönetici ve yöneticilerin kayırarak yerel halkla arasına garez soktuğu bir avuç tüccardan ibarettiler. Prensliklerin asıl halkı olan Rumenler, voyvodaları olan Fenerli Rum beylere ve Rum tüccarlara sempatiden çok nefret beslemekteydiler. Dolayısıyla Avrupa'dan davet edilen filhelenler ve çevreden devşirilmeye çalışılan isyancılar, Rumen köylülerinin desteği olmadan Osmanlı Ordusu tarafından rahatlıkla ezildiler. Ulusal bir motivasyona sahip olmayan Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı da başarısız bir girişimdi, ancak Rum Ortodoks nüfusunun Eflak, Boğdan ve hatta Yanya'ya göre nispeten çok daha yoğun olduğu Mora'daki başka bir ayaklanmayı

[74] William, St. Clair, *That Greece Might Still Be Free The Philhellenes in the War of Independence,* Open Book Publishers, Cambridge 2008, s. 355, 356

ateşlemişti. Bilhassa yerel Hristiyan Arnavut derebeylerinin de desteğini alan isyan sonrasında eyalet başkenti Tripoliçe yağmalanıp ele geçirilmiş, bir gecede binlerce Müslüman ve Yahudi öldürülmüştü. 1825'te Osmanlılar Mora'yı geri almayı başardılar, ancak bu sefer de öncesinde Metternich sistemi dahilinde verdikleri vaatlerle ciddi bir siyasi gündem oluşturmayı başaran filhelenler arasında ikilemde kalan Avrupa'nın desteği geldi ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın donanması Navarin'de imha edildi. Böylece Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yol açılırken, Metternich sisteminin çöküşü de resmen onaylanmış oluyordu.

2.4. Rumlaşarak Yükselmek: Kimliklerin Yol Ağzında Bulgar Kökenli Bir Bürokrat: İstefanaki Bey

Karlofça sonrası sistemde idarede nüfuzları Türklerle birlikte en çok artan ikinci grup olan Rumlar[75]ve bilhassa 1711 Dimitrie Kantemir vakası sonrasında Eflak ve Boğdan Voyvodalıklarını elde eden Fenerli Rum Beyleri, kurdukları okullar, matbaalar ve maddi güçlerinin sağladığı imkanlar sayesinde 18. yüzyıldan itibaren, en az yüz yıl daha Sırpları, Bulgarları, Rumenleri ve Ortodoks Arnavutları kapsayacak olan Rum Milleti ve onu Sultan adına yöneten Rum Ortodoks Patriği üzerinden Rumlaştırmaya başladılar. Öyle ki 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, sözü geçen bu toplulukların neredeyse istisnasız tüm aydınları Rumca konuşabilmekte, birbirleriyle Rumca anlaşabilmekteydiler. Helen dil ve kültürünü edinerek Fener'e yaklaşmak taşra Ortodoksları için hayal edemeyecekleri konumlara tırmanmalarını sağlayabilecek önemli bir sıçrama tahtası hâline gelmekteydi. Öte yandan burada Fener Rumluğu ve Rumcası-Katharevusa ile taşra Rum kimliği ve Rumcası-Dimotika birbirine karıştırılmamalıdır. Nasıl ki taşrada doğmuş ikinci sınıf bir memurun ya da bir yetim Türk'ün Osmanlı yönetici sınıfına dahil olabilmesi için son derece kısıtlı ihtimallerden ilki eğitimse, sözkonusu durumda taşradaki Ortodokslar için de bu durum Fener üzerinden aynıdı. Nitekim Fenerli Rum Beylerin bilhassa Yaş ve Bükreş'te kurdukları akademi ve okullarda eğitim alan pek çok Ortodoks, 19. yüzyıla tesir eden yöneticiler arasına girmeyi başarabileceklerdir.

[75] İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.48-51

Bahsi geçen bu duruma en güzel örnek, St. Sava Akademisi'nin en meşhur mezunlarından İstefanaki Bey olarak verilebilir.[76] Bulgar eğitiminde büyük hizmetlere sahip, ismi yeni Bulgar dilinin, edebiyatının ve hatta siyasi ve askeri açıdan 19. yüzyılda Balkanların en önemli sorunlarından biri hâline gelecek olan Bulgar Komitacılarının Rusya'nın desteğiyle kurulmasındaki rolü sebebiyle Bulgar ulusçuluğunun da öncüleri arasında sayılan Psikopos Sofraniy Vracanski'nin torunu olan İstefanaki Bey, Rum eğitim kurumlarında aldığı Rumca eğitim üzerinden Rumlaştığı kadar Osmanlılaşmış, 1821'e kadarki süreçte Boğdan Kaymakamlığı da dahil olmak üzere çeşitli görevlerde Rumenleri yönetmesinin yanında; 1833 yılında, etnik bir Bulgar olarak uzun yıllar etnik Rumları da yöneteceği Sisam Beyliği gibi önemli görevlere atanabilmiştir. Üstelik Rumlaşma ve Osmanlılaşma geçmişine rağmen 1848 yılında Sultan Abdülmecid'e yazdığı mektupla İstanbul'daki Bulgar Cemaati için bir Bulgar Kilisesi inşası ve bu kilisede hizmet edecek Bulgar ruhbanların, ayinlerini Bulgarca yapmaları için istediği izin ve gelen müspet cevap üzerine Haliç'teki konağını bir kilise inşası için Bulgar Cemaati'ne bağışlaması, bugün Demir Kilise olarak da bilinen Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'ne; isminin başına "Aziz" unvanı da eklenerek verilmesini sağlamıştır.[77]Bulgarcanın ve Bulgar ulusçuluğunun önderlerinden sayılabilecek bir psikoposun torununun, *Helenleştirmeyi* hedef edinmiş bir Rum eğitimiyle en üst düzeyde bir Osmanlı Bürokratına dönüşme hikâyesi son derece önemli olduğu gibi, Tanzimat devrinin de bir özeti gibidir.

1780 yılında, Kotlen kasabasında doğan İstefanaki Bey'e ailesi tarafından verilen isim Stoyko Tsonkov Stoykov'dur. İstefanaki Bey, küçük yaşta kardeşleriyle birlikte öksüz kaldığında; dedesi Sofraniy Vracanski onu Kotlen'deki bir Rum okuluna yazdırır. Bu Rum okulundaki görevliler ilk iş olarak ismini Rumcalaştırarak Stoyko ismini Stefan'a, soyadını da Bulgaristan'ın ilk Hristiyan knezi olan Boris'ten ilhamla Bogorov'a çevirirler. Böylece Stefan Bogorov ismini alan İstefanaki Bey, ilk ve orta öğrenimini Kotlen'de tamamladıktan sonra, dedesi Sofraniy Vrancanski tarafından, o dönemde Balkanlardaki en önemli eğitim kurumu konumunda olan Bükreş'teki St.

[76] Leman, Ergenç, "Bâbıâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", *Belleten,* Cilt: 62, Sayı: 233, Nisan 1998, s. 65
[77] A.g.e., s. 73

Sava Akademisi'ne kardeşiyle birlikte yazdırılır.[78]Zengin ya da aristokrat bir aileye sahip olmayan Bogorov, kendisi de Aynoros'ta eğitim almış, siyasi çevresi geniş bir Psikopos olan dedesi Sofraniy Vrancanski'nin Fenerli Rum Beyleriyle olan irtibatı sayesinde, daha doğrusu itibarlı ailelerin sponsorluğuyla bu prestijli eğitim kurumunda eğitim almaya hak kazanabilmiştir. Nitekim bu anlamda İstefanaki Bey'in kariyer hikâyesi, eğitim aracılığıyla sınıf değiştirme-değiştirebilme üzerinden Tanzimat Devri'ni yansıtmasının yanında, sponsor/velinimet/evlilikle terfi ilişkileriyle de son derece Osmanlıdır ve pek çok Yeni Osmanlı ve Jön Türk'ün hikâyesiyle örtüşmektedir. St. Sava'dan mezun olduktan sonra kariyerine İstanbul'daki zengin Rum ailelerinin çocuklarına Fransızca öğretmekle başlayan Stefan Bogorov, bu nüfuzlu ailelerin en ünlülerinden birine mensup olan, Kalimakizade Sarı Bey ya da İskerlet Bey olarak da bilinen, II Mahmut'un yakın çevresinden Halet Efensi'nin yakın dostu Skarlatos Kallimaki'nin[79] kanatları altına girer ve 1812'de Krayova ve Galatsi Kaymakamı olarak atanır. 1814 yılında, Boğdan'ın dış ilişkilerinden sorumlu yönetici kadrosu olan postelnik olarak atanır ve yükselmeye devam eder. 1821 yılında Yunan isyanı patladığında, voyvoda atanıncaya kadar göreve vekalet etmesi ve isyanı bastıracak askerlerin iaşesini görmesi için Boğdan Kaymakamlığı görevine atanarak Boğdan'ın başkenti Yaş'a gönderilir.[80]Diğer tüm Fenerli Rumlar görevden alınırken İstefanaki Bey'in böyle önemli bir göreve atanması, bir yandan soy olarak Fenerli Rum olmayışıyla açıklanabileceği gibi, öte yandan sözkonusu belgenin "bir sebep üzerine atandıklarının" üzerinde durması, Rusya'nın müdahalesini amaçlıyor olabilirdi.[81]

İsyan öncesinde Boğdan Voyvodası olarak atanmış olmasına rağmen İstanbul'dan hiç ayrılmamış olan İskerlet Bey, Etniki Eterya üyesi olduğu hâlde isyanda yer almamasına rağmen, isyanın İstanbul'da uyandırdığı öfkeden nasibini alarak önce Bolu'ya sürülür. 9 Temmuz 1821'de Bolu mütesellimine gönderilen notta, Müslüman mahallesindeki bir konuta sıkı tedbirler altında yerleştirilmesi, bilhassa Gayrimüslimlerden kimseyle görüştürülmemesi ve mesaj alıp mesaj yollama gibi

[78] A.g.e., s. 65
[79] Şükrü Ilıcak, "Those Infidel Greeks" The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents, Cilt: 1 Brill, Leiden 2021, s.32
[80] A.g.e, s. 32
[81] A.g.e., s.37

durumlara asla izin verilmemesi tembihlenir.[82] Ardından 23 Ocak 1822 yılında, Bolu'da sürgündeyken kardeşi Yanko'nun idam haberini alması üzerine kalp krizi geçirerek öldüğü haberi ulaşır.[83] Stefan Bogorov ise bu öfke dalgasından sadece ailesiyle birlikte sürgüne gönderilerek ucuz kurtulur. İsyanın ardından Fenerli Rum ailelerin tekelinde olan pek çok mevki ve görev onlardan alınınca, Stefan Bogorov gibi aslen Fenerli ve Rum olmamasına rağmen bu ailelerin himayesinde yetişmiş bürokratların altın çağı başlamış olur.[84]Öyle ki 1828 yılından itibaren Babıali'ye son derece prestijli görevlerle dönen Bogorov, Yunan Krallığı'nın bağımsızlığının tanınmasına giden yolda diplomatik pek çok görevde yer alır, sonrasında da Mısır meselesinden Tuna beyliklerinin sorunlarına, Sırp meselesinin çözümünden Baltalimanı Antlaşmalarına varıncaya kadar pek çok önemli diplomatik meselede aktif rol oynar.[85] Bunun bir sonucu olarak da 1833 yılında kendisine Sisam adasının beyliği verilir. Aslen Fener kökenli olmadığı için Yunan isyanının ortaya çıkardığı öfkeden sağ çıkabilen İstefanaki Bey, Fenerli ailelerle olan ilişkilerinin ona sağladığı imkanları hayatının tüm evrelerinde sonuna kadar kullanmıştır. Annesinin ismini verdiği kızı Ana'yı, Babıali'nin en başarılı diplomatlarından biri olarak gösterilen ve Musurus Paşa olarak bir hayli nam kazanan Konstantin Musurus ile evlendiren İstefanaki Paşa, diğer kızını Yunan isyanı sonrasında Fenerli ailelerden alınıp tekrar Rumen eşrafına verilen Boğdan Voyvodalığı'nı edinen Sturdza ailesinden Mihail Sturdza'yla evlendirdi. Oğlu Nikola Bogoridi'yi ise Fener kökenli Boğdanlı meşhur bir aile olan Konaki'lerin kızıyla evlendirdi. Tüm bu güçlü ilişkiler, Bogoridi ailesinin gücünü pek çok alanda perçinleyecek ve sonraki dönem Bulgar, Yunan ve Rumen ulusçularınca "öncü" atalar arasına katılmalarını sağlayacaktır. Bu durum aynı zamanda Balkan ulusçuluklarıyla Osmanlıcılıkların arasında ne kadar ince bir çizgi bulunduğuna dair güzel bir karikatür sunmaktadır.

[82] A.g.e., s.118
[83] A.g.e., s.242
[84] Leman, Ergenç, "Bâbıâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", *Belleten,* Cilt: 62, Sayı: 233, Nisan 1998, s.67
[85] A.g.e., s.70

2.5. 19. yy. Osmanlı Balkanlarında Uluslaşma, Etnik Bölümlenme ve Azınlık Teorilerinin Eleştirel Tarih Yöntemiyle Tenkidi

Bu noktada, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında, Osmanlı Devleti'ne bağlı çeşitli grupların uluslaşmalarının 19. yüzyılda hız kazanmasına dair literatürde yer alan çalışmalarda tespit edilen hatalara yönelik kritik yerinde olacaktır. Yirminci yüzyıl sonlarında literatüre domine etmiş ve etkisini hâlâ sürdüren, belge ve vakalardan çok Batımerkezli izlenim ve kuramlara göre yazılmış, "Fransız Devrimi ve ardından gelen fikrî akımların Osmanlı Devleti'ne yansımaları" aktaran bir makalenin kritiğinin, bu tezin aynı soruya cevabı olarak okunması da mümkündür. Dolayısıyla bu kritik, bahsi geçen konuya dair kapsamlı bir değerlendirmeyi de içermektedir.

Michigan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Profesörü Fatma Müge Göçek'in 1993 yılında kaleme aldığı "*Etnik Bölünme, Batı Eğitimi ve Siyasi Sonuçlar: On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Toplumu"*[86]makalesini; makale boyunca cevabını arayacağı temel bir soru olarak, *"Geç dönem Osmanlı toplumsal dönüşüm sürecinde, azınlıklar neden kendilerini Osmanlı devletinden ayırmaya, Müslümanlar da onu değiştirmeye çalıştı?"*[87] sorusuyla açar. Oysa hatalı soruların hatalı cevaplara ulaşılması kaçınılmazdır. Bu soru, dönemselleştirmeden kavramsallaştırmaya varıncaya kadar Osmanlı İdarî sistemini, toplumsal dinamiklerini tanımayan, araştırmayan ve daha da önemlisi öğrenmek istemeyen Batımerkezli genellemeciliğin özeti gibidir. Bu sorudan da anlaşılacağı üzere makale, Osmanlı Devleti'ni oluşturan topluluklar, Müslümanlar ve azınlıklar olarak ikiye ayırmaktadır. Gerçi bu ayrım da makale dahilinde tutarlı bir şekilde yer almaz çünkü ileriki bölümlerde şu ifadelerle karşılaşırız:

---

[86] Fatma Müge, Göçek "Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century), *Poetics Today, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies Modern Period I:* Cilt 14, Sayı 3, Durham, Güz 1993

[87] A.g.e., s. 507

"Osmanlı toplumu iki grup şeklinde sınıflanmıştı: Padişah ve idareciler bir grubu yani yöneticileri oluştururken, toplumun geri kalanıysa diğer grubu yani tebaayı oluşturuyordu."[88]

Yazarın bu noktada makalesinin temel sorusu olarak sunduğu kavramsallaştırmasıyla çeliştiğini yani o soruda toplumu Müslüman ve azınlıklar olarak ikiye ayırmışken burada yöneticiler ve onlara tabi olanlar olarak ayırdığını görmezden gelemeyiz çünkü bu durumda iki sınıflandırmanın kesişim kümesi olan ve bilhassa 1699 Viyana Bozgunu sonrası süreçte devlet kademelerinde son derece hayatî görevlere getirilmiş Dimitri Kantemir'den Mavrokordatos ailesi başta olmak üzere dragomanlıktan Eflak Boğdan Prensliği'ne kadar sayısız önemli idari pozisyona atanan Fenerli Rum, Mavroyeni Bey'den Musurus Paşa'ya varıncaya kadar sayısız Gayrimüslim idareci havada kalacaktır. 1868 gibi erken sayılabilecek bir tarihte, Nafia Nazırlığı, yani Bayındırlık Bakanlığı mevkisine atanan Garabed Artin Davud Paşa, Fatma Müge Göçek'in ilk sınıflandırmasına göre kendini Osmanlı'dan ayırmaya çalışan bir azınlıktır. Öte yandan yine Fatma Müge Göçek'in sınıflandırmasına göre Padişah'la birlikte idareciler grubu yani yöneticilere dahil olduğu için tebaadan da sayılamazdı. Bu durumda Garabed Artin Davud Paşa, azınlığın çoğunluğu yönettiği bir apartheid sistemi dahilinde bakanlık görevine getirilmediğine göre, Fatma Müge Göçek'in makalesinin önermelerinde vahim hatalar olduğu sonucuna varılması kaçılmazdır. Yine de söz konusu makalenin temel sorusundaki hatalı kavramsallaştırmayı irdelemek, Batımerkezli tarih anlayışının hegemonik genellemeciliğiyle yüzleşme açısından önemlidir.

Öncelikle hukuki ve idari bir terim olarak azınlık kavramı, Türkiye'de ve dünyada geçerliliğe sahip hukuki ve idari bir kavram olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmalarda ortaya çıkmış ve ilk kez bu anlaşmalarda kullanılmaya başlanmıştır, dolayısıyla bu kavramın çizdiği çerçeve, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasına ait dünyanın koşullarını kapsamaktadır, kavramların geriye doğru genişleyecek şekilde oburlaştırılması ise anakronizmi kaçınılmaz kılar. Nitekim pek isabetli bir tanım olmasa da özellikle geç 20. yüzyıl Osmanlı tarihçileri tarafından,

[88] A.g.e., s. 513

bilhassa Osmanlı toplumundaki farklı grupları tanımlamada sağladığı konfor sebebiyle çokça tercih edilen "millet sistemi" kavramı çerçevesinde kabul edilen "millet"ler birer azınlık değillerdir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda baştan sona aynı teamüllerle yürütülmüş yekpare bir millet sisteminden ve bu sistemin atıfta bulunabileceği değişmez bir gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Tanzimat devri, Osmanlı'nın tüm kurum ve idari gelenekleri üzerinde yeni düzenlemeler yaparken millet sistemini de atlamamış, köklü değişikliklerle; konu üzerinde günümüz tarihçileri arasında dahi mevcut bulunan kafa karışıklıklarının pek çoğuna kaynaklık edecek şekilde yepyeni bir millet sistemi çerçevesi oturtmuştur.

Samim Akgönül'ün "*Azınlık Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar*"[89] eserinde isabetli bir şekilde belirttiği üzere; çağdaş yazarların Osmanlı toplumunu inceledikleri çalışmalarında sık sık azınlıklardan söz etmelerine, geçmişe güncel bir çerçeveden bakarak analizler yapmaya çalışmalarıyla ilişkilidir ve bu anlamda Türk tarih yazımının pek çok alanda Batı metot ve yaklaşımlarından esinlenmesi[90]bu saptırmanın irdelenmeden tekrar tekrar üretilmesine yol açmaktadır. Fatma Müge Göçek'in bu sınıflandırması da net bir şekilde bu çerçeveye dahil edilebilir. Oysa Akgönül'ün de isabetli bir şekilde belirttiği üzere,

"Milletler azınlık değildir ve çok özgün ve dinamik olan millet sistemi, bir azınlıkları koruma rejimi değildir. Böyle bir şeyi savunmak, anakronizm yapmaktan başka bir şey değildir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nu başlı başına bir blok olarak algılamak, bu İmparatorluğun şu ya da bu özelliğinden, sanki yedi yüzyıl boyunca hiçbir değişiklik göstermemiş gibi bahsetmek, yanılgıya düşmekten ibarettir."[91]

Osmanlı yönetim sisteminde Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar resmî ve idari bir kullanıma sahip olmayan "azınlık" kavramının Avrupalı diplomatlarla yapılan yazışmalarda Osmanlı idarecilerince kullanımına, Islahat Fermanı süreci sonrasında

[89] Samim, Akgönül, *Azınlık, Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar,* Bgst Yayınları, İstanbul 2011
[90] A.g.e., s.117
[91]A.g.e., s.117

nadir de olsa rastlanabilecektir.[92] Osmanlı Devleti içerisinde yer alan Gayrimüslim topluluklarını tanımlamada kullanılmasının yaygınlaşması ise İkinci Meşrutiyet Devri'ni takip eden süreci bulacak, azınlık kavramının günümüz anlamı çerçevesinde tartışmalara konu olması ise ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaşarak kavramın Avrupa'da kazandığı kabulle de bağıntılı olarak hem idareci hem de siyasetçiler arasında popülerleşecektir.[93]

Fatma Müge Göçek'in makalesindeki en temel sorun, Osmanlı Devleti içerisindeki tüm Gayrimüslimleri yekpare bir vücut olarak aynı motivasyonlarla hareket ettikleri varsayımıyla ve baştan sona isabetsiz bir şekilde, hatta zaman zaman bu anokroniyi 17. yüzyıl vaka ve kişilerine kadar uzatarak azınlık şekilde adlandırırken, yine aynı şekilde Osmanlı Devleti içerisinde yer alan tüm Müslüman toplulukları da yekpare bir vücut hâlinde aynı hedef, istek ve arzulara sahipmiş gibi yanıstmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, Göçek'in makalesinin bütününde "kültürel tercüme" kavramı üzerinden[94], değişmez ve istisnasız bir doğa olayı gibi aktardığı, tıpkı soğuk hava dalgasıyla karşılaşan bulutların kar ya da yağmur yağdırması gibi; "azınlıklar" da Batı tipi eğitimle karşılaştıklarında istisnasız bir şekilde kendilerini Osmanlı Devleti'nden ayırmaya çalışırken, Batı eğitimiyle karşılaşan Müslümanlar ise Osmanlı Devleti'ni değiştirmeye çalışmaktadırlar.[95] Oysa 1831 Bosna İsyanı'nın gösterdiği üzere, Osmanlı Devleti'nden özerklik isteyenler sadece Gayrimüslimler olmadığı gibi; Osmanlı Devleti'nde ortaya atılan ilk anayasa taslağını Kanuni Esasi'den on yıl önce, 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e göndererek anayasal monarşi talebiyle Sultan Abdülaziz'e hem Osmanlı Padişahlığı hem de Bulgar Çarlığı'nı öneren Bulgar Gizli Komitesi örneğinde görüldüğü üzere[96], Osmanlı Devleti'nin yönetimi değiştirmek isteyenler de sadece Müslümanlar değildir. Belge ve vakalar

---

[92] Aylin, Koçunyan, *The Millet System and the Challenge of Other Confessional Models, 1856–1865, Ab Imperio*, Cilt 2017 Sayı 1, 2017, s. 66

[93]Ramazan Erhan, Güllü "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme" *Bilig*, Sayı: 95 Ankara, Ekim 2020, s. 161

[94] Fatma Müge, Göçek "Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century), *Poetics Today, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies Modern Period I:* Cilt 14, Sayı 3, Durham, Güz 1993, s. 525, 526

[95] A.g.e, s. 529

[96] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 211

yerine, üstünkörü taranmış ikincil kaynakların Batımerkezci bir tutumla kavramsallaştırılmaya çalışılması yani izlenimden teori üretme çabasının yol açtığı bu gibi isabetsiz genellemeler, yanlış ve haksız bir tarihin tekrar tekrar üretilmesini sağladığından, kritiğinin gelecek sayfalarda verilecek örneklerle detaylandırılarak yapılması yerinde olacaktır.

Fransız Annales Okulu'nun en önemli temsilcilerinden Emmanuel Le Roy Ladurie'nin tarihçileri trüf mantarı avcıları yani yakından ve ayrıntılı inceleyebilmek adına belgelere ve vakalara gömülüp çok sayıdaki belge ve vakayı birleştirme konusunda zorluk çekerek kuram ve çıkarımları dışlayanlar ile paraşütçüler yani büyük ve kapsamlı çerçevelere ulaşabilmek adına çalışma alanlarındaki belge ve vakaları incelemeyi ihmal ettikleri hâlde az saydaki belge ve vakadan büyük fakat bulanık teori ve çıkarımlara ulaşanlar olarak ikiye ayırdığı meşhur tasnifinde[97] Fatma Müge Göçek, bu makalesiyle kuşkusuz bir şekilde paraşütçüler safında yerini almaktadır. Nitekim tarihî vaka ve belgeler, Göçek tarafından azınlık olarak adlandırılan Gayrimüslimlerin Osmanlı'dan sürekli ayrılmak istedikleri, Müslümanlarınsa onu sürekli değiştirmek istedikleri desteklemediği gibi, aksi yönde pek çok vaka malumdur. 19. yüzyılın ilk yarısındaki Sırp ve Boşnak ayaklanmaları bu durum için güzel bir örnek olarak verilebilir.

Sonraları, Balkan isyanlarının fitilini ateşleyen ayaklanma olarak anılacak olan; 19. yüzyılın ilk isyanı, 1803 yılında Kara Yorgi önderliğinde başlatılan Sırp isyanıdır. III. Selim, Avusturya'nın 1789'dan beri hükmettiği Sırbistan'dan 1791 yılındaki Ziştovi barışı çerçevesinde çıkması sonrasında bölgeye, kendi reformlarını uygulaması adına iyi bir yönetici göndermiş, bu vazifeyi üzerine alan Bayraktar Hacı Mustafa Paşa da bölgede huzuru bozan başıboş Yeniçeri gruplarını etkisiz hâle getirdiği gibi, Sırplardan kurduğu birliklerle Vidin Ayanı Pazvantoğlu'nun isyanını da bastırmayı başarmıştı. Bu grupların önceki keyfî uygulamalarından bunalmış Sırplar için Bayraktar Hacı Mustafa Paşa, sevilen ve saygı duyulan bir yöneticiydi. Öte yandan Yeniçeriler, aldığı tedbirlerle Belgrad'a düzen ve huzur getiren Hacı Mustafa Paşa'yı

[97] Alexander G. Bearn, (ed), *Useful Knowledge: The American Philosophical Society Millennium Program*, American Philosophical Society, Philadelphia 1999, s.191

1801 yılında öldürmeyi başardılar ve İstanbul'a, Paşa'nın Gayrimüslimlerden kurduğu orduyla Müslümanlara saldırdığını bildirerek kendi kuracakları yağma düzeninin ilk adımını attılar.[98]Hacı Mustafa Paşa'nın katli sonrasında onun yerini almaya Yeniçeri zorbalarından korkarak kimsenin cesaret edememesi üzerine, Hacı Mustafa Paşa'nın katlinin ele başlarından olan Yeniçerilerden Mehmet Foçoğlu, Molla Yusuf, Ağanlı Hüseyin; Kuzey Afrika'daki teşkilatlanma örneğiyle Dayı unvanını alarak düzenli bir şekilde Knezleri ve kurdukları düzene karşı gelen Sırp eşrafını öldürmeye başladılar.[99] Öldürülen Knezlerin sayısı yüzü bulunca oluşan memnuniyetsizlik, Kara Yorgi önderliğinde bir isyana dönüşme eğilimine girse de Kara Yorgi, mücadeleye başlamadan önce III. Selim'e başvurdu. Sultan, başlangıçta Sırpların isteklerine karşı anlayışlı davranmak eğiliminde olsa da özerklik isteklerini kabul etmemesi üzerine Kara Yorgi isyan bayrağı açtı.[100]Bu isyanın seyrinden de görülebileceği üzere Gayrimüslimler öncelikli olarak, Göçek'in Müslümanlara biçtiği rolü yani Osmanlı Devleti'nde reformları destekleyerek onu dönüştürmeyi istemekteydiler. Nitekim Sırpların, Bayraktar Hacı Mustafa Paşa ile Vidin Ayanı ve başıboş Yeniçerilere karşı Osmanlı Paşası komutasında savaşmaları, III. Selim'in reform çabalarına desteklerini göstermektedir.

Oysa Sırp isyanından yaklaşık on yıl sonra, 1813'te başlayan ve 1820 ve 1826 yıllarındakiler de dahil olmak üzere takip eden on sekiz yıl boyunca çeşitli dönemlerde alevlenerek nihayetinde 1831 yılındaki büyük isyana dönüşen Müslüman Boşnakların Bosna isyanlarıysa Sırp isyanıyla benzerliklere sahip olmasının yanında pek çok açıdan taban tabana zıt karakterdedir. 1803 Sırp Ayaklanması, başıboş Yeniçeriler ve ayan, eşraf düzeninin yeniden düzenlenerek değiştirilmesini talep ederken 1826 Bosna Ayaklanmasının ana nedeni yeniçeri ordusunun II. Mahmut tarafından kaldırılarak yerine "Nizam ı Cedid" yani "yeni düzen"in getirilmiş olmasıydı.[101] Dolayısıyla Müslüman yerel Boşnak eşrafça da desteklenen bu isyan, Göçek'in, Müslümanların

[98] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.63
[99] Süleyman, Uygun, *Sırp İsyanı ve Hurşid Ahmet Paşa,* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011, s.418
[100] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.64
[101] Caner, Sancaktar, *Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu*, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:10, Sayı: 2, 2015, s. 32

Osmanlı Devleti'ni "sürekli değiştirme" çabası içinde olduğuna yönelik izlenimini haksız çıkartmaktadır çünkü bu örnekte Müslümanlar değişimin karşısındadır. Göçek'in makalesine göre değişim isteyen Müslümanlar için, "Batı eğitimi"nin kültürel tercümesinin gerektiği öne sürülerek Bosnalı isyancılarda bunun eksik olduğu iddia edilirse; cevabı, Bosnalı isyancıların lideri Kapetan Hüseyin'in, Osmanlı ordusuyla savaştığı günlerde Avusturya İmparatoru'na ve Özerk Sırbistan Prensi Milos Obrenoviç'e gönderdiği mektuplarda bulunabilir. Kapetan Hüseyin, bu mektuplarda kendi milletini; o döneme kadar Boşnak seçkinlerinin kendilerini tanımlamalarında oturmuş kaideler olan Osmanlı/Osmanliya ya da Müslümanlar/Müslimani olarak ifade etmiyor, Boşnaklar/Bosnjaci ve Bosna ulusu/Bosanski narod olarak bildiriyordu.[102]Bu anlamda Müslüman bir grubun ayaklanması olmasına rağmen 1831 Boşnak isyanının, ulusal Boşnak kimliğinin oluşmasında ve bu noktada Osmanlı kimliğinden ayrılışın temellerinin atılışında bir etkisi olmadığını iddia etmek imkansızdır. Dolayısıyla isyancıların Osmanlı Devleti başta olmak üzere diğer Batılı devletler ve Balkan topluluklarıyla yürüttükleri denge siyaseti, Göçek'in, Osmanlı Devleti içerisindeki Müslümanların kendi geleceklerini sadece Osmanlı Devleti içerisinde gördükleri ön kabulünü ortadan kaldırmaktadır.

Göçek'in izlenimler ve varsayımlarla Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Etnik bölünme ve Batı Eğitimi üzerine yazdığı makalenin, etnik gruplar ve değinilen şahıslar hakkındaki bilgiler konusundaki özensizliği dikkat çekicidir. Eflak Boğdan voyvodasıyken Ruslarla iş birliğine girerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaştığı için Boğdan Prensliği'nin yönetiminin Boğdanlı yerel eşraftan alınıp Fener Rum eşrafına verilmesine sebep olan Dimitrie Kantemir'in kökeni, hiçbir kaynak gösterilmeden Osmanlı Rum'u olarak verilmiş, bu bilgiye eklenen dipnotta yine hiçbir kaynak gösterilmeden, *"Prens Demetrius'un babası ondan önce Boğdan Prensiydi. Tüm soyu, Balkan vilayetlerinin idaresinde padişaha hizmet eden Konstantinopolis'teki Rum dragomanlarından (tercümanlar) gelmektedir."*[103]bilgisi paylaşılmıştır. Oysa hem

[102] A.g.e. s.39

[103] Fatma Müge, Göçek "Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century), *Poetics Today, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies Modern Period I:* Cilt 14, Sayı 3, Durham, Güz 1993, s.523

İslam Ansiklopedisi[104] hem de Chicago Üniversitesi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihçileri[105]projesinin Dimitrie Cantemir maddesinin yazarı ünlü Rumen tarihçi Prof. Dr. Mihai Maxim, Cantemir hakkında şu bilgileri vermektedir:

"26 Ekim 1673 tarihinde Vaslui ilinin şimdi kendi adıyla anılan Silişteni köyünde doğdu (Gorovei, s. 489 vd.). (Timirkan) adı zamanla Cantemir'e (Kantemir) dönüşmüştür. Bu lakabın atalarından birine Tatarlar tarafından verildiği rivayet edilir. Mütevazi bir köylü ailesinden gelen babası Constantin bir süre at yetiştiriciliği yaptı, daha sonra Lehistan'a geçti ve on yedi yıl burada ücretli asker olarak çalıştı. Kuzey savaşında gösterdiği gayret sayesinde yüzbaşılığa kadar yükseldi. Bir süre Eflak Voyvodası Grigore Ghica'nın çavuşluk hizmetinde bulundu; 1685'te Boğdan boyarları tarafından Boğdan voyvodalığına seçildi. Küçük oğlu Dimitrie'yi çok iyi yetiştiren Constantin, rahip Yeremiye Kakavelas'ı getirterek ondan Latince ve Yunanca öğrenmesini sağladı, ayrıca edebiyat ve felsefe dersleri aldırdı."

Maxim'in aktardığı bu bilgilerden de görülebileceği üzere Cantemir Rum olmadığı gibi, soyu da Balkan vilayetlerinin idaresinde padişaha hizmet eden Fenerli Rum dragomanlardan gelmemektir. Aksine Fenerli Rum dragomanlar, Balkan vilayetlerinin idaresinde padişaha hizmet edebilmelerini Kantemir'in, Boğdan voyvodasıyken padişahın güvenini suistimal ederek Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla iş birliği yapmasına borçludurlar çünkü voyvodalık görev ve imtiyazı, Boğdan eşrafından olan Kantemir'in ihaneti sonrasında Boğdan eşrafına bir ceza olarak Eflak ve Boğdanlılardan alınarak Fener Rum eşrafına verilmiştir.[106] Göçek'in aynı sayfada, bir Osmanlı Ermenisinin, Muradcan Tosunyan'ın 1796 yılında Osmanlı Devleti'nin İsveç Büyükelçisi olmasını ulusalcılığın ortaya çıkışından önceki sosyal kimliklerin akışkanlığına örnek vermesi ve böyle bir atamanın ancak ulusçuluk öncesi Osmanlı Devleti'nde mümkün olabileceğini iması[107] ise iki yönden sorunludur. Bunlardan ilki, *ulusalcılığın 1796 yılında Osmanlı Devleti'nde bilinmediğidir* ki ulusçuluk, İlber

[104] https://islamansiklopedisi.org.tr/kantemiroglu-dimitrie-cantemir
[105] https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/dimitrie-cantemir
[106] A.g.e
[107] Fatma Müge, Göçek "Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century), *Poetics Today, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies Modern Period I:* Cilt 14, Sayı 3, Durham, Güz 1993, s.523

Ortaylı'ya göre "*Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin başından beri özü varolan ve zamanla gelişip, güçlenen bir olgudur*."[108] İkincisiyse Osmanlı Devleti'nin neredeyse son anına kadar, diplomatik görevlerde Gayrimüslimlere önemli pozisyonlar vermeye devam ettiği gerçeğidir. Sultan'ın baştabibi Spiridon Mavroyeni Paşa'nın oğlu Aleksandre Mavroyeni Bey, 1887-1896 yılları arasında Washington Büyükelçiliği yapmış,[109]Sisam Beyi olarak da görev yapan ve önceki bölümde hayatına detaylıca değinilmiş olan İstefanaki Bey'in damadı olan Kostaki Musurus Paşa, 1851'den 1885 yılına kadar yaklaşık 35 yıl boyunca kesintisiz olarak Londra Büyükelçiliği görevini büyük bir başarı ile yerine getirmiş,[110]oğlu İstefanaki Musurus Paşa da yine aynı göreve 1903 gibi ulusçuluğun zirvede sayılabileceği bir dönemde getirilerek Londra Büyükelçisi olmuştur. 1868 yılında Nafia Nazırlığı yani Bayındırlık Bakanlığı görevine getirilen Garabed Artin Davud Paşa ise göreve atandığı hâlde vefat ettiği için göreve başlayamayan Krikor Ağaton Efendi'nin ardından Osmanlı Devleti'nin ilk Gayrimüslim Bakanı olmuştur.[111]

[108] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.47
[109] Selim, Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.167
[110]İlber, Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987, s. 188
[111]Saro, Dadyan, "1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve Özerk Cebel-i Lübnan'ın İlk Mutasarrıfı Garabed Artin Davud Paşa"*, Toplumsal Tarih,* Sayı 139, İstanbul Kasım 2013, s. 25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI RUM CEMAATİ

3.1 Genos ya da Ethnos: 19. yüzyıl Osmanlı Rum Cemaatini Tanımlamak

Mikrotarih disiplininin kurucularından Carlo Ginzburg'e göre, *kelimelerin devamlılığı illa anlamlarının da devamlılığı anlamına gelmez.*[112]Millet, **genos, omogenes**, **ethnos**, ulus, cemaat, cemiyet kelimeleri; Rum, Yunan, Grek ve Helen ulus bilinçlerinin oluşum aşamaları için kritik öneme sahip kelimeler olmakla birlikte, her biri süreç dahilinde eski anlamlarını yitirip yeni anlamlar kazanmaya başlayageldikleri gibi, bugün de akademik tartışma, makale ve bildirilerdeki bilinçli ya da bilinçsiz anakronizmler üzerinden tarihsel süreçte hiç kastedilmemiş yeni anlamlar kazanabilmektedirler. Bu anlamda, önceki bölümde değinilen kavramların soykütükçü bir yaklaşımla eleştirel tarih alanına çekilerek değerlendirilmesi, söz konusu kavramların isabetli bir şekilde tarihselleştirilmesinde son derece yararlı olacaktır.

Osmanlı Rumların aidiyet temsillerini konu alan bu tez için anlaşılması en elzem terimlerin başında, **millet** gelmektedir. Modern anlamının yanında İslam hukukundan gelen geniş bir anlam geçmişine sahip bu terim, Osmanlı idari sisteminde ilk kullanımını bu geleneksel anlamından alsa da bilhassa 19. yüzyıldan itibaren devletin idare yapısındaki düzenlemelerden nasibini alarak yeni bir sistemi tanımlayan eski bir kelime olarak yeni bir terim anlamı edinmiştir. Terim, bu tez çerçevesinde semantik olarak kelimenin tarihselliğini takip ederek tıpkı Rumcadaki ikizi **genos** ve sonraki dönemde kazanacağı anlamla **ethnos** gibi, dönemsel anlamları şerh düşülerek kullanılacaktır.

Bunun yanında, Osmanlı idari sistemi içerisinde "millet" terimi, eski anlamıyla tüm bağını yitirerek dünyevileşmiş, seküler bir kullanımla "ulus" ile eş

[112] Carlo, Ginzburg, *Wooden Eyes Nine: Reflections on Distance*, Columbia University Press, New York 2001, s.25

anlamlı bir hâle gelmiş değildir. Burada kafa karıştıran olgu, Tanzimat ve Babıali sisteminin; Batı reformlarını Batı'dan farklı bir şekilde, tam da bir Roma varisine yakışır eklektiklikte uygulamasıdır. Nitekim Tanzimat, idare ve kurumların laikleşmesini dinden uzaklaşarak değil; çatısını bir devlet kurumuna, yöneticileriniyse birer devlet memuruna dönüştürdüğü dinî otoritenin[113], dinî ve dünyevi organlarını kullanarak gerçekleştirmiştir. Böylece bilinçli ya da bilinçsiz olarak, dini toplulukların ulusal topluluklara dönüşmesine ve dinin de bu dönüşüme geri dönüşsüz bir biçimde kenetlenmesine bir kapı aralamıştır. Günümüzde Türkiye ve Yunanistan da dahil olmak üzere tüm Balkan ulusçuluklarında din ve ulusçuluk ilişkisinin bu çerçevede ele alınması ihmal edilmekle birlikte, bu yönde yürütülecek çalışmaların son derece alana sağlayabileceği katkılar son derece açıktır.

Bu anlamda "millet sistemi"nin Tanzimat ile kazandığı işlevi anlayabilmek için, Tanzimat öncesi Osmanlı idari sistemi çerçevesinde "millet" teriminin anlam yolculuğunun başlangıcını ve İslam hukuku ile ilişkisini net bir şekilde ortaya koymak elzemdir:

Kelimenin tam anlamıyla, "millet" kelimesi İngilizce "nation" kelimesine karşılık gelir. Bununla birlikte, terimin Osmanlı kullanımı 'ulus'tan oldukça farklıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda 'din' anlamında kullanılan terim, kelimenin anlamı konusunda Kuran'a göre, esas olarak aynı inancı, dini veya mezhebi paylaşan toplulukları ifade eder. Dolayısıyla, bu bağlamda, 'dinî olarak tanımlanmış insanlar' anlamına gelir ve Batı dillerinde herhangi bir kelimeye karşılık gelmez. Bir hükümet sistemi olarak, dini ve etnik açıdan farklı toplulukları yöneten bir sisteme atıfta bulunur.[114]

Bu noktada temel bir ayrım yerinde olacaktır. Millet sistemi, Tanzimat döneminde merkezileşme ve bürokratik reformlar sonucunda bambaşka bir kimliğe bürünecektir. Fakat Tanzimat öncesi döneme kadar Osmanlı idari sisteminin temel

---

[113] Stathis Pinelopi (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, içerisinde Sia Anagnastopoulou, *Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi*, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.10

[114] Ebubekir, Ceylan, "The Millet System in the Ottoman Empire", *New Millenium Perspectives in the Humanities,* ed: Judi Upton Ward, Global Humanities Press, Utah 2002, s. 248

referans noktasının İslam Hukuku olduğu[115]ve millet sisteminin temellerinin de İslam Hukuku olduğu[116] unutulmamalıdır. Tanzimat dönemi öncesinde modern anlamda merkezileştirilmemiş ve büyük oranda iltizama dayanan vergi sistemi, millet sistemi üzerine 20. yüzyıl boyunca üretilen efsanelerin temelini oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu'nca tanınan dinî toplulukların en üst makamına "millet başı" unvanı verilerek dünyevi ve ruhani iltizam sağlanması, tıpkı Tanzimat devrine varıncaya kadar ayanlarda olduğu gibi, millet başlarının ekonomik açıdan güçlenmesine yol açmış olsa da bu tıpkı ayanlar için geçerli olduğu üzere millet başlarının da özerk oldukları ya da sultan ya da İslami Hukuk otoritesinden bağımsız oldukları anlamına gelmemektedir. Millet başı, lideri olduğu dinî topluluktan dinî ve dünyevî vergileri toplarken, sultanın payını da ayırmak zorundaydı. Tanzimat devriyle gelen değişim, ayan ve mültezimlerin maaşlı vilayet müdürlerine dönüştürülmesi gibi, milletbaşı statüsündeki din adamlarının da maaşa bağlanarak vergi gelirlerinin sıkı bir şekilde merkezileştirilmesi oldu. Merkezileştirme reformlar üzerinden modernleştirme elbette kaçınılmaz olarak "dünyevileştirme" ile birlikte geliyordu ve milletbaşılar bilhassa Tanzimat bürokrasisinin başlarına sardığı ve bilhassa komisyonlarda cemaatleriyle ilgili alınacak kararlarda yavaş yavaş söz sahibi olmaya başlayan avam/seküler üyeler konusundan hiç memnun değildiler.[117]

Bu konu, Rum Milleti, yani Rum Ortodoks Cemaatleri ve Rum Ortodoks Patriği özelinde ele alındığında, Tanzimat ve Islahat süreçlerinin millet sistemini nasıl bir başkalaşımdan geçirerek yepyeni bir çerçeveye oturttuğunu anlamak daha kolay olacaktır.

19. yüzyıla kadar millet, sadece dine işaret eden bir kavramdır ve eğer illa bir "milliyet" çıkarımı yapılmak için zorlanırsa, bu "milliyet", dini "milliyetleştiren" bir çerçevede olmak zorundadır. Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin kullandığı "genos"

---

[115] Ramazan Erhan, Güllü "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme" *Bilig*, Sayı: 95 Ankara, Ekim 2020, s. 158

[116] Ebubekir, Ceylan, "The Millet System in the Ottoman Empire", *New Millenium Perspectives in the Humanities,* ed: Judi Upton Ward, Global Humanities Press, Utah 2002, s. 247, 248

[117] Stathis Pinelopi (ed.), 19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, içerisinde Sia Anagnastopoulou, Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.6

"soy" ve "omogenes" "ortaksoya dahil" kavramları tam olarak böyle bir "milliyet" tanımı sağlar. Bu anlamda, bu tez çerçevesinde kelimelerin işaretledikleri alanların karışmaması adına, "milliyet" ve "milliyetçilik" kavramlarının günümüzdeki anlamları kastedildiğinde, "ulus" ve "ulusçuluk" kelimeleri kullanılmıştır.

3.2. Millet, Cemaat, Genos, Omogenes ve Rum Ortodoks Irkı

İlber Ortaylı'nın, *Babıali bürokrasisi diktatörlüğü*[118] olarak adlandırdığı Tanzimat devri, bir önceki bölümde de değinildiği üzere merkezîleştirme üzerinden millet sistemine de yeni bir çerçeve ve yorum getirmekten yani bir anlamda onu da reformize etmekten geri kalmaz. Sia Anagnostopoulou'ya göre 19. yüzyılda devlet, "millet"leri kurumsallaştırır ve böylece her bir cemaat, yeni eyalet ve taşra sistemine kaydedilirken, bu katılım yani bürokratik tasnif, dini kurumlar aracılığıyla ve onlar üzerinden gerçekleştirilir.[119]

Bu tasnife göre her millet, bir milletbaşının yönetimi altında birleşmiş bir cemaatler toplamıdır. Rum Milleti için milletbaşı Rum Patriğidir ve her cemaatin başında da bir metropolit bulunmaktadır. Anagnastopoulou'ya göre, Tanzimat çerçevesinde yerel iktidarların düzenlemesiyle bir bölgenin başkentinin yani metropolitliğin yer aldığı kentin rolü ve dinî hiyerarşinin yerel düzeydeki rolü artımıştır.[120] Anagnastopoulou, bu yapıyı şu örnekle açıklar:

…örneğin İzmir bölgesinin bir köyündeki Ortodokslar, idari mekanizmaya bölgelerinin, örneğimizde İzmir metropoliti ve metropolitlik düzeyinde seçilen temsilcileri aracılığıyla katılırlar. Yani Osmanlı dünyasında reformlarla birlikte bu dünyanın bütünlüğünü sağlayan ara dini etnik alanlar oluşur. Millet, cemaatler toplamı olarak, Rum Ortodoks cemaatlerinin Osmanlı kurumsal yapısına katılımını ve

[118] İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.116
[119] Stathis Pinelopi (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, içerisinde Sia Anagnastopoulou, *Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi*, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.3
[120] A.g.e., s.3, 4

aynı zamanda da Osmanlı iktidarının meşruluğunu sağlayan ara alanı, paralel yapıyı oluşuturur.[121]

Anagnastopoulou'nun Rum Milleti özelinde getirdiği bu açıklama, diğer kavramların izahını da kolaylaştırmaktadır. Metropolitlikler, idari olarak düşünüldüğünde, Osmanlı idaresi içinde paralel vilayet ve kaymakamlık yapılanmaları gibi görülebilirler. Bu paralel yapılanma en baştan örneklenirse, en tepede Sultan ve milletbaşı/patrik bulunurken, onun altında birinci dereceden valiler ve metropolitler yer alır. Bu idari yapının en alt derecesiniyse muhtar ve papaz oluşturur.[122]

Nasıl ki tanzimatla birlikte vergi toplama yetkisi mültezimden alınıp maaşlı kaza müdürlerine devredilmeye çalışıldıysa, burada da bir nevi memur hâline getirilmeye çalışılan metropolitler üzerinden toplanan vergi ve kayıt altına alınan vatandaşlık bilgileri söz konusudur. Buna göre her cemaat, metropolitinin idaresi altında, **Ethniko Tamio** yani Millet Sandığı'na ve Patriğe belirli bir meblağ ödemekle mükelleftir. Tanzimat öncesinde çok daha çeşitli olan kilise vergileri, tanzimatla birlikte belirli düzenlemelerle standart kalemler üzerinde sabitlenmişti. Nikah, boşanma, doğum, vaftiz, ölüm gibi olaylar, metropolitlikçe toplanmak üzere vergiye tabiyken, bunların dışında her kilise bölgesinin rahipleri her sene metropolite belli bir meblağı vergi olarak ödemekle yükümlüydüler.[123] Tanzimat, bunların dışında kalan vergileri kaldırmış, bu da metropolitler arasında memnuniyetsizliğe yol açmıştı.

Bu çerçevede bir cemaate üye olmak, modern anlamda bir adrese kayıtlı olmakla eşdeğer görülebilir, çünkü tanzimat sistemi çerçevesinde dünyevileşme bile dinî çerçeve üzerinden gerçekleştirilmekteydi ve kayıtları kilise tutuyordu. Bu anlamda, **genos** yani soy, bu yapılanma içerisinde sisteme kayıtlı, modern terimle bireylerin, dinî terimle ruhların hepsini kapsayan bir bütündü. **Genos**, coğrafi açıdan cemaatlere bölünmüş olduğundan, bu cemaatlerin her bir üyesi de **omogenis** yani ortak soy olarak adlandırılıyordu. 19. yüzyıl öncesinde **genos**'un kapsamının tıpkı Rum

[121] A.g.e., s.4
[122] A.g.e., s.34
[123] A.g.e., s35

milletinin kapsamı gibi çok daha geniş olduğunu; Sırp, Rumen ve Bulgarları da kapsadığı unutulmamalıdır.

Bunun yanında, 19. ve 20. yüzyıl tarihçilerinin çoğu "**genos**" terimini kullanmaktan kaçınmışlardır. O dönemde inşasına çalışılan "Helen Ulusu"nun çok farklı kesimlerini içine alan ve tanımlayan bu terimi, kilisenin dev otoritesiyle birlikte gelecek olması sebebiyle, pek çok aydın onu terminolojiye dahil etmek konusunda tereddüt etti. Terim, "Helen" olarak standartlaştırılmış olanın çok zorlu sınırlarını tanımlama açısından çok kullanışlı olsa da, "bilimsel" ve çoğu zaman "ulusçu" bir tarih kitabında kullanılması biraz şüpheliydi. Çünkü Patrikhane'nin tercih ettiği, Osmanlı idari sisteminde yeri olan ve kökleri Antik Yunan'dan çok Bizans'a dayanan bir terminolojiydi. Ayrıca Katartzis gibi Yunan milliyetçiliğinin ataları, 18. yüzyılın sonlarında genos yerine seküler etnos/ulus terimini kullanmıştı[124], bu nedenle "genos" terimini geri getirmek, ulusçu aydınlanmaya karşı hain bir eylem olarak görülebilirdi. 20. yüzyıl tarihçilerinin çoğu öyle ya da böyle milliyetçiliğin ağır atmosferi içindeydi, çünkü 20. yüzyılın kendisi çoğunlukla öyleydi. Bu anlamda Eldem'in, ulus devlet imparatorluğu neden anlamaktan acizdir teşhisine ve çünkü *bu büyük ölçüde imparatorluğun reddine dayalıdır*[125] cevabının "genos" kullanımı açısından görülmesi şaşırtıcı değildir. Bir tanım olarak. 20. yüzyılın aşırı derecede milliyetçi ve laik -ulus devletlerin dikte ettiği şekilde- tarihyazımları, imparatorluğu anlayamamak için "genos" teriminin kullanımını reddedebilir. Ancak 21. yüzyıl tarihyazımlarının bu olumsuzlama için bir nedeni yoktur. Bu nedenle, bu bölümün bir sonraki bölümü, 19. yüzyıl Yunanlıları hakkındaki tartışmalara çeşitlilik getirmek için ya da bu tezin önerdiği daha kesin bir terim olan "Yunan Genosu" veya 19. yüzyıl. Tek bir ulus yani tek bir toplum olması gereken bu toplumların çoğulluğu, 19. yüzyıl Yunan Toplumlarının 19. yüzyılı farklı zaman hızlarında ve farklı zihniyet düzeylerinde neden ve nasıl deneyimlediğini anlamaya yardımcı olacak karmaşıklığı da sunuyor. Bu fark, bu tezin son bölümünü de oluşturacaktır. Şimdi, 19. yüzyılda "Rum Genos"u

[124] David, Ricks, Paul, Magdalino, *Byzantium and the Modern Greek Identity*, Ashgate, Cornwall 1998, s. 7

[125] Edhem Eldem, Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography, The Historical Review/La Revue Historique Institute for Neohellenic Research, Cilt 6, http://epublishing.ekt.gr/el/7583/The-Historical-Review-La -Revue-Historique/7624, 2009, s.37

neydi", 19. yüzyıl Yunan, daha doğrusu "Yunan toplumları" kimlerden meydana gelirdi sorusunun cevabını aramak yerinde olacaktır.

Rum kelimesi, bir önceki kısımda Carlo Ginzburg'den alıntılanan ve bu tez çerçevesinde tekrar tekrar alıntılanmaya ihtiyaç duyulacak olan, *kelimelerin devamlılığı illaki anlamlarının da devamlılığı anlamına gelmez.*[126] pusulasının bir kez daha hatırlanmasını zorunlu kılar. Bu tez çerçevesindeki konular üzerine en yetkin makalelerin sahiplerinden biri olan Sia Anagnostopoulou, bu sebeple makalelerinde açıkladığı terimlerin tarihselliğini net tutmak adına anlamlarını açıkladığı kelime, kavram ve terimlerin tarih aralıklarını açık bir şekilde makalesinin başına iliştirmektedir. Bu noktada bu tezde de aynı yöntem izlenecektir. Nitekim yüzyıllar içinde kelimelerin bir bukalemun gibi renkten renge, anlamdan anlama bürünebileceği gerçeğini gözden kaçırarak dikkatsiz davranan akademisyenler, kelimelerin tarihselliğini ve dolayısıyla isabetli anlamlarını aktarmakta yetersiz kalacaklardır. Örneğin, *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek* kitabında Ayşe Özil, Rum kelimesinin Rumca **Ρωμιός/Romios** kelimesinin Türkçeleşmiş hâli olduğunu iddia etmektedir.[127] Bu, sadece kendi alan, dil ve dönemselliğine sıkışmış tarihçiliğin içine düşebileceği vahim hataların özeti bir yaklaşımdır. Nitekim Rum kelimesinin "Romios" yani Osmanlı Rum Ortodoks Cemaatleri üyelerini karşılar anlamıyla kullanılması Türkçe için oldukça yenidir. "Rum" kelimesi, Roma'nın Arapça ve Farsçadaki karşılığıdır ve bu hâliyle Türkçeye geçişi, Türklerin İslamiyet'le tanışması sonrasına rastlar, nitekim aynı zamanda Kur'an'da bir sure ismi olan Rûm/Roma, İslam tarihinin oldukça önemli bir parçasıydı ve bilhassa Arap Yarımadası ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'in arasında uzanan Anadolu toprakları, bu özelliği sebebiyle Arapça ve Farsçaya Rûm yani Roma toprakları olarak geçmişti. Türklerin Anadolu topraklarının hükümdarlığını ele geçirmesi ile Rum ve Diyar-ı Rum kelimeleri yeni anlamlar kazanarak bilhassa Farsça konuşulan coğrafyalarda zaman zaman Selçuklu zaman zaman da Osmanlı Türklerini ve yaşadıkları coğrafyayı

[126] Carlo, Ginzburg, Wooden Eyes Nine: Reflections on Distance, Columbia University Press, New York 2001, s.25

[127] Ayşe, Özil, *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.29

tanımlamak için kullanılmaktaydı.[128] Rum kelimesinin, Selçuklu ve Osmanlık Klasik dönemlerinde tecrübe ettiği serüvenler üzerine Cemal Kafadar'ın *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya Ve Kimlik Üzerine*[129] ile Salih Özbaran'ın, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. yüzyıllarda Rum / Rumi Aidiyet ve İmgeleri*[130] kitapları son derece önemlidir.

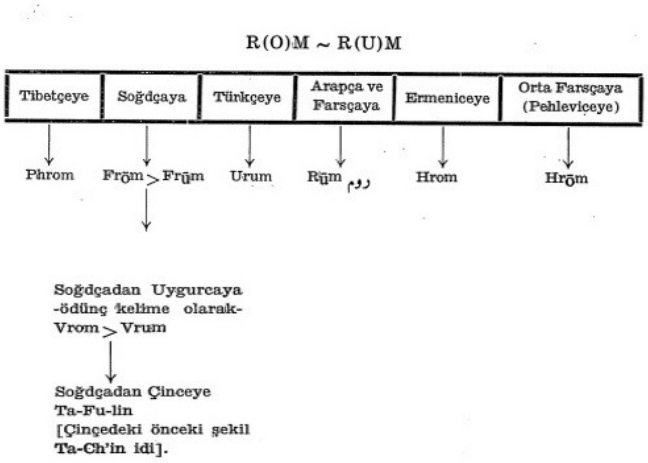
Öte yandan İslam öncesi dönemde Türkler, bilhassa Göktürk Devleti döneminde, ipek yolu üzerindeki belirleyici rolleri ve Sasanilerle olan mücadeleleri sebebiyle Bizans yani Doğu Roma İmparatorluğu ile karşılıklı olarak birbirlerinden haberdardılar. Bizanslı tarihçi **Μένανδρος Προτήκτωρ/Menander Protektor**'un aktardığına göre **Ζήμαρχος/Zemarhos** 568 yılında Göktürklere, Soğd'ların aracılığıyla Sasanilere karşı hem siyasi hem de ekonomik iş birliği kurmak amacıyla Bizans elçisi olarak gitmiş, pek çok maceradan sonra Kağan'ın huzuruna kabul edilmişti.[131]Bu ve takip eden süreçte devam eden elçi ziyaretleri iki ülkenin de yazılı kaynaklarına geçmekteydi. Nitekim Bilge Kağan ve Kültigin yazıtlarında, büyük bir ihtimalle 573 yılında ölen Mu han'ın kastedildiği düşünülen "atalarının cenaze merasimi"ne, Romalı yani Bizanslı bir elçinin de katıldığı not düşülmüştür. Bizanslı elçinin ülkesi, yazıtlarda,

Şeklinde gösterilmekteydi.[132] Bu ibareyi, Radloff bir diğer kavim adı ile birlikte değerlendirmeyi tercih ederek Par-purim ve Parpurum şekillerinde çözümlemişken Melioranskiy de Radloff çözümlemesini par purum şeklinde tekrar

[128] Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya Ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s.59
[129] A.g.e.
[130] Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. yüzyıllarda Rum/Rumi Aidiyet ve İmgeleri,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2013
[131] Ludwig August Dindorf, Historici Graeci Minores: Menander Protector, et Agathias, B.G. Teubneri, Leipzig 1871, s.54, 55
[132] Osman Sertkaya, "Göktürk Tarihinin Meseleleri: Büyük Roma (İmparatorluğu) = Bizans'ın Köktürk Yazıtlarındaki Adı" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Sayı: 26 Temmuz 2012, s. 149

etmekteydi. Thomsen ve Orkun apuram, Malov, Stebleva, Tekin, Ergin ve Aydarov purum, Gabain ise purum, pur(u)m olarak çözümlüyordu.[133] Yine Friedrich Hirt, Robert P. Blake, Walter Fuchs ve Bahaettin Ögel gibi bu alanın önde gelen uzmanlarınca yürütülen araştırmalarda, Göktürklerin, Bizans için Soğdçadan alınmış olan From> Früm kelimesinin, Türk ses düzenine uydurularak kullanıldığını ihtilafsız bir şekilde kabul etmekteydiler.[134] Bu geçiş, Osman F. Sertkaya tarafından şu şekilde şemaya dökülmüştü[135]r:

Kelimelerin tarihselliğinin önemi ve kavram ve terimlerin genellemelerden uzak ve dönem bildirilerek yapılmasının tarihçilik açısından önemini vurgulamak ve ilk bölümde değinilen Nietzscheci soykütükçülük ve eleştirel tarih yöntemlerini örneklemek adına detaylıca soykütüğü alınan Rum kelimesinin 19. yüzyıla kadar olan anlamları konusunda daha fazla detaya girilmeyecektir. Günün sonunda Ayşe Özil'in öne sürdüğü Rum kelimesinin **Ρωμιός** kelimesinin Türkçeleşmiş hâli olduğu savının, Soğdca üzerinden de gerçekleşmiş olsa doğru olduğunu öne sürenler olabilir. Öte yandan unutulmamalıdır ki Zimarhos'u Göktürklere gönderen İmparator Justinianus'un anadili Latinceydi ve Rumluk yani Romalılık, bizim bugün anladığımız

[133] A.g.e., s. 150
[134] A.g.e., s.151
[135] A.g.e., s.147, 148

şekliyle Helen dilli toplumlarla tam olarak özdeşleşmiş değildi. Üstelik, Jüstinyen kanunları olarak bilinen ve *yeni anayasalar* olarak çevrilebilecek ***Novellae Constitutiones***, İmparatorluğun Latince konuşulan bölgelerine, yani Kuzey Afrika ve İllirya'ya bu kanunları Latince, Yunanca konuşulan bölgelereyse Yunanca olarak göndermekteydi. Bu durum, III. Leo'ya yani 8. yüzyıla kadar bu şekilde devam etti.[136] Dolayısıyla Bizans yani Yeni Romanın Helen diliyle tam olarak kaynaşıp bir **Genos** hâline gelerek Rum kelimesini Eski Roma'dan yani Roma ve Latinceden tamamen koparabilmek için en az bir yarım milenyum daha geçmesi gerekecektir. Bu yüzden de tarihçi için güvenli yol, tarihsellikten kopmadan genellemelerden kaçınmak olsa gerekir.

Bazı kelimeler ve bazı tanımlar o dönem için zor meseleler hâline gelebilmekte, etraflarında büyük tartışmalar ve yoğun tartışmalar dönebilmektedir. Ancak aradan zaman geçince ve taraflardan biri diğerine karşı büyük bir zafer kazandığında mesele soğur hatta çoğu zaman iyice sindirilir ve böylece geleceğe dair hiçbir iz kalmaz. Bu gibi durumlarda geç kalanlar için zor bir iştir; yani tartışmanın önemini açıklayan ve dinleyicileri konuyla ilgili büyük bir tartışma olduğuna ve bir olgunun isimlendirilmesi konusunda konumlarını savunan iki güçlü kamp olduğuna ikna edecek bir tarihçi. Çünkü bir münakaşa ya da tartışma bir şekilde çözüldüğünde, kesinleştiğinde, aforoz edildiğinde ya da yasaklandığında, modern tarihçilik iki kampın varlığını bile tamamen görmezden gelme ya da unutma eğiliminde. Böyle bir durumda sadece galip ana sahnede kalır, ötekinin varlığını bilmek sapkınlarla ilgili bir tarikatın sırrını paylaşmak gibidir. Kazanamayanlardan bahsedilecekse, ilk başta marjinal, deli veya uç fikirlerin savunucusu olarak etiketlenmeli. Pierre Nora buna "kayıp hafızanın kasıtlı ve hesaplı bir şekilde saklanması" olarak değinir.[137] "Modern ulus"un temel söz dağarcığı ve benliğin tanımları ile ilgili tartışmalar, bu hesaplanmış sır üzerinde doruğa ulaşır. İmparatorluğun söylemsel mekanizmaları ve kurumlarıyla uzun ve hacimli mücadelesinin intikamını alan milliyetçi tarih yazımı bu tezin bir

[136] Christian, Gastgeber, "The Byzantine Imperial Chancery and its Language Policy from Justin II to Leo III (Sixth-Eighth Centuries): From Latin to Greek", *Medieval Worlds*, Sayı: 11, Austrian Academy of Sciences Press, Viyana 2020, s. 19

[137] Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire." Representations, S. 26, University of California Press, California 1989, s.14

parçasıdır. Böylece, Yunan Toplumlarının tanımı üzerine 19. yüzyıldaki bir tartışma geri getirilecek:

Helen Ulusu mu yoksa Rum Ortodoks Genosu mu? Ya da sadece hangi kelime mutlak birliği tanımlar, hangi kelime 19. yüzyıl Yunanlılarının tanımının atomudur: Soy yani **genos** mu yoksa ulus yani **ethnos** mu?

Etnos ve **Genos** terimleri üzerinden tartışmaya başlamadan önce, farklı coğrafi, sosyal ve dilsel kökenden gelen 19. yüzyıl Yunanlıları için kullanılan tanımlara bir açıklık getirmek faydalı olacaktır. Din bu arka planlardan biri değildir, çünkü en seküler tarihçiler bile hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, Rum Ortodoks olmayan nüfusu Rum olarak kabul etmemiş ya da "düşmanın dinini kabul ederek düşmanlaşan bir topluluk" olarak ulusa tekrar kabul edilmeleri öncesinde kutsanmalarını şart koşmuştur. Bu nedenle Rumdilli Giritli Müslümanlar ve Türkdilli Karamanlı Rum Ortodoksları örneğinde olduğu gibi din, dilsel milliyetçiliği yenmiştir. Bu kısımdan **γένος**-soy ve **έθνος**-ulus tartışması sırasında bahsedilecektir. Edhem Eldem'in aşırı basitleştirmeye karşı kapsamlılığı-çok yönlülüğü tercih etme konusundaki metodolojik tavsiyesini[138] sürdüren bu tez, 19. yüzyıl Rum-Helen-Yunan-Grek tanımlama çizelgelerinin en ayrıntılı versiyonunu kullanmaktadır ve okuyucuyu tam bir kafa karışıklığına düşmekten korumak için, imparatorluk vatandaşlığından ulus devlet vatandaşlığına geçişte kimlik algı ve temsilinin akışkanlığına odaklanacaktır.

Vatan ve vatandaşlık kavramları, Yeni Osmanlılardan Jön Türklere varıncaya kadar geniş bir literatür ve hafıza birikimi sağlamakla birlikte Tanzimat sisteminin "vatan"dan "vatandaşlık"a geçişi Islahat Fermanı'yla kendini ortaya koymuştur. Tanzimat Fermanı'nda vatan kelimesi iki yerde:

*...kendisinde gün be-gün devlet ve millet gayreti ve **vatan** mahabbeti artıp ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir...*[139]ve *eğerçi muhâfaza-i*

[138] Edhem Eldem, Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography, The Historical Review/La Revue Historique Institute for Neohellenic Research, Cilt 6, http://epublishing.ekt.gr/el/7583/The-Historical-Review-La -Revue-Historique/7624, 2009, s.37
[139] BOA, MFB, 48

vatan *için asker vermek ahâlînin farîza-i zimmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu veçhile…*[140]geçmekteyken vatandaş kelimesi ferman dahilinde yer almamakta, öte yandan vatan kelimesinin modern anlamda hak ve ödevler çerçevesinde kullanımıyla Sultan ve tebaa arasındaki ilişkinin o yönde ilerleyeceğine dair sinyaller vermektedir. Islahat Fermanı'nda ise *…saltanat-ı seniyemizin tezyid-i kuvvet ve miknetini ve revabıt-ı kabiliyeyi* ***vatandaşî*** *ile birbirine merbut olan…* denilerek, birbirine vatandaşlık bağı ile bağlı olan bir topluluktan bahsedilmesiyle, Tanzimat Fermanı ile aralanan kapının Islahat ile nihayet tamamen açıldığı görülmektedir. Nitekim her iki ferman da Osmanlı Devleti dahilinde geniş bir coğrafyaya dağılmış cemaatlerden meydana gelen dinî topluluklar olarak adlandırabileceğimiz "millet"lerin, artık sadece kurumsal olarak değil bireysel olarak da Sultan ve Devlet'le muhataplık kazandırmaktadır. Öte yandan muhataplık idari olarak hâlâ mensup bulunulan dinî cemaat üzerinden, bir misal olarak Rum Ortodoks Kilisesi ve onun başı olması sebebiyle milletbaşı da olan Rum Ortodoks Patriği'nin ve Kutsal Sinod'unun yayımladığı nizamnameler üzerinden gerçekleşmektedir.

Öte yandan Osmanlı Rumları için 19. yüzyılın ilk yarısının tek önemi Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği yenilikler değildir. 1821'de alevlenerek Mora'dan taşan, Eğriboz, Sisam, Limni ve Sakız başta olmak üzere büyüklü küçüklü bir dizi ayaklanmaya yol açan[141] ve Batılı devletlerin de desteği ile Mora'da Osmanlı'dan koparacağı küçük bir toprak üzerinde bağımsız bir krallığa dönüşecek Yunan ayaklanması, Rum Ortodoks Patrikhanesinin otoritesinin hükmettiği **genos**'tan küçük bir parçayı koparark **ethnos** yani ulus olarak yönetmeye talip olarak bir rekabetin fitilini ateşlemişti.

---

[140] A.g.e.

[141] Sabri, Can, Sannav, "Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları'ndaki Etkileri Ve Sonuçları" *Ankarad Ajars Ankara Anadolu Ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara 2020, s. 639

3.3. 19. yüzyıl Rumları: Yunanlıları, Helenleri, Grekleri kimlerdir?

Sizler, Helen değilsiniz, inançsız, zındık, tanrıtanımaz değilsiniz. Bilakis inançlı Ortodoks Hristiyanlarsınız.[142]

Vaazlar Kitabı, Etolyalı Kosmas[143]

1714-1779 yılları arasında Osmanlı Balkanlarında bilhassa verdiği vaazlarla önemli bir dinî figür hâline gelmeyi başarmış olan Etolyalı keşiş Kosmas, muhtemelen ölümünden sonra derlenmiş olan "vaazlar kitabı"nda, cemaatine üzerine basarak "sizler Helen değilsiniz" dedikten sonra 18. yüzyılda kilise için Helenlikle eş anlama gelen kelimeleri sıralıyordu. Kosmas'ın bu vaazının, 18. yüzyılın bilhassa ikinci yarısına damga vuran "Rum" geçmişini kabul ya da ret, **genos** ve **ethnos** tartışmalarını hedef aldığı açıktır. Bilhassa 18. yüzyılın son çeyreğinde, sebeplerine önceki bölümlerde değinilmiş olan Osmanlı Rum aydınları üzerinde Rusya ve Avrupa'nın artan nüfuzu ve aydınlanma çağının etkileri; pek çok Rum aydının kendisini Bizans/**Romaioi** ve onun temsilcisi olarak gördüğü Rum Ortodoks kilisesinden ayrı tutarak geçmişlerini doğrudan Antik Yunan'a bağlamaya ve Bizans geçmişini yabancı bir esaret dönemi olarak kabul etmesine yol açacaktır. Nitekim Ioannis Pringos, 1773 yılında, doğrudan **Romaioi**/Rumlar olarak adlandırdığı Rum Ortodoks Kilisesi'nin, Rum Ortodoks Cemaati'nin günahları sebebiyle Türk egemenliği altına girdiğini iddia eden vaazlarına karşılık, benzer günahların Avrupa'da da işlendiği hâlde Türklerin hâkimiyeti altına girmediklerini eğer **Romaioi** gerekli önlemleri almış olsaydı kendilerinin de Türk hakimiyeti altında yaşamak zorunda kalmayacaklarını iddia etmekteydi.[144]

---

[142] Δεν είστεν Έλληνες δεν είστε ασεβείς, αιρετικοί, άθεοι, αλλ' είστενε ευσεβείς ορθόδοξοι Χριστιανοί

[143] Stefanos, P., Papageorgiou, θεματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας, Ekdoseis Papazisi, Atina 2000, s. 23

[144] David, Ricks, Paul, Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, içerisinde Alexis, Politis, "From Christian Roman Emperors to the Glorious Greek Ancestors" Ashgate, Cornwall 1998, s. 6

Yine 19. yüzyılın başlarında Adamantios Korais, Bizans'ı *Osmanlı'nın Orta Çağ versiyonu*[145]olarak adlandırarak Voltaire başta olmak üzere Avrupa Aydınlanmacı geleneğinin Bizans antipatisinden yana taraf alıyordu. Çağdaşları, Bizans geçmişini ve kiliseyi eleştirmekle birlikte Helenleştirme çabasına girerken Korais, Makedon, Bizans ve Osmanlı geçmişini atlayarak doğrudan Antik Yunan'a bağlanmayı tercih eder. Ayrıca Bizans'ın doğal varisi olarak gördüğü Osmanlı yönetimini, *Asya tipi despotluğun en alt seviyesi* olarak tanımlarken Helen halkını sömürmekte Osmanlı işbirlikçisi olarak gördüğü Fenerlilere de en az Osmanlı kadar nefret beslediğini ifadeden geri durmaz.[146]

Korais, geçmiş ve mevcut "soy"u isimlendirme konusunda da çağdaşlarından ayrılır. Korais'e göre modern Yunanlıların atası *Antik Helenler'*dir.[147]Öte yandan modern Yunanlıları isimlendirmede tercihini Avrupa dillerindeki karşılığından yana kullanarak **Graikoi** kelimesini kullanır. Despot ve tiranlığın bir nişanı olarak gördüğü **Romaioi** kelimesini kesin olarak reddeden Korais, Avrupa'nın "Greek" kelimesini aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum Ortodoks cemaatlerinin üyelerini tanımlamada da kullandığının bilincinde olarak yeni bir kelime türetir ve **Γραικορωμαῖος/Graikoromaios**'u kullanmaya başlar.[148]

Öte yandan bağımsız Yunan Krallığı'nın kuruluşuyla birlikte "hayalî cemaat"in ihtiyaç duyduğu sonsuzluğa bağlanan kesintisiz ve muzaffer bir tarih şeridinde Bizans'ın reddiyle oluşan boşluk "genel tarih" formuyla çeliştiğinden, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Spyridon Zambelios ve Konstantinos Paparigopoulos tarafından Bizans'ın Helenleştirilmesi üzerinden kapatılmaya başlanır.[149]Bu anlamda, 19. yüzyıla kadar "Yunan-Helen kimdir" ve "kendimizi nasıl

---

[145] David, Ricks, Paul, Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, içerisinde Paul Mackridge, "Byzantium and the Greek Language Question in the Nineteenth Century" Ashgate, Cornwall 1998, s. 49

[146] A.g.e., s. 50

[147] A.g.e., s. 50

[148] David, Ricks, Paul, Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, içerisinde Alexis, Politis, "From Christian Roman Emperors to the Glorious Greek Ancestors" Ashgate, Cornwall 1998, s.10

[149] David, Ricks, Paul, Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, içerisinde Paul Mackridge, "Byzantium and the Greek Language Question in the Nineteenth Century" Ashgate, Cornwall 1998, s.51-53

adlandırmalıyız" üzerine daha geniş tartışmalar olabilir, ancak Helen Krallığı'nın kurulmasıyla bu tanımlar aşağı yukarı ana akıma, yani bir üye olarak benliğin tanımına indirgenmiştir. Modern ve hayalî cemaatin, tabiri caizse ulusun. Modern Yunan ulusu söz konusu olduğunda, din, dil, ırk ve her şeyden önce, Antik Yunan ataları ile sürekli bağlara ve bunun sürekli olarak kanıtlanmasına olan inancın karışımıydı.

Alexis Politis'e göre, Yunan ulusunun Antik Yunan'dan bugüne kesintisiz devamlılığı algısı, 19. yüzyıl ortalarının ortaya çıkardığı bir buluştur.[150] Bu tarihin öncesinde Yunan aydınlarının büyük bir çoğunluğu, Batı'nın Aydınlanmacı filozoflarına yakın bir duruşla sadece Antik Yunan'la bir bağ kurmayı tercih ediyor, Bizans dönemini Roma yönetiminin bir devamı olarak yabancı bir tiranlık altında esaretin devam ettiği yıllar olarak ele alıyorlardı.[151]Modern Yunanlıların antik çağlardan, Bizans'ın aracılığı olmadan, Antik Yunanlıların ardılları oldukları fikrinin tam olarak ne zaman şekillendiği, bu fikrin hangi ideolojik eğilimlerle ilişkilendirebileceği, modern Yunan ulusçuluğu ve onun aydınlanmayla birlikte kendine yönelik algısı için son derece önemli bir soruydu.

19. yüzyılda Helen Krallığı, fiziki sınırlarını adım adım genişletiyor olsa da, Benedict Anderson'ın hayalî cemaatler penceresinden bakıldığında; tüm ulusu temsil iddiasına sahip bağımsız bir ulus devlet olarak, **alytroto** yani henüz kurtarılmamış olarak kabul ettiği ulusdaşlarına, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum vatandaşlarına kıyasla hâlâ çok daha küçük ve fakirdi. Üstelik kurulan bu hayalî cemaatin geleceğine olduğu kadar geçmişine dair de kararlar alınması gerekiyordu ve bu kararların başında da isim, soy ve kabul edilecek atalar gelmekteydi. Yunan Krallığı'nın tarihçilerinin gündemiyle Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin gündemi elbette eş zamanlı bir akış üzere ilerlemiyordu. İkincisinin gündemi daha pragmatik ve daha az karmaşıktı. Fransız varlığı Doğu'da zirveye ulaşırken buna karşı Patrikhane'nin şiddetli tepkisi nedeniyle

[150] David, Ricks, Paul, Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, içerisinde Alexis, Politis, "From Christian Roman Emperors to the Glorious Greek Ancestors" Ashgate, Cornwall 1998, s.1
[151] A.g.e., s. 1-3

krizin doruğa ulaştığı olaylı bir yıl olan 1798'de Patrikhane, **omogenis'e** şu şekilde vaaz vermekteydi:

Biz dindarların henüz lekelenmemiş kutsal ve Ortodoks inancını diri tutmak ve herkesin kurtuluşu olmak için Rabbimiz, sonsuz merhamet ve hikmeti ile Osmanlıların bu güçlü krallığını, bir şekilde ortodoks inançlarından sapmaya başlayan biz Romalıların krallığı üzerinde yoktan var etti. [152]

Helen Krallığı'nın kuruluşundan çok önce, 18. yüzyılın sonlarında, Yunan ulusçuluğunun tartışmasız öncülerinden olan İstanbul'da büyümüş ve Tuna Beyliklerinde Eflak Prensi'nin **μέγας λογοθέτης**'i, yani baş yaveri unvanıyla yüksek rütbeli bir subay olarak ölen Fenerli Dimitrios Katartzis, **Romaioi-Rumlar** ile Osmanlı'nın diğer Hristiyan cemaatleri arasında net bir ayrım yapan ilk kişi olduğu gibi, yine **genos** yerine **ethnos** terimini sistematik olarak kullanan ilk kişidir ve Rum ile Helen arasındaki bağı kabul etse de farklılıklarını öne sürmekten de çekimememektedir:

"İki ethni[153]*, Helen ve Rum, aralarındaki iki bin yılı ve daha fazlasını kapsıyor, Helen, çünkü ikincisi birincinin soyundan geliyor. Ama talih açısından birbirlerinden farklıydılar. Tiynet, din ve gelenekleri; dil, davranış, giyimleri ve hatta kullandıkları bile farklıydı."*[154]

Genos ile ethnos arasındaki ateşli kapışmanın önemli taraflarından biri olan Korais, Bizans'ın düşüşünü Patrikhane'nin mevcut konumundan ayrıştırmayarak, Patrikhane'nin Osmanlı yönetimini meşrulaştıran öğüdünü içeren vaazına karşı tiksintiyle şu açıklamaları kaleme alıyordu. Ona göre Bizans'ın düşüşü,

"...ilahi takdirden değil, Greko-Romen İmparatorlarının ihtiyatsız aptallığından kaynaklanıyordu. Onlar, Rusya'nın ihtiyatlı Krallarından oldukça farklı

---

[152] A.g.e., s.9

[153] Ethni, Rumcada ethnos kelimesinin çoğuludur.

[154] David, Ricks, Paul, Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity*, içerisinde Alexis, Politis, "From Christian Roman Emperors to the Glorious Greek Ancestors" Ashgate, Cornwall 1998, s.7

olarak, yasaları ayaklar altına alarak, tebaalarına dayanılmaz vergiler yüklediler, imparatorluk mahkemesini cinayetlerle kirlettiler. ve akrabalarının katliamları ve krallardan ilahiyatçılara dönüştürülerek ... yavaş yavaş Türklerin aşağılık satraplığını artırdılar, ta ki onları Bizans tahtına oturtana kadar "[155]

Dinî sorumluluklarının yanında aynı zamanda Milletbaşı olan Patriğe göre, Rum Genos'u; Osmanlı'nın yönetimi altında bir tiranlıktan öte, sapkın olarak görülen Katolik veya Protestanlara karşı bir koruma altındaydı ve Rum Ortodoks Kilisesi'ne göre tek doğru Hıristiyan doksa olan Ortodoksluğun korunması, Tanrı'nın iradesiydi. 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. Yüzyılın ilk on yılına damgasını vuran Fener Rum Patriği III. Ioakim'e göre *iki çeşit Rumluk vardı, bunlardan biri kutsalken diğeri kutsal değildi.*[156]

Diğer Hristiyanlar ve kilisenin otoritesini tanımayan diğer "Rumlar-Helenler" arasında hak dinin tek takipçisi olan bu Ortodoks Hristiyan Rumlara **genos** adı verilmekteydi. Her ne kadar **genos** terimi dilsel tanım açısından oldukça zengin bir karışıma sahip olsa da 19. yüzyıl bağlamı için Sia Anagnastopolou'nun "Hıristiyan Ortodoks ırkı" tanımı, bu tanımlar içinde en uygun olanı olarak görünmektedir.[157] Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan vatandaşları olan Rumlar, etnoark-milletbaşı, Ökümenik Patriği'nin yetkisi altında idare ediliyordu ve elbette ki Genos'un bir parçasıydı. Bu anlamda Osmanlı idarî sistemine de bu şekilde eklenen Rumlar için, yine Sia Anagnostopoulou'nun;

Rum, Rum olduğu için Osmanlıdır ve Osmanlı olduğu için Rumdur.[158]tespiti son derece yerindedir.

Öte yandan, Osmanlı'ya **genos** üzerinden bağlanan Rumlar için 19. yüzyılda **genos** kavramının ulusa dair anlamlar kazanmadığını iddia etmek son derece zordur.

---

[155] A.g.e., s.10
[156] Sia, Anagnostopoulou, The Passage from the Ottoman Empire to the Nation States A Long and Difficult Process: The Greek Case, The Isis Press, İstanbul 2004, s. 52
[157] A.g.e., s.37
[158] Stathis Pinelopi (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, içerisinde Sia Anagnastopoulou, *Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi*, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.7

1821 Yunan Ayaklanması sonrasında kısa bir dönem için Osmanlı idari sistemindeki yerlerinden edilen Fener Rumlarının yerlerini tanzimat devriyle birlikte Aristarhis Stavrakis Bey, Aleksandros Karateodoris Paşa, Savvas Yoannis Paşa, Mavrogenis Paşa gibi *Yeni Fenerlilerin*[159]alması uzun sürmemişti. Bu yeni Fenerliler, bilhassa 19. yüzyılın son çeyreğinde kuvvetlenen ve Megali İdea'nın ancak Osmanlı idaresinde gerçekleşebileceğini öngören Heleno Osmanlıcılık üzerinden Rum Milleti'ne dahil cemaatlerin Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi gibi eğitim cemiyetleri aracılığıyla Helenleştirilmelerini destekliyorlardı. Üstelik bu desteklerini, Filiki Eterya gibi gizli toplantılarla sağlamak zorunda olmadıkları gibi, sayıları 125'e varan bu cemiyetler Osmanlı yasal çerçevesi içerisinde faaliyet gösterdikleri için bu cemiyetlere hanedan mensupları dahi zaman zaman onursal üye olarak katılabiliyordu.[160]

Yine de Yunan milliyetçiliğinin en başından beri, tıpkı Tanzimat ile Yunan Krallığı'nın Rumların aidiyetleri konularında bir rekabet hâlinde olmaları gibi, **genos** terimi de **ethnos** ile rekabet hâlindeydi. Tanzimat yönetiminin, kendisinin tarafında yer alan genos'u ve dolayısıyla temsil makamı olarak tanıdığı Patrikhane'nin yetkilerini kırparak ve kırpılan bu yetkilerin avam-seküler eşrafa devrinde ısrar ederek, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde karşı takımın zaferini hazırladığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bu anlamda Korais, Hristiyanlığı dışlamadan, köhne Bizans'ın devamı olarak gördüğü Patrikhane ve onun hükmettiği **genos-omogenis** yerine daha modern kurum ve kavramları oturtmayı amaçlıyordu.

3.4. Yüzyıl Osmanlı Rum Aydınlarının Eserlerinde Tarih, Coğrafya, Osmanlı Hanedanı Ve Köken Meseleleri:

"19. Yüzyıl Osmanlı Rum Aydınlarının Tarih, Vatan ve Coğrafya Konularındaki Eserleri ve Fikirleri" başlığından söz edilirken, temsil kavramı da

[159] Haris, Eksertzoglou, Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi, Çev: Foti Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 26

[160] [160] Stathis Pinelopi (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, içerisinde Sia Anagnastopoulou, *Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi*, çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 25

ayrıntılı olarak incelenmeyi hak etmektedir. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun kaotik ideolojik doğası, kaynaklar üzerinde salt şecere çalışmasını yetersiz kılmaktadır.

Özellikle bu tez açısından "temsil" rolünün dikkate alınması bir zorunluluktur. Findley'in çok yerinde bir şekilde ifade ettiği gibi 19. yüzyıl, Osmanlıcılık da dahil olmak üzere çeşitli ideolojilerin "asit testi"ne tabi tutulduğu dönem olmuştur.[161] Bahsi geçen dönemde Osmanlı Rumları, İmparatorluğun diğer bütün büyük grupları gibi iki gruptan oluşuyordu; apolitik kırsal nüfus ve eşraf - ve yeni ortaya çıkan burjuva-kentli nüfus. 19. yüzyılın ortalarından itibaren eğitimli gayrimüslim eşraf ve burjuvalar, tıpkı Müslüman muadilleri gibi kendilerine ideolojik sığınaklar aramaya başlamaktaydı.

Özellikle 19. yüzyıl reformları, hem emperyal hem de siyasi ideoloji öncülerini, imparatorluğun tüm halklarını ayrım gözetmeksizin kucaklamayı ve sadakatini kazanmayı amaçlayan bileşik bir "imparatorluk vatandaşlığı" olarak genişletilmiş Osmanlıcılık kavramı altında bir araya getirmeyi amaçlamaktaydı.

Modern Türk ve Yunan kamuoyunda oluşmuş olan önyargılı mitlerin aksine bu eğilime bilhassa 19. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Rum cemaatinden pek çok olumlu tepki gelmiş ve birçok Osmanlı Rum aydını özveriyle, bu fikirleri destekleyen eserler hazırlamıştı. Bu çalışmalardan bazıları, aynı zamanda Rum Ortodoks cemaatinin okullarında ders kitabı olarak da kullanılacaktı.

Tezin bu bölümünde esas olarak yukarıda belirtilen amaçla Osmanlı Rum yazarları tarafından yazılan iki kitap üzerinde çalışılacaktır. İlk kitap olan "Tarih i Osmani" 1874 tarihlidir ve Fenerli Rum Soulidis tarafından Karamanlıca olarak Küçük Asya Eğitim Cemiyeti'nin kullanımı için yazılmıştır. İkinci kitap, Rumca yazılan "Padişahların Biyografik Tarihi",1885 ve 1894 yıllarında olmak üzere iki baskı

[161] Braude, Benjamin; Lewis, Bernard (ed). Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society Holmes & Meier Publishers, New York 1982, s. 339

yapmış ve Osmanlı Maarif Nezareti Tercüme Müfettişi Avraam Vaporidis tarafından kaleme alınmıştır.

3.4.1. Sözü Geçen Eserlerde Osmanlı Tarihine Yönelik Çeşitli Temsiller

"*Türk ne dimek ve aslı nedir suallerine pek kolay cevap virilemez. Maniasını şerh iden bir müverrih olmadığı şöyle dursun aslı içun virilen maalumat yek digere muhalifdir*."[162]

19. yüzyıldaki üç tarih, Osmanlı Rumları için en önemli dönüm noktalarıydı. Birincisi, Osmanlı Rumlarının Osmanlı bürokrasisi içindeki konumunu sarsan ve ulus-devlet ve imparatorluk yolunda taraflarını ve pozisyonlarını seçmelerinde bir dönüm noktası olan 1821 yılı. Elbette unutulmamalıdır ki, Osmanlı Rumlarını homojen bir varlık olarak algılamak büyük bir hatadır. Nitekim 1821'de olup bitenleri bilme lüksü sadece şehirli eşrafa ya da dünyayla bağlantısı olan burjuva Rumlara verilmişti. Kırsal alanların çoğu, hatta Vithinia'nın merkez şehirlerine çok yakın olanlar bile, 1821'de yaşananları 1920'lerde Yunanistan'a sürüldükten sonra öğrenmiştiler. Georgios Mousidis, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne verdiği mülakatta, bu durumu çok güzel ifade etmiştir: *Öğretmenlerin kalbi olsaydı, Türkler farketmeden, çocuklarla gizlice (18)21 hakkında konuşurlardı.*[163] Öte yandan, yine onun anlatımına göre, okullarda sadece eskiçağ tarihi, aritmetik, fizik vb. dersler ve din dersleri okutulmaktaydı. [164]

İkincisi, 1839 tarihli Gülhane Fermanı, özellikle toplumsal hareketliliğe aç orta sınıf arasında büyük umut ve beklenti yaratmıştı. Öte yandan, Tanzimat Fermanı toplumsal düzeyde hemen nispeten küçük bir etki yaratmış ve dramatik bir değişikliğe neden olmamıştır. Tek istisna, 1840 yılında kurulan mahalli idare meclislerinde

---

[162] Soulidis, Nikolaos, Theologidis, Tarih i Osmani Yani Devlet-i Aliyye-i Osmaninin Tesis Olunduğu Zamandan Başlayarak Abdülaziz Han Efendimiz Hazretlerinin Cülusuna Kadar Vukuat-ı Umumiyeyi Dahiliyeyi Şamil Kitaptır, Evangelinos Misailidis Matbaası, İstanbul 1874 , s.3

[163]Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Georgios , _ Vithinya Bölgesi, Eşme zarfı s. 54

[164] A.g.e.

gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerinin yer alması önemli bir değişiklik olarak yorumlanabilir. [165]

Üçüncüsü, 1856 Islahat Fermanı, 1839'da tartışılan hususları detaylandırmış ve onlara başka birçok detay eklemişti. Ancak bu fermandan sonra Osmanlı devlet hizmetindeki gayrimüslim varlığının söz edilebilir boyut ve karakterde artmaya başladığını söyleyebiliriz. 1856'daki eşitlikçiliğin yüksek tonu ve vatandaşlık bağının önemi, yansımalarını Osmanlı Rumlarının eserlerinde bulur.

Bunu Soulidis'in 1874 tarihli Tarih i Osmani kitabının mukaddime kısmında görmek mümkündür:

Aziz vatanımızın ıslah ı ahval i maneviyesi maksadı ile teşekkül eden Cemiyetimize aza kayıd olunarak, iane i aliyenizi terk buyurmadığınız Vatanperverlikle muttasıf olduğunuza delil i kavi ve celidir. Sahihen öyle bir maksad ı şerif görünüşde husul bezir(pezir) olamadı ise de, ilerüsü içün ümidlerimiz çok ve pek büyük olduğu şöyle dursun, manevi suretde tesirat ü muhasenat ı kesireye padi olduğu inkar olunamaz. İnsaf buyurulsun da vatanımızın mektep halleri bundan beş on seneden evvelisine rubar(roupar) olunsun. Fark pek büyükdür. Demek ki efkar ı hasene tohmu saçıldı. layıkı ile semeresi görülmedi ise toprağın sertliğindendir. az bir say ü gayret ile toprak yumuşarda sübhesiz yani yani hasılata vail oluruz. İnşallah! Vatandaşânımızın katı kalpleri teessür ederse, cemiyetimiz mucizeler misali icraat ı azime ile nam u nişan bırakır, İnşallah! İnşallah!!! Bu cümle ile cemiyetimizin müessisleri siz oldunuz, şerefde sizin hakkınız ve malınızdır. Heman Cenab ı Feyyaz ı mutlak cümlemizin kalblerini tenvir buyura da ilm u maarifin beşiği olmuş olan aziz Vatanımızın arzumuz üzere parlak görmeye müyesser bulunalım Amin!

Hakir vatandaşınız N. Th. Soullidis![166]

[165] Braude, Benjamin; Lewis, Bernard (ed). Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society Holmes & Meier Publishers, New York 1982, s. 341

[166] Soulidis, Nikolaos, Theologidis, Tarih i Osmani Yani Devlet-i Aliyye-i Osmaninin Tesis Olunduğu Zamandan Başlayarak Abdülaziz Han Efendimiz Hazretlerinin Cülusuna Kadar Vukuat-ı Umumiyeyi Dahiliyeyi Şamil Kitaptır, Evangelinos Misailidis Matbaası, İstanbul 1874 , s. Mukaddime

Bu tür bir vatanseverlik, bu metinlerde üç önemli referans noktası bulur:

“Vatan” “Vatandaş” ve “Eğitim”.

İnsanlara iyi eğitim vermek, iyi vatandaşlar yaratır ve iyi vatandaşlar da vatanın şanlı geçmişini canlandırabilir. İşte bu noktada şu soru ortaya çıkmaktadır: “Hangi şanlı geçmiş?”

Bu önemli soruya verilen cevaplar tarihsel temsil meselesini de ortaya koymaktadır.

Yazar, tek bir tarihten bahsediyor olarak görülebilir. Yine de "anıtsal" ve "antikacı" tarihin sınırları iyi sunulmalıdır. Yazar, anıtsal figürleriyle “vatan”ın şanlı geçmişinden bahsetmektedir. Bu, Nietzsche'nin belirttiği gibi anıtsal bir tarihtir; "Büyüklüğü tanıyan ama kendisi büyük şeyler yapamayan insan"[167] tarafından yazılmıştır. Öte yandan Antikacı-Eski Çağcı tarih nerede başlar? Reform fikri, Antikacı tarihin temsil ettiği alana gayet iyi uymaktadır. Buna göre geçmişin şanlı günleri ancak mevcut sistemin ıslahı ile korunabilir. Tıpkı antika mobilyaların üzerindeki tozun süpürülmesi gibi, “antik geçmişe” uymayan fikirlerin temizlenmesini öngörür. Dikkatli yaklaşılmazsa metinde her iki eğilim de aynı görülebilir. Ancak yazar, anıtsal tarih ile antik çağcı tarih arasında çok ince bir çizgide durmaktadır. Açıktır ki, anıtsal tarihi görmek çok daha kolaydır, çünkü geçmiş yapılara açık bir manzara ve nostalji vardır. Öte yandan, antik çağlarda elde edilen başarıya yapılan vurgu ve yeni nesil için umutlar, antikacı tarih için de bir atmosfer yaratır, çünkü geçmişe ve geleceğe verilen aşırı değer, şimdiyi geçiştirmeyi sağlar. Her ikisinde de ortak olan, şimdiki zamanın ihmal edilmesidir: Anıtsal tarihin geçmişini yaşar ve anıtsal başarı talep eder ve antik çağcı tarih, eskiyi mümkün olan en iyi biçim olarak kabul eder ve o "altın çağa" geri dönebilecek nesiller elde etmek ister.

Osmanlı Maarif Nezareti’nde matbaalar müfettişliğinin yanında sonraki dönemde tercüme ofisi müfettişliği de yürütecek olan Fenerli bürokrat Avraam G.

[167]Michael Mahon, *Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power, and the Subject*, SUNY Press, New York 1992, s. 98

Vaporidis'in 1885 ve 1894 yıllarında olmak üzere iki baskı yapan ve Rumca kaleme aldığı "Padişahların Biyografik Tarihi" bu anlamda farklı bir yerde durmaktadır. Soullidis'in eserinden on bir yıl sonra basılmış olsa da farklı bir padişahın döneminde basılmış olması sebebiyle metindeki anlatı ve temsilin de vurguları değişmiştir. Abdülaziz döneminde basılmış olan Soullidis'in eserinde yurttaşlık konusuna ağırlık verilmiş ve "Yunan/Osmanlı Rumu" konularına doğrudan atıfta bulunulmamıştır. 1885 yılında II. Abdülhamid döneminde basılmış olan Vaporidis'in metninde ise herkesin kimliği bir tasnif bünyesinde görünür olmak durumundadır. İkinci Abdülhamid'e ithaf edilmiş olan kitap, otuz bir biyografi içerir ve kapağında kitabın her iki cinsin kullanımına yönelik olduğu belirtilir.

Vaporidis, "şüpheli" kelimelerin hiçbirini kullanmaksızın eşit vatandaşlığa vurgu yapar. "Aslında sadık Yunan Tebaası da bunun gibi bir esere sahip olmak için eşit derecede gerekliliğe sahipti" diyerek. Osmanlı Rumlarının İmparatorluğun gerçek bir parçası olduğunu ve hanedanlığa sadık olduklarını açıkça belirtir. Böylece padişahların şeceresi hakkında eğitim almanın toplum nezdinde samimiyeti ispatlayan bir "ihtiyaç" haline geldiğini anlayabiliriz. Vaporidis'in eserinde dikkati çeken bir diğer husus ise kitabının 1885 ve 1894 baskılarına koymuş olduğu mukaddime yazılarının içeriklerindeki farklılıktır. Yazarın 1885 yılında Osmanlıca kaleme aldığı mukaddime son derece sade ve nettir:

Şevketlü kudretlü muhabbetlü azimetlü velinimet i bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini Hüda i bi zeval i serir şevketmasır şahanelerinde kemal meserret ve afiyetle bir karar ve bir devam ve bil cümle amal şehnişahilerini mevki arayı husul u idrak i zat ı hümayunlarını şiringâm buyursun amin.

Sadakat ve ubudiyetle müfettehir bu ahkarları maruf nezaret i celilesi bendegan sadakat nişanından olan memalik cenab hilafet penahilerinde vaki Rum teba i şahaneleri mekteblerinde talim ve tedris eylemek içun Rum lisanı üzere tertib itmiş olduğum (teracem i ahval i selatin i Azam) nam tarihçeyi nam name i hazret tacidar ile tevşih ve teziyine cüret ve bu veçhile i umum teba ı sadıka i şehriyarlarına bir lütf

u Gird-gâr olan bir padişah ı alinepenahın saye i şan ve şefketinde eser i naçiz bendeganıma ihraz ı şerif ve müfahharet ve isticlab inzar rağbet eyledim.[168]

Öte yandan 1894 yılında kitabının ikinci baskısına yazmış olduğu Osmanlıca mukaddime ilkine nazaran çok daha uzun ve kapsamlıdır:

Her hal ve mahalde sadakat ve istikametle müftehar bulunan bu ahkar bendegan şehriyarı yani matbaalar müfettişi Vapuridi kulları ötedenberü saltanat ı seniyeye ibraz hizmete sa'i olduğum gibi bu kere dahi (teracim i ahval i selatin azam) nam tarihçeyi musavver olarak Rum lisanı üzre neşre muvaffak olub eser i mezburu nam nam'ı cenab veli'ül namı ile teziyine mücaseret eyledim.

Hakikaten böyle bir esere Rum Teba ı Sadıka i Mülukanenin eşid ihtiyacı olmağla beraber şimdiye kadar bu yolda bir eser neşr olunamaması nice müesser i celile gibi bunun dahi zeman marif nişan cenab şehriyarda nişankar meraya i zuhur olmasını istilzam itmekle… adi'ye i seniyye i cenab şehriyariyi her an ziver i zeban iden Rum teba ı Sadıka i şehriyarilerinin piş enzâr mutaalalarına ilk olarak bu yolda bir eseri vaz'i ile kesb i iftihar azim iderim. Yezdân bi zeval dünyalar durdukça serîr ara i iclal buyursun padişah adaletpenah efendimiz hazretleri umum teba i şehriyarlarını kendilerine bilhassa dil-beste eylemiş olduklarından ecdâd ı azam şehriyarilerinin teracim i ahvaline kesb i vukuf Rum teba i sadıkalarınca pek ziyade arzu olunmakdadır. Öyle bir âli hanedanın müesser i celilesini hatırlara getirmek veli nimet efendimiz gibi bir hayrü'l-halefin zaman-ı terakki ünvanına şayan vecaibden olub, bu vecibenin ifası müntedâr eltâf şahenşâhî olan bu acize bir kat daha mütehattemdir.

(Büyük Sultan Abdülhamid Han) Vasf-ı Âlisini bi-hakkın ihrâz buyuran velini'met efendimizin ahd-ı hümayûnları zamân-ı revaç-ı ilm ve arifân olmasıyla herkes kudretince ifâ-ı hizmet kılmaya gayret eylemekde olub abd i âciz dahi Hanedan-ı Saltanat-ı Seniyyenin asar-ı celilesini Rum teba'ı sadıka-ı Şahanenin nazar-ı

[168] Vaporidis Avraam, *Epitomos Viografiki Istoria Ton Soultanon Tis Othomanikis Autokratorias- Pros Ktisin Ton Scholion Amfoteron Ton Filon,* S. I. Voutira, Cilt: 1, İstanbul 1885, s. Mukaddime

dikkatlerinde bulundurmağı ve öteden beri her sınıf teba-ı sadıkanın nail oldukları ne'am-ı emin ve asayişi bildirmeği tensîb ve naçizâne şu eseri tertîb eyledim.

Maarif Nezaretinde Matbaalar Müfettişi Avraam Vaporidi[169]

Eseri tez bağlamında incelemeye başlamadan önce padişahların kronoloji tablolarıyla ilgili iki ilginç noktayı aktarmak yerinde olacaktır: Yıldırım Beyazıt'tan sonra Süleyman ve Musa'dan, 1402 ile 1411 yılları arasında padişah olarak olmasa da Fetret Devri Hükümdarları olarak bahsedilmesi oldukça ilginçtir. Ayrıca Vaporidis'in hazırladığı biyografiler Abdülmecit'e kadar ulaşmakta, Abdülaziz ve Murat V dönemlerini içermemektedir.

3.4.2 Osmanlıların ve Türklerin Soyu Meselesi:

Tıpkı modern Yunan tarihçiliğinin atası Konstantinos Paparigapoulos'un Yunanları Almanlarla yakın akraba olarak Hint Avrupa ırkına bağlaması gibi,[170] Vaporidis de; *Osmanlılar, büyük İndo Germen ırkının torunlarıdır. Beşiği büyük ihtimalle Türkistan olarak anılır. Osmanlı Tarihi'nin başlangıcı, her milletin tarihi itibarı ile karanlık ve mitolojik geleneklerle doludur. Müslümanlığı kabul edip fetihleriyle Avrupa'ya damga vurduklarında tarihleri de netleşir.*[171] diyerek Osmanlıları hem Yunanlılara bağlayabilmek adına "Büyük İndo-Germen ırkına" dahil etmeyi seçerken, anayurtlarını Türkistan olarak belirterek Türklükle bağlantılarını kurar, İslam'ı kabulleri ile de tarih sahnesine çıktıklarını vurgulayarak eklektik bir formül sunar. Özetle, ortaya koyduğu sıra dışı karışımla neredeyse çağında mevcut olan tüm tezleri tek bir potada eritmiş olur ki bu da II. Abdülhamit'in bürokratı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Vaporidis'in Türklerin eski dinleri, anayurtları, atalarının gelenekleri gibi geçmişine dair bilgiler verirken Türkler yerine Osmanlılar

[169] Avraam, Vaporidis, *Viografiki Istoria Ton Soultanon tis Othomanikis Autokratorias- Meta 31 Prosopografion Pros Xrisin Ton Scholion Amfoteron Ton Filon*, I Palamari, Cilt 1, İstanbul 1894
[170] Stathis Gourgouris, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press, Stanford 1996, s.255
[171] Avraam, Vaporidis, Viografiki Istoria Ton Soultanon tis Othomanikis Autokratorias- Meta 31 Prosopografion Pros Xrisin Ton Scholion Amfoteron Ton Filon, I Palamari, Cilt 1, İstanbul 1894

demeyi tercih etmesi de son derece ilginç bir ayrıntıdır. Soullidis'in aynı konudaki yaklaşımı ise şu şekildedir:

Osmanlı ve Osmaniye isimleri devlet i aliyeyi tesis buyuran Sultan Osman ı evvel Gazi hazretlerine nispetle olup, Sultan Osman ve tevabi' ise milledçe Türki-ul asildirler. Fil vaki bir zamana kadar Sultan Osman tevabi'(maiyeti) ve evliad ve ahfadı(torunları) milel i saire i Türkiyeden tefrik olunmak üzere, kendilerine Türk dimeyi ar ve hicaz idüp, biz Osmanlıyız deyü iftihar ideridi iseler de, Türk milletinin kabaili arasında olan tefrika muahharan ortadan refile cümlesi beyninde(arasında) ittihad hasıl olmuş itdiğünden, el yevm Türk ve Osmanlu arasında fark göstermeye haced yokdur. Sultan Osman ve pederi Ertuğrul ve ceddi Süleyman Şah Türkistandan nasıl kalkub, Rum memalikine ve esbaba mebni hicret ile tevattun eylediklerini hikaye etmeksizin, Türk milletinin asıl vatanı olan Türkistan hakkında ve millet i merkumenin ve daha doğrusu bir çok şubelerinin evail i ahvali için ba'i malumat ı muhtasara yazılması iktiza eder. Türkistan Asya kıtasında pek vasi bir diyar olub, sinorları(sınırları) şark tarafından Hatai yani Çin memaliki, garb canibinden Aral nam büyük göl ve Harezm ülkesi, şimalen Sibirya, ve cünuben Tibet memleketleridir. Bu hudud ile mahdud olan diyarda el yevm Buhara ve Havya ve Taşkend ve Hohand ve Kaşgar ve Belh memleketleri bulunduğu gibi, Türkmen ve Kırgız kabaili sakindir. Evailde Harezm memaliki denilen diyar dahi el yevm Turkistandan maadud olmagile(olmak ile), garb tarafı Bahr ı Hazere(Kaspia Thalassa) kadar mümteddir. Bu memlekete İraniler T u r a n ve Çinlüler T u k u namını virirler. Bir zemandan berü bu eyâma kadar Türkistan namı ile maruf olan memlekete zaman ı kadimde ne denür idi, meselesine gelince, ol zemanın müverrihleri bayidçe olan memalik hakkında pek nakıs maalumat virmiş oldıklarından, bu babde pek sağlam bir malumat virilemez ise de, İrodotos nam müverrih i meşhurun tarifatına bakılınca Yunanluların Skithai(Σκύθαι) deyü yad itdikleri millet i meşhurenin memleketi olması lazım gelür. Kimisi Pars ve bazıları Tatar memalikidir dimek isteyorlar.[172]

[172] Nikolaos, Theologidis, Soulidis , Tarih i Osmani Yani Devlet-i Aliyye-i Osmaninin Tesis Olunduğu Zamandan Başlayarak Abdülaziz Han Efendimiz Hazretlerinin Cülusuna Kadar Vukuat-ı Umumiyeyi Dahiliyeyi Şamil Kitaptır, Evangelinos Misailidis Matbaası, İstanbul 1874 , s.1-2

Soullidis'in anlatısı, Hammer'in Osmanlı Tarihi üzerinden Vaporidis'in anlatısı ile yakın konulara sahip olsa da açık bir şekilde ideolojik açıdan çok daha nötr bir dile sahiptir. Aynı dönemde Atina'daki havayı teneffüs edebilmek adına, aslen Bursa kökenli olduğu hâlde Yunan Krallığı vatandaşlığına geçerek Atina'ya yerleşen Trifon Evangelidis'in eserinden aynı bölüme bakacak olursak, çok daha negatif bir yaklaşımla karşılaşırız:

*Osmanlı Devleti'ni her yönüyle incelerseniz, temel özelliğinin topyekun bir tutarlılıktan yoksunluğu olduğunu görürsünüz. Bu tutarsızlık, Avrupa'da sadece Avusturya'da mevcuttur (Coğrafi, siyasi, etnografik olarak. Bu üç yönden heterojen özellikler; birbirine düşman, birbirlerine zulmeden çeşitli ırk ve milletlerden (**fylwn kai ethnotiton**), din ve dogmalardan oluşur... Çünkü Türkler esas olarak/temelde (**kat'eksoxhn**) Asyalı insanlardır ve ilk başkentleri, Olympos dağının yakınında kalesi olan Helen kenti Proussa idi. (...) Türklerin kadim beşiği Asya'dır.*[173]

Soullidis, Vaporidis ve Evangelidis' in metinlerinden alınan bu parçalar, üç yazarın da çağdaş tartışma ve eğilimlerden haberdar olduğunu göstermektedir. Bu anlamda, "Tarih i Osmani"nin müellifi Soullidis, ılımlı bir dille, aslında yeni bir kitap yazmadığını, Türkçe, Yunanca ve Fransızca dillerindeki eserlerden bir derleme yaptığını ifade ederken, Hammer'ın ünlü eserini de ana kaynağı olarak kabul ettiğini belirtir. Vapouridis ise kitabın fiziki kalitesinden defalarca bahsetmesine rağmen kaynakları hakkında pek bir ipucu vermez. Bu yazarlar arasında literatüre ve bilhassa Avrupalı kaynaklara en büyük özeni gösteren Evangelidis'tir. Öyle ki, kitabının başlığına temel kaynaklarını, *Dimitri Kantemir, Hammer, Tzingai Zen, Alix, Delazongier, Zouanin, Lavelle, Cevat Paşa vb.* şeklinde not düşmektedir.[174]

[173] Trifon. E., Evangelidis, *Istoria Tis Ottomanikis Autokratorias-Apo Tis İdriseos Aftis Mexri Tis Simeron (1281 1894)- Met' Eisagogis Epi Ti Vasi Ton Singramaton Dim. Kantemir, Hammer, Tzingai Zen, Alix, Delazongier, Zouanin, Lavelle, Cevat Paşa Ktl.* Anastasios D. Fexis, Atina 1894, s. 6-8

[174] Trifon. E., Evangelidis, *Istoria Tis Ottomanikis Autokratorias-Apo Tis İdriseos Aftis Mexri Tis Simeron (1281 1894)- Met' Eisagogis Epi Ti Vasi Ton Singramaton Dim. Kantemir, Hammer, Tzingai Zen, Alix, Delazongier, Zouanin, Lavelle, Cevat Paşa Ktl.* Anastasios D. Fexis, Atina 1894, s. kapak

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI RUMLARININ 19. YÜZYIL HATIRALARI: HÜRRİYET VE JANDARMA

4.1. 20. yüzyılın İlk Çeyreğinden Osmanlı'nın Reform Çağını Anımsamak

"[D]aha eskiden köyümüzde jandarma polis yoktu, hürriyetten sonra beş jandarma ve bir çavuş getirdiler.[175]*"*

Iordanos Akkasoglou[176]

Tezin bu kısmında, Rum cemaatlerinden Tanzimat reformlarının getirdiği sistem içine doğmuş, yerine göre eğitim almış ya da almamış olsa da o havayı teneffüs ederek yetişmiş yani 19. yüzyılı tecrübe etmiş nesillerin o döneme dair algıları, hatıraları, umut ve hayal kırıklıkları ele alınacaktır. Yani bu bölümde, önceki bölümde adı geçen tarih ve coğrafya kitaplarıyla eğitim almış gerek Türkdilli gerekse Helendilli Rumların anı, hatıra ve şahitlikleri, temel olarak Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin yüz binlerce sayfaya yakın "şahitlikler" arşivinde yapmış olduğum çalışmalar üzerinden aktarılacaktır.

Bu nedenle, ne tam olarak endüstriyel ne de burnunun dibinde kurulmuş olan hayalî cemaatten tam anlamıyla haberdar olan bir topluluğun dedelerinin ve ninelerinin içine doğdukları topraklar üzerinde neredeyse Roma'dan bu yana mevcut olan bir geleneğin değişmeye başlaması karşısındaki tutumu üzerine çalışılacaktır.

Yukarıda çizilen çerçeve elbette oldukça soyut ve bulanık. Fakat ulus devlet tarihinin tozu dumana katarak, tozdan dumandan inşa ettiği büyük adam, büyük tarih

[175]Παλιότερα στο χωριό δεν είχαμε αστυνομίας. Ύστερα απο το Χουρρίγετ φέραν 5 τζανδαρμάδες και έναν τσαούσι.

[176]Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Iordanos Akkasoglou, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı, s. 33

ve büyük metin kalıplarının karşısında tarihçinin elinde olan; yine toz duman, küçük adam, küçük tarih ve şimdiye kadar pek de beğenilmemiş küçük metinlerdir.

Büyük bir olayın, yani Osmanlı'da İkinci Meşrutiyet'in ilanının büyük devletleri ve büyük tarihi şahsiyetleri nasıl etkiledikleri üzerine pek çok çalışma yapıldı. Osmanlı'nın eski toprakları üzerinde kurulmuş ulus devletlerin tarihçileri ve tarihleri, kuruluşlarının ya evvelinde ya ardında kalan bu olayı genellikle halının altına süpürmeyi tercih etseler de, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın borçlarını ödemekten kurtulamadığı gibi, bu büyük olaydan da tam olarak kendini, denese de ayrıştıramadı. Bunun yerine, olayları kısmen ve ayıklayarak kabul etme yoluna gitti.

Öte yandan 1908, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun tarihindeki en derinden ve kuvvetli dağdan gelenin bağdakini kovma süreci olması ile değil, bürokrasiden orduya tüm Osmanlı topraklarını ve çevresini etkileyerek kökten bir değişime götürecek bir göç selini başlatması açısından da önemlidir.

Bu, dağdan gelenin bağdakini kovma süreci sadece yeri değiştirilen Müslüman bürokratlarla ilgili değildir. Tersine, bu süreç birçok yerleşik Gayrimüslim bürokratı da ileride göreceğimiz gibi çok daha tabandan gelen Gayrimüslim bürokratlarla değiştirmiş, sonrasında ise onları da aradan çıkartmıştır. Bu sürecin asıl etkisi ise 1908'in taze ortamında verilen bir sözle başlar. Gayrimüslimlerin 1908'den olan beklentilerinin en somut göstergesi Gayrimüslimlerin de hiçbir kısıtlama olmaksızın askere alınarak onlara yönetim yolunun açılacağı vaadidir.

Öte yandan bu vaade üst sınıf Gayrimüslimler zaten ihtiyaç duymamaktaydı çünkü en önemli nazırlıklara dahi kolaylıkla getirilebilmekteydiler. Oysa hedef kitle temelde küçük burjuva olduğu için, yatağına yatan köylü Rum çocuğunun büyüyünce asker olabileceği düşünü ilk kez kurabilmesi, tüm süreci tamamıyla ters yüz etmiştir. Bu anlamda 1908'in toplumsal geçişlerini sadece Müslim/Gayrimüslim olarak algılamak çok önemli bir noktanın gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Dönüşüm sadece dinsel değil sınıfsaldır da.

Modernizmin ve ulus devlet tarih yazıcılığının yaşadığı krizler, geçmişinde Osmanlı'yı içeren bölge ulus devletlerini de etkilediğinde 1908, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyeti ikinci kez ilanı, bu devletlerin tarihinde milat ayarlamasında bir kafa karışıklığı yarattı ve yaratmaya da devam etmekte.

Ulus devlet süreçleri üzerindeki krizleri büyük oranda Türk ve Rum ihracat / ithalatı ile geçiştiren iki Osmanlı mirasçısı, Türkiye ve Yunanistan, yeri geldiğinde takas, yeri geldiğinde defettiği bu insanlara dedelerinin ve ninelerinin hiç yaşamadıkları bir geçmişi "hatırlatarak" melezliklerini unutturmaya çalıştılar. Bu anlamda dedelerin ve ninelerin anlattıkları hatıralar "yeteri kadar nesnel ve bilimsel" olmadığı öne sürülerek –propaganda değeri yoksa- değersizleştirildi ve kaydı unutuluverdi. Neyse ki Küçük Asya Rumları'nın hatıraları büyük bir propaganda değeri taşıyordu ve bu yüzden sistematik ve takdiri hak eden bir titizlik ve çaba ile Atina'da devletten bağımsız kurulan Küçük Asya Araştırmaları Merkezince 1940'lardan itibaren toplanmaya başlandı.

Ne amaçla derlenmiş olursa olsun, kaynak kişiye yöneltilen sorular hayli kapsamlı ve kaynak kişiler de -büyük bir özlem duydukları geçmişlerini- anlatmaya o denli istekli oldukları için arşiv, sorulan tüm sorulara doğrudan olmasa da araştırmacıları tatmin edebilen cevaplar verebilmektedir.

Bu bilgiler ışığında, bu bölümün planı şu şekilde tasniflenebilir:

1) Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nce (KAAM), Yunanistan'a göçmüş ya da göçürülmüş birinci kuşak Küçük Asya Rumları'ndan toplanan sözlü tarih çalışmalarında "hürriyet" ve "Jön Türkler" algısı, KAAM dışında kendi anılarını yayınlayabilmiş Rumlar'ın döneme dair anıları.

2) 1908'e yakın dönemlerde basılmış, anı ve "bilimsel" tarih çalışmaları, gazete yazıları

Böylece bu plan dairesi içerisinde, hepsinden doğrudan alıntılama yapılmasa da yirmiye yakın hatıra ve bir o kadar da döneme ait gazete, makale ve kitap taranmış olacaktır. Bu bölümün amacı, Küçük Asya Rumları'nın, İkinci Meşrutiyet'in ilanı, ya

da kendi deyişleriyle "hürriyet" karşısında varolmayan homojen algılarını ortaya koymak/üretmek değildir. Aksine, her biri, hayat akışlarının farklı noktalarında bu tufan başlangıcına tutulmuş ya da bundan haberi bile olmamış kişilerin farklı ya da benzer tepkilerini, sevinçlerini, umutlarını, korkularını, nefretlerini ve sıkıntılarını aktarmak, karışıksız bir "tek yürek" olmak bir yana, her şeyde olduğu gibi bunda da melez olduklarını göstermektir. Bu yüzden kaynak kişiler ve metinler melez altyapılardan seçilmiştir. Hatıralarından yararlanılan kişiler -1908 yılında- ilkokul çocuğu olandan eczacısına, yüksek tahsilli tüccarından okuldan kaçıp demirci çırağı olanına kadar oldukça farklı alt yapılardan gelmektedirler.

4.2. Hatıralar

Yukarıda da bahsedildiği üzere, 1908 odaklı birinci kuşaktan derlenmiş kapsamlı bir sözlü tarih çalışması ne Yunanistan'da ne de Türkiye'de mevcuttur. Öte yandan iki devlet için de kırılma noktasını oluşturan 1914-1918, 1919-1923 üzerine bu tip malzemeler oldukça fazladır. Bunda İttihat ve Terakki'nin değişken yapısının kendisi dahil kimseye yaranamaması bir etken olarak görülebilir. Nitekim 1908 yılının iyimser havasının bozulması çok fazla sürmeyecek, İttihat ve Terakki kendini süreç içinde git gide daha da yalnız bulacaktır.

Bu anlamda Samsun'un Alaçam kasabasında büyüyen ve 1922'de önce Atina'ya sonrasında da Amerika'ya göçerek Illinois Northwestern Üniversitesi'nden mezun olup sonra da aynı okulda hocalığa başlayan Efthimios N. Couzinos'un anıları[177] bu umut ve umut kırılmasını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Couzinos 1959 yılında Amerika'da İngilizce olarak yayımlattığı anılarında 1908'e "Jön Türk Devrimi izlenimleri" başlığıyla küçük bir bölüm ayırır. Kitap, önsözünden de açıkça anlaşılabileceği gibi büyük oranda propaganda amaçlıdır.

"Küçük Asya'nın bugünkü sakinleri, Türkler, bu toprağın eski yerleşimcilerine inanılmaz şeyler yaptılar. 15. yüzyılın başlarından itibaren

[177] Efthimios N. Couzinos, *Twenty-three years in Asia Minor, 1899-1922*, Vantage Press, New York 1969

yapmaktaydılar. Fakat bu yüzyılın ilk yirmi üç yılında Türkler bunda en tepeye ulaştılar. Dediler ki, "gelin altın yumurtlayan şu iki tavuğu keselim ve sonra belki biz de altın yumurtlarız(...) [B]irleşik Devletler bugün diktatörlere göz yummakta problemler yaşayan en büyük dünya gücüdür. Bu kitaptan alınabilecek, özellikle de diktatörlerin kanser gibi büyüyüşleri ve canavarlıkları konusunda belli paha biçilmez dersler vardır"[178]

Öte yandan bu öfke büyük oranda 1922 süreci üzerinde olduğu için çocukluk anıları çok daha sakin ve görece tutarlıdır. Türkler yine çoğunlukla iri yarı, kaba ve cahil olarak karakterize edilse de, Hürriyet'in ilanında 9 yaşında olan Couzinos, o dönemden şöyle bahseder:

Temmuz ayında bir gün, Alaçam İstanbul'da devrim olduğu haberleriyle uyandı. Jön Türkler'in liderleri Enver ve Niyazi Paşalar Türkiye'ye milenyumu getirdiler. Herkes heyecanlıydı. Gün okullar için resmi tatil ilan edildi. Rum çocukları da Türk çocukları gibi öğretmenleri tarafından ***Konak***[179]*(Belediye dairesi)'ın önüne getirildiler. Bu yeni olayı anmak adına nasıl şarkı söyleyip nasıl bağıracağımız bize öğretilmişti:* ***"Yashasun hurriet, adalet, musavvat, yashasun millet"****: Çok yaşa özgürlük, adalet, eşitlik, çok yaşa millet. Türk ve Rum çocukların seslerinin yankısı çok güzel harmanlanıyordu. Herkesin içinde önyargısız bir biçimde içten dostluk vardı. Yetişkinler çocuklardan daha mutlu görünüyorlardı. Yüksek sesli kelimeler gençlerin zihinlerine tam olarak işlemiyordu. Ama havada iyi bir şeylerin olduğunu görüyorduk. Türk* ***müdir****(vali) tarafından dokunaklı bir konuşma yapıldı (Daha sonraki olaylar kanıtladı ki verdiği sözlerin bir tekine bile inanmamış).*[180]

Yazar devamında yan yana edilen dualardan, kucaklaşmalardan ve 1905 olaylarının bir kez daha tekrarlamayacağına dair verilen güvencelerden bahseder. Buna göre yeni sultan ve Jön Türkler böyle bir şeye asla izin vermeyeceği konuşulmaktadır. Niyazi ve Enver Paşalar herkesin kardeş olduğunu açıklamıştır.

---

[178] A.g.e., s.12

[179] Kalın karakterle yazılı metin orijinal metinde de Türkçe olarak yer almaktadır.

[180] Efthimios N. Couzinos, Twenty-three years in Asia Minor, 1899-1922, Vantage Press, New York 1969 s. 12

Couzinos'un hatıralarında dikkat çeken bir diğer yön ise, Gayrimüslimlerin de askere alınacağını duyması üzerine yaşadığı heyecandır:

[B]u Ermenilerin ve Rumların da Türkler gibi İmparatorluk'un askerleri olabilecekleri anlamına geliyordu. Dahası, azınlıklar hükümet işlerine kabul edilebilir ve hatta İstanbul'da yeni Parlamentoda ve Hükümette temsil edilebilirdi. Yani yönetici sınıfın, Türklerin eşiti haline gelebilirdik. Bu defa Türkler'in gerçekten işi kavradığını ve sözlerinde samimi olduklarını düşünüyorduk.

O gece yatağa gitmeden evvel anneme büyüyünce ben de asker olacağım diye hatırlattım. Bu çocukça tasarı karşısında pek hevesli değildi, ama gülerek dedi ki; "Oğul daha on yılın daha var, bu kadar aceleci olma."[181]

Couzinos altmışlı yaşlarında yazdığı anılarını tam anlamıyla ulus devlet ve hatta diyaspora mantığı içerisinde yazmaktadır. Daha sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz gibi, konuşmaları klasik bir şekilde, oldukça aydınlanmacı ve modernist bir tondadır. Buna göre Yunanlar antik Yunan'dan bu yana organik bir devamlılık gösterirler. Oysa Türk yönetimi ve içten içe onunla işbirliği yapan Hristiyanlık kurumları onlara, yani Küçük Asya Rumları'na bunu unutturmuşlardır:

"Biz önce Hristiyan sonra Antik Yunan hayranlarıydık."[182]

Couzinos'un hatıraları üzerinde durduktan sonra, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nden bu tez çerçevesinde incelediğimiz "şahitlikler"e dönebiliriz. Elimizdeki bu malzemede yukarıdaki kadar geniş yorumlar ya da ayrıntılı tasvirler bulmayacağız. Kendilerine sorulan çeşitli sorulardan hareketle Küçük Asya'daki hayatlarını tasvir eden anlatıcılar, memleketlerindeki dağlar, ovalar, nehirler üzerine uzun uzadıya konuştuktan sonra, "Türklerle olan ilişkiler" ya da "Türk yönetimi" üzerine olan sorularda çok kısa da olsa, zaman zaman Hürriyet ve Jön Türkler üzerine yorumlarda da bulunmaktadırlar.

[181] A.g.e., s.25
[182] A.g.e., s.30

Arşiv malzemesinin bütününden edinilen genel izlenimi aktaracak olursak: Köylerinde Türk bulunmayan, sadece gayrimüslimlerden teşekkül "Ortaköy" gibi kasabalarda Hürriyet çok fazla yankı bulmazken, karışık nüfuslu Geyve gibi kasabalarda önemli yankılara sahip bir olay şeklini almaktadır. Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta ise, "Jön Türk" ve "Kemalist" kavramlarının bu mültecilerin zihinlerinde çok ayrıntılı olarak oturup ayrışmadığıdır. Gündelik yaşamın sözlü aktarımlar üzerinden ilerlediği bir dönemden geldikleri düşünülürse, anlatıcıların çoğu, bir yerlerde duydukları bu kelimeleri kafalarında ne varsa onunla harmanlayarak anlatmaktadırlar. Dolayısıyla metinlerde bol miktarda geçen Jön Türkler ile Kemalistlerin birbiri yerine geçen kullanımları okuyucuyu şaşırtmamalıdır.

KAAM'dan kullanacağımız belgeleri merkeze yakın ve bütününü gayrimüslimlerin oluşturması sebebiyle oldukça özel bir konuma sahip Ortaköy, yine bu kasabaya çok yakın ve bu kasabanın idari açıdan bağlı olduğu, gayrimüslimlerin azınlıkta bulunduğu Geyve ve Sapanca Gölü'nün kuzeyinde, aynı adı paylaştıkları Türk köyüyle bir tarla mesafede yaşayan Eşme Rumları'nın hatıralarından derledik. Bunun yanında, farklı bir bölgeden, Kapadokya'dan bir hatırayı bu bölümün içeriğini çeşitlendirme adına bu çalışmamıza ekleyeceğiz.

Anılarını taradığımız anlatıcıların listesini verecek olursak:

Ilias Pasodopoulos; 1898 Ortaköy doğumlu, okuma yazma biliyor, Türkçe Rumca ve Ermenice konuşabiliyor.[183]

Ioannis Melas: 1908 Ortaköy doğumlu, Ortaköy'de yedi yıllık rüştiye mektebini bitirmiş.[184]

[183] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Ilias Pasodopoulos , Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

[184] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Ioannis Melas, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

Themistoklis Ioannidis: Ortaköy 1883 doğumlu, liseyi İstanbul'da, üniversiteyi Lyon'da bitiriyor.[185]

Vasileios Iatropoulos: 1873 Ortaköy doğumlu, Ortaköy'de yedi yıllık rüştiye mektebini bitirmiş.[186]

Iordanos Akkasoglou: 1880 Ortaköy doğumlu, sadece altı ay okula gidip sonra kaçmış ve demirci çıraklığından demirci olarak yetişerek Ortaköy ve çevre köylerde demircilik yapmış.[187]

Konstantinos Berbatoglou: 1905 Geyve doğumlu, Geyve'de sadece bir yıl okula gitmiş.[188]

Georgios Mousidis: 1897 Sapanca Eşme doğumlu, okulun ilk günü öğretmeninden azar işitince bir daha okula hiç gitmemiş.[189]

Thanassis Diktabanis(?)Niğde, Bereketli Mağden(?) [190]

Yukarıda listelediğimiz anlatıcılar arasından sadece Konstantinos Berbatoglou anayasadan bahseder ve ilişkilerin bozulma tarihini anayasaya, yani meşrutiyete dayandırır. Berbatoglou, Ortaköylü olmasına rağmen babası Geyve'de fırıncılık yaptığından dolayı Geyve'de büyümüştür. Müslümanların bulunmadığı ve Rumların çoğunlukta olduğu Ortaköy'e karşılık Geyve'de Müslümanlar çoğunluktaydı ve Rumlar hancılık, fırıncılık, marangozluk gibi[191] belli esnaflıklarla bu

[185] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Themistoklis Ioannidis, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı
[186] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Ioannis Melas, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı
[187] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Vasileios Iatropoulos, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı
[188] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Konstantinos Berbatoglou, Vithinya Bölgesi, Geyve zarfı
[189] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Georgios Mousidis, Vithinya Bölgesi, Eşme zarfı
[190] Göç / Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ; türkçe basımı derleyen Herkül Millas ; yunancadan çev. Damla Demirözü. İstanbul : İletişim, 2002, s. 204
[191] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Konstantinos Berbatoglou, Vithinya Bölgesi, Geyve zarfı

Kaymakamlık'ta yaşıyorlardı. Geyve, Ortaköy'ün bağlı olduğu kaymakamlık olduğu için Konstantinos Berbatoglou, biraz da babasının esnaflığı sayesinde 1905 doğumlu olmasına rağmen diğer anlatıcılardan çok daha fazla olup bitenlerden haberdardır. Berbatoglou'na göre **syntagma**, yani anayasadan evvel Türklerle olan ilişkiler çok iyidir. Balkan savaşlarıyla Türkler değişir.

"Balkan savaşlarından sonra Türkler değişti. Onları hocaların propagandaları değiştirdi. (19)14 ve sonrasında vahşileşmeye başladılar…"[192]

Yine Türklerin çoğunlukta oldukları bir başka köy, Niğde Bereketlimaden'de ise Thanasis Diktabanis bambaşka bir hoca/Jön Türk ilişkisi çizer:

"[F]ethi Beyle Hakkı Bey'in babası eski bir derviş, çok iyi bir insandı. Şıhdı, yani dervişlerin başıydı, Patrik gibi. Bu büyük insanın elini bakanlar öper, peygambermişçesine saygı duyarlardı. Bu insan, oğlunun gelecekte bir Jön Türk, yani dinsiz olacağını, kendi izlediği yoldan gelmeyeceğini görmüştü. "Onu kötü bir ölüm bekliyor,göreceksiniz," demişti. [193]

Sapanca'nın kuzeyinde, İstanbul'un hemen yanı başında bulunan Eşme köyünde ise Rumlar ile Türkler hemen hemen eşit sayılarda, aynı köy ismi altında sınırını beş yüz metrelik bir tarlanın çizdiği Gavur Eşme ve Türk Eşme mahallelerinde ayrı ayrı yaşarlar. Georgios Mousidis bize doğrudan Jön Türkler hakkında bilgi vermez ama dönemin siyasi atmosferini ve göçlerle karmakarışık hale gelen bölgenin nasıl bir kaos içerisinde olduğunu çok iyi anlatır. Mousidis okula gitmemesine rağmen okullar hakkında oldukça bilgi sahibidir. Okulda (18)21'den onlara hiç bahsedilmediğini üzerine basa basa söyler:

---

[192] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Konstantinos Berbatoglou, Vithinya Bölgesi, Geyve zarfı, s. 39,40

[193] Göç / Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ; türkçe basımı derleyen Herkül Millas ; yunancadan çev. Damla Demirözü. İstanbul : İletişim, 2002, s. 204

"Hocaların eğer kalpleri olsaydı, (18)21 hakkında Türkleri haberdar etmeden gizli saklı çocuklarla konuşurlardı"[194]

Oysa okulda sadece antik tarih, aritmetik, fizik ve benzeri dersler ile dini bilgiler öğretilmektedir. Yine Mousidis, Türkleri kendi içlerinde ayırır ve son dakikaya ilişkilerimiz iyiydi der ve 1908 ve sonrasından hiç bahsetmez.

Bu köylerin aksine, Ortaköy yakınlarında küçük Türk köyleri bulunmasına rağmen tamamıyla Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Geyve Kaymakamlığı'na bağlı olsa da hem nüfus hem de iktisadi açıdan ondan çok daha zengindir. Birçok okula ve bölgenin en ihtişamlı kiliselerinden birine sahiptir.

Ortaköy'de Fransa'daki üniversite eğitiminden sonra babasından devraldığı ipek fabrikasını işleten Themistoklis Ioannidis, aynı zamanda 1906'da kurulan Ortaköy kardeşlik cemiyetinin de üyesidir. Söylediklerinden anlaşıldığı kadarıyla siyasetin oldukça içinde olmasına rağmen Türklerle ilişkilerin bozulma tarihini o da savaş olarak verir. Bölgenin aldığı göçler hakkında en detaylı bilgiyi yine Ioannidis'den alırız. Son savaşlarla artık köylerde Bulgarlara hatta Sırplara dahi rastlanılabilmektedir. Ioannidis ayrıca son yıllarda başlayan "antik(yunan) mania'sından sonra vaftiz isimlerinin Yannis, Yorgos'dan nasıl Aristoklis, Miltiadis'e dönüştüğünü de anlatır.[195]

Demirciliği sayesinde pek çok çevre köyü de yakından tanıyan Akkasoglou, hürriyet'ten sonra köye jandarmaların yerleştiğinden bahseder. Fakat bu siyaset işleri onun pek ilgisini çekmemektedir çünkü sayfalar boyunca köylerindeki ayazmaların, kiliselerin ve azizlerin hikayelerini anlatmasına rağmen, Türk yönetimi sorusuna cevabı bir sayfa kadardır ve sadece genel bilgileri verir, siyasete girişmez.

[194] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Georgios Mousidis, Vithinya Bölgesi, Eşme zarfı s., 54

[195] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Themistoklis Ioannidis, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı, s. 68,69,70

Öte yandan tüm bu anlatılarda, Couzinos ya da Yorgo L. Zarifi'nin[196] anılarında gördüğümüz "ırksal sınıflandırma" "dil eğitimi" gibi konulara rastlamak oldukça zordur. Bu anlatıların sahipleri, ileriki kısımlarda göreceğimiz şekliyle, "Yunan Ulusu"nun bir parçası olmak için hala fazla dindar ve bilinçsizdirler. Mesela Couzinos'un kitabında nerede bir cahillik ya da kabalık varsa orada bir Türk vardır,[197] ya da Yorgo L. Zarifis'in anılarında Türkler ancak yıkmakta iyidirler.[198]

Bu noktada bölümümüzün ikinci kısmına, yani 1908'e yakın dönemlerde basılmış, anı ve "bilimsel"(!) tarih çalışmaları, gazete yazılarına geçebiliriz:

4.3. Hürriyet ve 1908'in yankıları: Rumluk ya da Helenlik:

1908'in Küçük Asya Rumları üzerindeki en büyük etkisi, Rum mu yoksa Helen mi oldukları konusunda artık bir karara varmaları için üzerlerinde oluşturulan baskının en doruk noktaya çıkmış olmasıdır.

20. yüzyılın hemen başından itibaren Atina'dan yapılan ardı ardına yayınlar şu soruyu net ve kesin bir şekilde sormaktadır:

Rumlar mı Helenler mi?[199]

Bu soru tezimizin ana konusuyla ilintisiz olarak görülebilir. Fakat metinler üzerinde biraz çalıştığımızda aslında tam da ana sorumuzun merkezinde durduğunu görmekteyiz.

N. G. Politiou'nun 1901 yılında Atina'da basılan Agoni gazetesiyle birlikte verilen yirmi sayfalık makalesi Rumlar mı Helenler mi başlığını taşır ve Helen kelimesinin aslında antik Helenlerden Yunan İhtilaline kadar kesintisiz olarak kullanıla geldiğini ifade eder. Öte yandan Rum ismini de dışlayamaz, onun süreç içerisinde işlevsel bir araç görevi yerine getirdiğini ve Helen ismine tercih edildiğini

[196] Yorgo L.Zarifi, *Hatıralarım kaybolan bir dünya: İstanbul 1800-1920*, Çev: Karin Skotiniyadis.Literatür, İstanbul 2005
[197] A.g.e., s.18
[198] A.g.e., s.19
[199] Έλληνες ή Ρωμιοί / υπό Ν. Γ. Πολίτου, Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1901

söyler ve bunun sebebini üç maddede açıklar[200].Buna göre Rum ismini Ortodoks kilisenin yaygınlaştırdığını, Helen isminin ise putperestlerle özleştiği için kilisenin yazarlarınca kullanılmadığını ve son olarak da Bizans'tan Türk yönetimine geçerken Patrikhane'nin kurumlarını ve imtiyazlarını koruyabilmek adına Rum ismini muhafaza ettiğini belirtir.[201] Yunan kelimesi Farsça, Türkçe ve Arapçada kullanılmasına karşın Yunancada kullanımı diğer üç ismin, yani Helen, Rum ve Grek'in tersine hiçbir dönemde yaygın değildir. Bu yüzden yazar Yunan'ı hiç tartışmamaktadır. Öte yandan metinde geçen Helen kelimesi Türkçede kullandığımız Yunan kelimesiyle zihnimize taşıdığı anlam açısından hemen hemen eşdeğerdir. Bunu şöyle de anlayabiliriz: Türkçedeki Antik Yunan'ın yunanca karşılığı Antik Helen'dir. Rum kelimesi ise zaten Roma kelimesi üzerinden türediği için iki dilde de tam olarak aynı anlamı karşılamaktadır.

Makalede, karşımıza bir önceki bölümle uyuşan bir parça daha çıkar: Yukarıda Themistoklis Ioannidis, vaftiz isimlerinin son zamanlarda Yannis, Yorgos'tan Aristoklis, Miltiadis…e dönüştüğünden bahsetmişti. Burada da yazarımız "1810 basımlı eğitimin el altından yönetimi" adlı kaynaktan bir alıntı yapar. Buna göre soru bir fetva havasında "kendimizi nasıl adlandırmalıyız, Rum mu Helen mi?" şeklinde sorulmaktadır. Gelen cevap oldukça serttir: "Asla Rum olarak adlandırılmak istenemez, çünkü onlar vatanımızı, tatlı Helen yurdumuzu işgal ettiler" der ve ekler "eğer gençlerimizin isimleri Romalı, Yahudi, Rus ya da Arap kaynaklı ise onları değiştirip milli isimlerimizi, yani Miltiadis, Platon, Dimosthenis'e çevirmelidir."[202]

Takvim 1909'a vardığında, yine Atina'da basılmakta olan O Noumas gazetesi 7 Temmuz baskısında, Aleks. Pallis'in "The morning post"un 3 temmuz sayısı için yazdığı makalesini çevirerek yayınlar. Makalenin ismi, Rumlar ve Jön Türkler şeklindedir. Pallis'in yazısı bir çeşit rapor niteliğindedir. Yazar yazının yayınlanmasından iki gün önce Türkiye'den gelmiştir ve yazıda izlenimlerini aktarır.

[200] A.g.e., s. 6
[201] A.g.e., s. 12
[202] A.g.e., s. 14, 15

Pallis yazısında Rum ve Helen ayrımı yapmaz fakat, o da ruhban/dindar, laik Rumlar ayrımına gider.

Rumlar Osmanlı'nın teokratik yönetimindeki imtiyazlarından memnundurlar ve yazara göre eğer yeni yönetim söylediklerinde doğruysa, papazlar, despotlar, keşişler, kıdemlerini ve rüşvetlerini yitirmekten memnun olmayacaklar, sultancılığa[203]dönmeyi arzulayacaklardır. Öte yandan laik Rumlar elbette sultancılığa dönme fikrinden pek hoşlanmayacaklardır. Yazar bu durumda bir hatırlatmada bulunmak ister: *"Şüphe yoktur ki Rumlarla Ermeniler güç birliğinde bulunmadıkça Türkiye'deki yeni rejimde tutunmaları mümkün değildir."* Yazar devam ederek asıl korkusunu ortaya koyar: "Eğer bu tutmaz ve pes ederse, ne olacağını tahmin etmek için filozof olmaya ya da matematiksel netliğe gerek yoktur. Yeniden anarşi başlayacak ve Bulgarlar Makedonya'ya inecekler, **j'y suis, j'y reste** (buradayım ve burada kalacağım) diyeceklerdir."[204] Yazar makalesini Bulgarlar'ın bu olası yeni paylaşım için hamlelerinin ve Avrupa'nın ilgisizliğinin dahi kendi aptallıkları ve papazların egoist yönetiminde politikalarının iflası kadar suçlu olamayacağını belirterek bitirir.

Bu metne İzmir Metropolit'inin ağzından 19 Temmuz 1910'dan cevap verelim:

Şövenist Rejimin taktik ve programı, bizim Rum Ortodoks Ulusu olarak yavaş ve ağrılı bir ölümümüz anlamına gelmektedir. Öte yandan, uluslar, daimi ve devredilebilir haklarının bilincinde oldukları sürece ne kolaylıkla ölür, ne de yenik ve utanç verici bir ölüme sürüklenebilir.Ölürlerse, ancak onurlarıyla yaşayamadıklarında ölürler. Tarih görevini yerine getirdi ve ölü iskeletlerin kemiklerinden intikam almak üzere yeni uluslar doğmakta. Ulusal birlik Ortodoks

[203] Σουλτανισμό
[204] Οι Ρωμιοί και οι Νεότουρκοι, Αλεξ. Πάλλης, Ο Νουμάς Τόμ. 7, Αρ. 347 (1909), s. 1,2

Rum milletine, aynı ırkın tüm nüfusunun Makedonya'da kanında boğulmasını değil, fakat onur ve zafer içerisinde yan yana ölmesi görevini yüklemektedir.[205]

O Noumas gazetesi, 1910'da Rumlar ve Jön Türkler adında bir makale daha yayınlar ve bu sefer imza sahibi Tourkognostis, yani "Türk tanır"dır. Makalesine bu Türk tanırlığını göstermek adına şöyle başlar:

"Türkiye'de nasıl doğup büyüdüğümü bir kenara bırakın. Kötü talihim yirmi yıl boyunca Türklerle çalışmamı, ticaret yapmamı, hükümet memurluklarında bulunmamı uygun gördü ve Türkleri nasıl çok iyi tanıdığımı söylemek isterim… '[T]ürkleri yirmi yirmi beş yıldır tanıdığını söylüyorsun, söylesene bugünkü Türkleri nasıl bilirsin'(derseniz): Çok değiştiler.

O zaman bir Kemal Bey çıkıp, Türklerin programının nasıl tüm Rumları felakete sürükleyeceğini, ve eğer biz çabucak uyanmazsak bunu yaptıkları Anayasa ile vuracaklarını(uygulayacaklarını) (demişti)[206]

Yazar, Türklerin anayasayı işlerini yürütürken Avrupa'yı uyutup kitabına uydurmak için yaptığını savunur ve zamanın birbiri arasında didişmenin değil yapılacak iki şeye karar verme zamanı olduğunu söyler. Ya Sırplar, Bulgarlar ve Karadağlılarla anlaşılacak ya da bir kilisede birleşilecek. Eğer vakit kaybedilirse karşılarında ittifaklara girişmiş daha büyük ve güçlü bir devlet bulacaklardır.

Yazar yazısının devamında Rus ve Bulgar meselesine değinmektedir. Türkler Rusya'nın bir Bulgaristan'ı beş Yunanistan ve on Patrikhaneye değişmeyeceğini söylemektedirler, ayrıca Jön Türklerin Bulgar Kilisesi üzerine oynadığı oyunlar da yine Rumlarla Bulgarların arasını bozmak içindir. Yazar son olarak Rumlara Jön Türk yönetimini boykot etmeleri çağrısında bulunur, iş konuşma değil çalışma vaktidir diyerek yazısını bitirir.

---

[205] Vangelis Kechriotis*, The Greeks of İzmir at the end of the Empire, a non muslim Ottoman Community between autonomy and patriotism,* (Basılmamış doktora tezi), Leiden Üniversitesi/Hollanda, 2005, s. 296

[206] Τουρκογνώστης, Ρωμιοί και Νεότουρκοι Ο Νουμάς Τόμ. 8, Αρ. 406 (1910)

Elbette ki Atina'dan yapılan bu yayınlar, Yunan Devlet'inin dönem politikasını yansıtmaktadır. Yunan millet meclisinin 1921'de yayınladığı "Türkiye'de Yunan karşıtı işkenceler"[207] isimli kitapçığı da yine tarih aralığı olarak 1908-1922'yi alır ve bu tarihler arasına ait kayıtları ayrıntılarıyla aktarır. Dönem üzerine çok daha önemli bir kitap olan ve 1924 yılında Atina'da basılan Osmanlı Meclisi'nde İzmir Milletvekilliği de yapmış bulunan[208] Emmanouil Emmanoulidis'in "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları"[209] da yine başlangıç olarak Jön Türkler'in galibiyetini alır.[210] Fakat elbette ki İttihat ve Terakki ile yakın ilişkiler kurup milletvekilliği dahi yapmış olan Emmanoulidis'in kitabını **Tourkognostis**'in yazısıyla karşılaştırmak çok büyük bir hata olur. Emmaloulis'in kitabı bir tez konusu olabilecek içeriktedir ve Osmanlı'nın son dönemindeki olayları özellikle de Rum cemaati merkezli olarak çok detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Bu bölümü, son olarak, 1908 meclisinde yer almış Rum milletvekillerinden örneklerle bitirmek yerinde olacaktır.

Bu bölümde bahsedeceğimiz bazı siyasetçiler arasında, yaşam süreleri boyunca hem Osmanlı hem de Yunanistan parlamentolarında milletvekilliği hatta bakanlık görevi dahi yürütmüş olanlar vardır. Buna benzer bir örnek olarak yakın dönemde yayınlanan Yunan Parlamentosu'na Kralcı Gounaris Hükümetin'den parlamenter olan Kobakizade İsmail Hakkı'nın anılarından da görebileceğimiz gibi, aidiyetler hiç de analitik değildir. Yani içerisinde bulundukları süreç içerisinde var olmaya çalışan bu insanlar, Kobakizade gibi hem Yunan milletvekili maaşını alıp hem de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı yararına Yunanistan'a karşı Bulgarlarla ittifak yapabilirler.[211] Bunlar şaşılması ya da lanetlenmesi gereken değil,

---

[207] Ενώπιον της Γ' εν Αθήναις Εθνοσυνελεύσεως, Οι ανθελληνικοί διωγμοί εν Τουρκία από του 1908 μέχρι του 1921 : (Συνεδρίασις 5, 6 και 8 Απριλίου 1921)

[208] Idrima Meizonos Ellinismou, Great Online Encyclopedia of Asia Minor.

[209] Εμμ. Χ. Εμμανουηλίδη, Τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ,:Τύποις Γ. Η. Καλλέργη, Αθήναι 1924.

[210] A.g.e., s. 6

[211] İsmail Hakkı Kobakizade*, Bir Mübadilin Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008

bir ateş yumağı içinde hayatta kalmaya çalışan insanların yaşamsal mücadelesini yansıtan bir durum olduğu unutulmamalıdır.

1908 Osmanlı Meclisi'nin en renkli Rum Milletvekillerinden biri de şüphesiz Georgios Boussios'tur. 1875'te Grebena'da doğan Boussios; 1908 yılında Serfice milletvekili olarak meclise girer. Aynı zamanda bir süre boyunca bölgede Yunan-Osmanlı hakimiyetini savunan "İstanbul Komitesi"ne[212] de üyedir. Meclis konuşmalarından anlaşılabileceği üzere kuvvetli bir hatiptir ve Rum cemaatinin çıkarlarını korumanın yanında belli bir siyasi ajandaya da sahiptir:

"[D]evlet i Osmaniye bir şirket şeklindedir, bütün şerikler umum sermayelerinde girmelidirler bu şirket içine ki o şirket âli olabilsin. Bizim sermayemiz nedir? Dinimiz, tedrisimiz. Başka bir şey yok."[213]

"Şimdi umum unsurları düşünüyorum ve diyorum ki Rumlara Türk unsuru lazımdır. Zira Türk unsuru bu devleti teşkil etmiştir. Ve bu unsur tamamiyle ezilip gidiyor. Bu devlet giderse biz de az çok zararlı olacağız. Türk unsurunu muhafaza ediniz...medeni yaşamak istiyoruz. Biz diyoruz ki evvelemirde ahaliyiz. Sonra ahali sınıfından çıkıp da asker olacağız. Siz diyorsunuz ki evvelemirde askeriz ve askerlik vazifesi olmadığı halde ahali olacağız, çift süreceğiz, dükkan açacağız."[214]

Boussios'un tüm bu fikirleri Balkan Savaşı'yla birlikte başka bir seyirde akan yoluna gidecektir. Boussios 1915 yılında Kozan milletvekili olarak Yunan Parlamentosu'na girer[215] ve Kralcı olarak oldukça etkin bir siyasi kariyer çizer.

Meclisteki bir diğer "İstanbul Komitesi" üyesi ise Trabzon milletvekili Kofidis Mathaios'tur. Tütün tekelinde memurluk yaparken milletvekili seçilen Kofidis, 1908-1912, 1912-1914 ve 1914-1918 olmak üzere üç dönem milletvekili

---

[212] ***Ε.Λ.Ι.Α.:*** Αρχείο Γεωργίου Παπαθανασίου, *Κωδ.αναγν: αρ. comp.257*
[213] Uğur Peçe, *Greek Ottomans in the 1908 parliament*,(Basılmamış yüksek lisans tezi), Sabancı Üniversitesi, 2007, s. 61
[214] A.g.e., s. 93
[215] ***Ε.Λ.Ι.Α.:*** Αρχείο Γεωργίου Παπαθανασίου, *Κωδ.αναγν: αρ. comp.257*

seçilmeyi başarmıştır. İttihat ve Terakki'den Hürriyet ve İtilaf'a geçen Kofidis muhalefetteki varlığını son ana kadar koruyacaktır.

1908'den itibaren 1917'deki vefatına kadar ardı ardına üç dönem Karasi milletvekili olarak meclise girmeyi başaran K. Savvopoulos da ilginç bir şekilde tütün tekeli memurluğunun ardından meclise girmiştir.

1914-1918 meclisinde görev yapan Georgios Ioannidis de yine Trabzon'da tütün tekeli memurluğundan meclise girmiştir.

Tüm bu tütün memuru milletvekilleri, giriş bölümüde "dağdan gelenin bağdakini kovma" deyimiyle anlattığımız yargıyı güçlendirmektedir. Buna göre yer değiştirenler sadece Müslüman aristokratlar ve küçük burjuva değildir. İmparatorluktaki Gayrimüslimler de benzer bir deneyim yaşamaktadırlar.

SONUÇ

Bu tezin odaklandığı Osmanlı tarihlerinden irdelenecek konular kısmen mitsel, kısmen de 14. yüzyıla dayalı olaylarla ilgili olsa da bu tez 19. yüzyıl sonları Osmanlı tarih yazımını anlamaya bir katkı sunması amacıyla kaleme alınmıştır. Erken Osmanlı Tarihi ile ilgili bu tezde verilen herhangi bir veri, erken Osmanlı Devlet tarihi literatürüne katkıda bulunma niyeti taşımamaktadır. İlerleyen sayfalarda açıklığa kavuşturulacağı gibi, zihniyetin soyağacı üzerine yapılan araştırmaları, aile ve soy seceresi arayışıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu anlamda bu tez, 19. yüzyıl Osmanlı Rum aydınlarının, Osmanlı Devleti dahilinde memleket, coğrafya ve tarihin yanında, Osmanlı Hanedanı, Türklerin ve Rumların kökenleri üzerine kaleme aldıkları düşüncelerin kaynaklarına ulaşmak adına gerçekleştirilecek olan zihniyet soykütükçülüğü ya da Foucaultyen terminolojiyle bilgi arkeolojisine dayanmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı Hanedanı'nın farklı zihniyet ve gündemlere sahip 19. yüzyıl tarihçileri tarafından yürütülen soy-şecere araştırmasının -eleştirel tarih aracı olarak- Nietzscheci tipte bir soy araştırması üzerine kurulu bir tezdir. Bu noktanın altını güçlü bir şekilde çizmek gerekir, çünkü birincisi, kökene yönelik bir araştırmanın zihniyetinin kökenlerinin araştırılması kafa karışıklığına yol açabilir ve ikincisi, Geç Osmanlı tarih yazımının sınırları hâlâ belirsizdir ve çoğunlukla kötü tanımlanmıştır.

Bu noktada zaman sorulması gereken çok önemli bir soru göze çarpmaktadır:

“Son dönem Osmanlı tarihçiliğinin sınırları nerededir?”

Michael Ursinus'un geç dönem Osmanlı tarih yazımında Roma ve Bizans tarihi konusunda yazdığı makalenin sunduğu üzere, Osmanlı tarihçiliğinin sınırları yalnızca Süleyman Paşa'dan Mehmet Fuat Köprülü'ye mi uzanmaktadır? Eğer öyleyse, tezin ilerleyen bölümlerinde eserleri incelenecek olan Türkdilli Osmanlı vatandaşı Rum bir müverrih olan Nikolaos Thelogidis Soullidis'in Tarih i Osmani isimli eseri, Hammer’den ne kadar etkilenmiş olursa olsun ve bilhassa basıldığı yıl itibari ile Hammer’in “Osmanlı Tarihi” eserinin henüz Türkçeye çevrilmemiş olduğu da göz önünde bulundurulursa; neden listedeki Ahmed Mithat Efendi, Mizancı Mehmed

Murad veya Celal Nuri gibi diğer yazarların eserlerinin yanına eklenmez ya da yazarının ismi neden diğer Osmanlı müverrihlerinin yanında zikredilmez? Nikolaos Thelogidis Soullidis, bir Osmanlı vatandaşıydı ve eserinin mukaddime kısmında kendisinin de belirttiği üzere[216] eserini vatandaşları, yani Osmanlı vatandaşları için kaleme almaktaydı. Peki bu anlamda literatürde yer almanın şartı nedir? Bu şart dinsel ya da dilsel bir tercihe veya kimliğe mi bağlıdır? Nikolaos Thelogidis Soullidis veya Avraam Vaporidis'in kitapları, bundan sonraki bölümlerde bahsedeceğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin yasal organları tarafından da onaylandı ve ait oldukları toplumun okullarında eğitim materyali olarak kullanıldı. 19. yüzyılın millet sistemi artık tamamen din temelli somut bir yapı değildi. Tanzimat reformları ile zaten "millet içinde millet"e evrildi, milletler, Rum örneğinde olduğu gibi, Phanar, Karamanlı vb.

Dolayısıyla Padişah, çok dilli ve çok dinli hakimiyetinden ve -bakanlık müfettişleri tarafından onaylanmak kaydıyla- farklı milletlerin farklı dillerinde üretilen eserlerden memnundu. O halde şu soru kendini tekrar ediyor: "20. yüzyılın sonlarında hatta 21. yüzyılın başlarında yapılan tarihyazım çalışmalarında, bir Osmanlı vatandaşı Rum'un ya da daha geniş anlamda bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşı aydının eseri, Osmanlı tarihçiliği içinde neden tanınmamaktadır? Bu tezin ilk çalışmalarının başladığı 2010'lu yılların başlarında bu alandaki çeviri ve çalışmalar şimdikinden çok daha az sayıdaydı. Nikolaos Theologidis Soullidis'in 1874 yılında Karamanlıca olarak yayımlanan Tarih i Osmani eseri, 2014 yılında H. Veli Aydın'ın titiz ve detaylı incelemesiyle yayımlanarak alana oldukça kıymetli bir katkı sundu. Öte yandan 19. yüzyıl Rum müverrihlerince kaleme alınmış ve bu tez çerçevesinde anılacak pek çok eser hâlâ Türkçeye kazandırılmış değildir ve Osmanlı Rum müverrihlerinin Osmanlı tarih yazıcılığı çerçevesine dahil edilmeyişleri sadece Türkçe değil İngilizce ve Yunanca literatürün de eleştirilmesi gereken yaklaşımlarından biridir.

Tanzimat'ın tarih yazıcılığına olan merakı elbette Osmanlı Rumları arasında karşılıksız kalmamıştı. Özellikle Hammer tarihinin Avrupa'da yarattığı etki ve

[216] Nikolaos, Theologidis, Soulidis , Tarih i Osmani Yani Devlet-i Aliyye-i Osmaninin Tesis Olunduğu Zamandan Başlayarak Abdülaziz Han Efendimiz Hazretlerinin Cülusuna Kadar Vukuat-ı Umumiyeyi Dahiliyeyi Şamil Kitaptır, Evangelinos Misailidis Matbaası, İstanbul 1874 , s. Mukaddime

tarihinde kullandığı kaynakların çeşitliliği konusunda övgüye layık görülüşü, bu kaynakların dillerinin büyük bir çoğunluğunu anadili seviyesinde bilen Rum entelektüellerine tarihçilik açısından büyük bir avantaj sağlıyordu. Fener'de yetişmiş bir Rum, bu tezin ana metinleri olan Osmanlı tarihlerinin müellifleri Evangelidis, Soulidis ve Vaporidis örneklerinde olduğu gibi, tüm çağ ve formlarıyla Rumca ve Türkçeye hâkimdiler, bunun yanında dönemin 'lingua Franca'sı Fransızca kaynakları da etkin bir şekilde kullanabiliyorlardı. Bu da onlara, pek çok Avrupalı tarihçinin ulaşamayacağı, ileri seviyede bir dil yetkinliği sağlıyordu. Öte yandan 19.yy'ın son çeyreğinde zirvesine ulaşan "Osmanlı Tarihi" yazma yarışının kaynağı elbette bu çağın Rumları açısından dil yetkinliği ve entelektüel kaygıların ötesinde; Tanzimat'tan II. Abdülhamit'e değişen vatan, vatandaşlık ve toplum tanımları içerisinde kendilerini konumlandırma ve eğitim programlarını devlet politikalarıyla uzlaştırma gibi önemli siyasi ve toplumsal hedeflerdi.

Hammer'in hak ettiği şekilde, Osmanlı tarih yazıcılığında bir alan açıcı olarak kabul edilişi, Klasik Osmanlı Tarihçiliğine Bizans ve Latin kaynaklarının önemini, Klasik Batı tarihçilerine de bu anlamda Klasik Osmanlı ve Doğu kaynaklarının önemini işaret etmesi hasebiyleydi. Bu anlamda Hammer'in birçok anlamda öncü olan çalışmasının Hellert tarafından Fransızcaya çevirisinin Avrupa'da büyük yankı uyandırışı, Osmanlı Sarayı tarafından da not edilerek bir hatt ile on takım sipariş edilmesine yol açtı. Bir hatt'a eklenen Les Temps'in 22 Şubat 1837 tarihli kopyasında, Hammer'in eserinin şimdiden Rollin, Hume ve Sismondi'nin eserlerinin yanına eklendiği müjdeleniyordu. Yaklaşık elli yıl sonra aynı çeviri metni, bilhassa Rum vatandaşlar için sakıncalı görülerek ülkeye girişi yasaklanacak

da olsa Hammer'in Avrupa ve Osmanlı'da oldukça ses getiren bir işe imza atmış olduğu ortadaydı. Bu anlamda Britanyalı tarihçi Sir Edmund Shepher Creasy'nin 1854'te Cambridge Üniversitesi'nde okutmak üzere Hammer'i bir an önce İngilizceye çevirme-daha yerinde bir ifade ile özetleme- telaşı ve Hammer öncesi İngilizce kaynakların yetersizliğini açık bir şekilde dile getirmesi, Hammer'in eserinin bu tez için önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Creasy'e göre Hammer'in "Osmanlı Tarihi", "Avrupa'nın konu üzerindeki standart kitabı"dır. Aynı şekilde, Hammer'in Yunancaya tercümesinin, Türkçeye tercümesinden tam 41 yıl önce gerçekleşmiş olması, Hammer'in eserine Yunanistan ve Osmanlı Rumlarının ilgisini de aynı şekilde açıklar niteliktedir.

Bu tez, Omogenis'e dâhil Rum cemaatlerinin tarih yazıcılığı ve onun üzerinden Osmanlılık, eğitim, vatandaşlık gibi birçok önemli konuya özellikle Rum ve Rumluk, Türk ve Türklük, Osmanlı ve Osmanlılık algıları üzerinden yeni bir bakış açısı getirmemize yardımcı olacaktır.

Tüm bu kimlik testlerini yüz yıldan kısa bir sürede birbiri ardına tecrübe etmek zorunda kalan Osmanlı Rumları, 20. yüzyılın ikinci onluğunda kendilerini mecburi bir şekilde Yunan Devleti Vatandaşı olarak bulduklarında Osmanlı vatandaşlıklarına ve bu vatandaki geleceklerine dair tüm umut ve hayalkırıklıkları uzak bir hayale dönüşmüş, onlar da kendilerini yeni ülkelerinin hayallerine dahil etmek durumunda kalmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim aydınları, özellikle Tanzimat reformlarının etkilerinin hissedilmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar; genel, coğrafi, Eski Çağ ve Roma

tarihlerinin yanı sıra Osmanlı tarihi de dahil olmak üzere pek çok eser üretmişler ve eserleriyle doğal olarak Osmanlı tarih yazıcılığının önemli birer öğesi hâline gelerek Geç Osmanlı Dönemi Tarihçiliğine katılmışlardır. Bu anlamda, Nikolaos Thelogidis Soullidis'in Tarih i Osmani kitabının önsözünden de anlaşılacağı gibi; bu Osmanlı vatandaşları, bu eserleri üreterek hemşerilerini aydınlatmak için bir vatandaş olarak görevlerini yerine getirdiklerini vurgulamaktaydılar. Okuyucu kitlelerinin ait oldukları toplumla sınırlı kalmalarının nedeni; kendi kararları değil, Geç Osmanlı Toplum Sisteminin kendisidir. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, mahalleden millete kadar kendi merkezlerine sahip farklı sistemlerin, merkezinde padişah olan "tek" bir sistemle birliği üzerine inşa edilmiştir.

Dolayısıyla 19. yüzyılda Osmanlı olmanın parametresi; 20. yüzyıl parametrelerine, özellikle de iki dünya savaşı sonrası siyasi parametrelerin baştan sona değiştiği 20. yüzyıl sonları tanımlarına indirgenemez.

Bu tip yaklaşımlar, 20. yüzyılın siyasi ve entelektüel tartışmaları içinde anlaşılabilir bir konumlandırmayken; 21. yüzyılın tecrübe etmekte olduğumuz yıllarında Osmanlı Tarih yazımına katkıda bulunmak için Rum Genosu bünyesinde yazılmış tarih ve coğrafya kitapları üzerine eğilmemizin sebebi, 19. yüzyıl Osmanlı tarih yazımını, Osmanlı toplumunun veya Osmanlı Aydınlarının hiçbir kesimini göz ardı etmeden anlama çabasıdır. Tekrar etmek gerekirse, Osmanlı pasaportuna sahip Rum veya Ermeni bir aydının Osmanlı geçmişini ve Osmanlılığını kabul, ne bir hüsnütabir ne de bir hakarettir. Bu sadece, "Doğu ile Batı" arasındaki soğuk savaşla gölgelenmiş etnik-dinsel kibrin uzun süre kör ettiği mantığın, dengeli bir şekilde yeniden kurulmaya çalışılmasıdır.

Bu fikri basit bir testle doğrulamak oldukça kolaydır:

"Geç Osmanlı Tarihçiliği"nin bir parçası olmanın "Osmanlı" sayılma parametresi Türkçe yazmaksa, Soullidis gibi Karamanlı yazarlar Türkçe yazıyorlardı, tek fark bunun için Yunanca yazı kullanmalarıydı. Türkçe konuşan Ermeniler de Ermeni harflerini aynı bağlamda kullanmışlardır. Parametre "Osmanlı Toprağı içinde Osmanlı hegemonyası ve eğitimi için üretiliyor" ise, bu eserler hem patrikhane hem

de Maarif Nezareti tercüme müfettişleri tarafından Osmanlı Devleti'nin ilgili görevlilerince kontrol edilerek onaylanmıştır. Hatta bu tez çerçevesinde değerlendirilecek olan "Osmanlı Padişahlarının Biyografileri" kitabının yazarı Avraam Vaporidis bizzat tercüme müfettişidir.

Daha can alıcı nokta, geç dönem Osmanlı tarihçiliği anlayışının bu yanlış tanımının hâlâ yeniden üretiliyor olmasıdır. Her ne kadar pek olası görünmese de, bu Ortadoğulu Osmanlı - Batılı Yunan ikilemi hâlâ tarihselleştirilememiştir. Michael Ursinus'un 1988'deki son dönem Osmanlı Tarihçiliği tanımını -sanki Osmanlı İmparatorluğu değil de Türkiye ulus devletiymiş gibi- yeniden üretmesi ve makalesindeki dar Osmanlılık tanımı, II. Abdülhamid'in etki alanı anlayışından bile daha dardır. Bu, Franz Babinger'den Bernard Lewis'e eski okul Avrupa merkezcilerinden alıntıların hâlâ hâkim olduğu bir alan için sürpriz değil. Bir akım, son dönem Osmanlı tarihçiliğinden gayrimüslimleri tamamen yok saymak iken, diğeri onları tecrit etmektir. Bu yaklaşımların temelsizliği, Ioannis Kalfaoglous'un, Misailidis Matbaası'nca 1899 yılında yayımlanmış olan *Mikrasia Kıtasının Tarih-i Coğrafyası* eserinin önsözünde gözler önüne serilmektedir. 19. yüzyılın son yılında yayımlanan bu kitap, modern anlamda vatanserverlik ve memleketperverliği öne çıkarırken coğrafya temelli bir medeniyet anlatısı kurmaktadır. Yazar, Balkan ve Arap yarımadası da dahil olmak üzere hâlâ pek çok bölge Osmanlı hakimiyeti altında olmasına rağmen, vatanı ve vatandaşlığı Anadolu temelli bir medeniyet anlatısı üzerinden kurmayı tercih etmektedir. Şu hâlde, 19. yüzyıl Osmanlı Rum Aydınlarının Tarih, Memleket ve Coğrafya Üzerine Fikir ve Çalışmaları üzerine yazılmış olan bu tezi, bu eserlerin en önemlilerinden biri olarak sayabileceğimiz Ioannis H. Kalfoglous'un Tarih-i Coğrafi kitabının; memleket, vatan, Anadolu ve coğrafya üzerine fikirlerini paylaştığı ön sözü ile tamamlamak yerinde olacaktır:

Memleket! Ne güzel kelime! Ne aziz söz! Ne mübarek lugat. Hele memlekete muhabbet! İşte bundan büyük fazilet, bundan ulu meram ve maksat olamaz. Her şey bundan merbuddur, her kes bunun ile meelüf olmalı; memlekete muhabbet olmazsa, vatan içun hizmet idilmez ise, vatan arzulanmazsa, insan dünyada yaşadığının maksadının bir mühim noktasını icra etmemiş olur. Bunun içun Yunan

muharrirlerinden biri <<Ouden glikion patridos>> yani <<vatandan daha datlı(tatlı) bir şey yokdur.>> demiş idi.

Bizler Anatolluyuz, vatanımız da Anatol, yani Mikra Asiadır. İnsanın ilk oturduğu memleket, medeniyetin en evel terakki itdiği ülke, meşhur ve cengaver milletleri yetişdiren toprak, Hristiyanların ilk vaz olunduğu mahal, her tarafı denizler, güzel ve manzaralı mevkiler ve latif sular ile mücehhez nim cezire Mikra Asia, işte bu kıta bizim vatanımızdır.

Ecnebiler indinde şereflidir, asar ı antikaları içun maruf ve meşhurdur. En büyük alimleri, en ulu azizleri, orthodoks Anatoliki Ekklisiamızın en dirayetli Patereslerini, eski zamanların büyük cenarallerini, şairlerini, doktorlarını, müverrihlerini, bazı hükümdarları, hülasa en maruf ve namdar kimseleri işte bu ***Anatol*** *yetiştirdi.*

Dünyanın ilk muharebeleri il burada oldu, ilm buradan dağıldı, medeniyetin menbai burası idi, (Oikoumenikai Synodoilerin) Ekümenik Sinodların ekserisi burada kuruldu, Hristiyanlık Anatol ve (Ekklisiaları) Kiliseleri vasıtası ile cihana yayıldı, azizlerimizin, en çoğu (Anatollidir) Anadoluludur ve Asianın en latif, pek münbit, çok güzel en şirin mahali Anatoldir. Bilen içun böyle bir vatanın evladı tesmie olunmak en büyük bahtiyarlıkdır. Bilen için diyorum çünkü bazılarımız vatanımızın ne olduğunu bilmeyerek (Anatolliyim) Anadoluluyum demeye hicab idiyorlar!

Bir dereceye kadar belki hakları vardır, lakin merak itselerdi, Anatolin evvelce ve şimdi ne olduğunu öğrenerek bila hicap cevap virseler ayrıca bir şeref kazanırlar. "Omiros(Homeros), İrodotos(Heredotus), Amasyalı Stravon, Bergamalı Galinos, İzmirli Vion, Klazomeneli feylesof Anaksagoras ve Vion, Tianalı Apollonios, Sinoplu feylesof Diogenis(Diyojen), Kayseriyeli Megas Basileios, Arethas, Aretaios ve Grigorios Theologos, Grigorios Nissis, müverrih Pausanias, mir i kelam Ioulianos, Konialı(Konyalı) Amfilokhios, Tarsuslu Paulos Apostolos, Karadeiz Ereğlisinden Irodotos, Kemlikli Thiramenis, Afion Karahisarlı Sopatros, Erdekli Gelasios, Pisidialı feylosof Themistios, Ioannis Khrisostomos, Ioannis Damaskşnos ve daha nice bu kadar binler ile meşhur kimselerin hemşehrisi olmak bizim için şeref değil midir;

Lakin biz de bir kabahat var ise, o da vatanımızın, kıymetli memleketimizin tarihini bilmediğimizdir. Hocalarımız mekteplerde Anatolin(Anadolunun) coğrafyasının tearif etmezler, bir Anatollu //şagird(şaird(?e)/sagırd/// Cinin,

Hindistanın, Amerikanın, Skoçyanın(İskoçyanın) dağlarını, tepelerini, ırmaklarını, ***Pater imon*** *(A.Y/ana(baba)vatanımız) gibi bilir, lakin Kızıl ırmak nerededir; İzmir nedir; diye sual olunsa şaşırır kalır. Çok kimselerimiz ecnebi hökümetlerin tarihlerini okurumuz, mütalaa ederiz, öğreniriz, biliriz. lakin sayesinde yaşadığımız Saltanat ı senienin tarihini bilmeyiz. Tarih i Osmaniyi öğrenmemişiz, keza Anatolumuzun tarihi evelden beri neden ibaretdir; haberimiz yokdur. Hayıflar olsun!*

Bunları bildiğimizden vatana yani umum Anatollulara açizane bir kısmet etmek üzere, işbu eseri kaleme aldım. Kaleme aldım diyor isem, şordan buradan derme düşürme şeyler koymadım. Hayli zamandan beri mütelaa(mütalaa) ı mahsuse ile ve hususi bir merak ile het dürlü eserlere muhtelif tarih kitaplarına müracaat iderek icmal itdiğim mühim bir eserdir.

Bilmem ki çalışdımmı; hevaya(havaya) kürek mi çekdim; okuyanlar anlasınlar. Eserimin mükemmel olması içun her dürlü lugatnameleri, tarih kitaplarını, yeni cagrafiaları(coğrafyaları), Anatol kıtaları içun parça parça risale ve gazetalarda yazılı olanları, kaffeten mütalaaya aldım, hülasa bir seneye karip(garib) bir zamandan beri yazarak bozarak, sorarak ve öğrenerek, geceyi gündüze katarak, ilave ve tenzil ederek, meydana götürdüm.

Acaba münderecatı neden ibaretdir.

Buna cevap verecek olan zat, kitabın münderacatıdır. Maksadımız kuru kuruya coğrafyasını yazmak olmadığından, her kıtaya, her şehre ait tarihleri dahi zeyl yahud şerh olarak ilave etmekdeyiz. Bunun ile beraber Anatolun hudutu ve denizleri, dağlar, ırmaklar, ormanlar, eski ve yeni şehirler, nehiyeler, karyeler, hülasa her şey. Ziraat nebadat, idarei mülkiye ve mezhebiye, faideli statistikler. Taksimat ı eveliye, Raomalılar zamanında suret i idare, Bizantinler asrında taksimati ve şimdiki vilayetler, mutasarraflıklar ve kaymakamlıklar.

Nihayet her okuyanın memnun kalması içun her dürlü malumat konulmuşdur.

Bizden gayret, Anatollulardan himmet.

Almalı okumalı takdir etmeli.

Şu kadarcıkları mukaddeme nevinden kiafe(keyif) ad ederek, Anatollularımızın işbu eseri kabule şayan buyuracaklarına ümidvarım. Eğerde hahis gösterildiği görülür ise şüphe olmasın ki, umumu memnun etmek içun, şimdilik

yazmakda olduğum Mikra Asianın Mufassal Tarihi nam kitabında tabına cesaret edeceğim.

Olabilir ki bilmediğimiz sehviyat ve yanlışlıklar olmuşdur. Bunun içun alimlerin insaf ile teftif etmelerini rica ederek hatm i kelam ederim.

Stambul 15 Martios 1899 Anatoli gazetası muharrirlerinden Ioannis H. Kalfoglous[217]

[217] Ioannis H. Kalfoglous, Mikrasia Kıtasının Tarih-i Coğrafyası, Adelfoi Misailidi Matbaası, İstanbul 1899, s. 5-8

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Akgönül, Samim, *Azınlık, Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar,* Bgst Yayınları, İstanbul 2011.

Anagnostopoulou, Sia, *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation States A Long and Difficult Process: The Greek Case*, The Isis Press, İstanbul 2004.

Anderson, Benedict, Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Verso, Fairfield 2006.

Aydın, H. Veli, *Bir Karamanlıca Osmanlı Tarihi Tarih i Osmani (Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Sultan Mehmet Çelebi Dönemine Kadar) Nikolaos Theologidis Soulidis*, Abis Yayınları, Ankara 2014.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

Balakrishnan, Gopal, Mapping the Nation, Verso, Londra 1996

Basmatzidis, I., *Arxea Istoria ton Anatolikon Laon.-Prosxrisin ton En Tois Gymnasiois Spoudazonton*, N. G. Kefalidou, İstanbul 1892.

Bearn, Alexander G.(ed), *Useful Knowledge: The American Philosophical Society Millennium Program,* American Philosophical Society, Philadelphia 1999.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası : II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

Braude, Benjamin; Lewis, Bernard (ed). *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* Holmes & Meier Publishers, New York 1982.

Ceylan, Ebubekir, "The Millet System in the Ottoman Empire", New Millenium Perspectives in the Humanities, ed: Judi Upton Ward, Global Humanities Press, Utah 2002.

Clair, William, St., *That Greece Might Still Be Free The Philhellenes in the War of Independence*, Open Book Publishers, Cambridge 2008.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Clogg, Richard, *A Concise History of Greece*, Cambridge University Press, Cornwall 2021

Clogg Richard, *Anatolica: Studies In The Greek East In The 18th And 19th Centuries,* Aldershot, Brookfield 1996.

Couzinos, Efthimios N., *Twenty-three years in Asia Minor, 1899-1922*, Vantage Press, New York 1969.

Çetin Cem, "Türkleştirme Serüveninde Resmi Dil ve Tatil Sorunsalı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 235, İstanbul Temmuz 2003.

Çiftcioğlu, N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1941.

Dadyan, Saro, "1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve Özerk Cebel-i Lübnan'ın İlk Mutasarrıfı Garabed Artin Davud Paşa", Toplumsal Tarih, Sayı 139, İstanbul Kasım 2013.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Dindorf, Ludwig, August, Historici Graeci Minores: Menander Protector, et Agathias, B.G. Teubneri, Leipzig 1871.

Ε.Λ.Ι.Α.: Αρχείο Γεωργίου Παπαθανασίου, Κωδ.αναγν: αρ. comp.257

Emmanoulidi, Emmanuil, X., *Ta Teleutaia Eti tis Othomanikis Autokratorias*, G. H. Kallergi, Atina 1924

Eksertzoglou, Haris, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, Çev: Foti Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

Ergenç, Leman, "Bâbıâli'de Bulgar Asıllı Bir Diplomat", *Belleten*, Cilt: 62, Sayı: 233, Nisan 1998.

Evangelidis Trifon. E., *Istoria Tis Ottomanikis Autokratorias-Apo Tis İdriseos Aftis Mexri Tis Simeron (1281 1894)- Met' Eisagogis Epi Ti Vasi Ton Singramaton Dim. Kantemir, Hammer, Tzingai Zen, Alix, Delazongier, Zouanin, Lavelle, Cevat Paşa Ktl.* Anastasios D. Fexis, Atina 1894

Fichtner, Paula, Sutter, "History, Religion, and Politics in the Austrian Vormärz." *History and Theory* Cilt: 10, Sayı: 1, Middletown 1971

Finkel Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

Frye, Northrop, The Educated Imagination and Other Writings on Critical Theory, 1933-1962, University of Toronto Press, Toronto.

Foucault, Michel, *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays And Interviews,* Cornell University Press, Ithaca, New York : 1977

Gastgeber, Christian, "The Byzantine Imperial Chancery and its Language Policy from Justin II to Leo III (Sixth-Eighth Centuries): From Latin to Greek", Medieval Worlds, Sayı: 11, Austrian Academy of Sciences Press, Viyana 2020.

Gellner, Ernest, *Nationalism*, Phoenix Orion Books Ltd, Londra 1998.

Gellner, Ernest, *Nationalism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra 1997.

Geuss, Raymound, *Morality, Culture and History, Essays on German Philosophy,* Cambridge University Press, New York 1999.

Gibbons Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 21. yüzyıl Yayınları, Ankara 1998.

Ginzburg, Carlo, Wooden Eyes Nine: Reflections on Distance, Columbia University Press, New York 2001.

Gondicas Dimitri, Issawi Charles Philip(ed.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century,* Darwin Press, New Jersey 1999.

Gourgouris, Stathis, *Dream Nation, Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece,* Stanford University Press, California 1996.

Göçek, Fatma Müge, "Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century), *Poetics Today, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies Modern Period I:* Cilt 14, Sayı 3, Durham, Güz 1993.

Güllü, Ramazan Erhan, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme" *Bilig*, Sayı: 95 Ankara, Ekim 2020.

Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi,* Son Havadis Yayınları, İstanbul 1977.

Imber Colin*, The Ottoman Empire 1300-1481*, The ISIS Press, Istanbul 1990.

İnalcık Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.

Kafadar, Cemal, *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Metis Yayıncılık, İstanbul 2018.

Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State,* University of California Press, California: 1995

Kafadar Cemal, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine,* Metis Yayınları, İstanbul 2017.

Kalfoglous Ioannis H., *Mikrasia Kıtasının Tarih-i Coğrafyası*, Adelfoi Misailidi Matbaası, İstanbul 1899

Karpat, Kemal, H., *The Transformation of the Ottoman State 1789-1908,* Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Kartal, Cemile, Burcu, "Ankara'nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: "Makara" ve "Payitaht", *Ankara Araştırmaları Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, Haziran 2013.

Kechriotis, Vangelis, *The Greeks Of İzmir At The End Of The Empire, A Non Muslim Ottoman Community Between Autonomy And Patriotism*, (Basılmamış Doktora Tezi), Leiden Üniversitesi Hollanda 2005.

Keskin İsmail, "Anabasis: 'The March of the Ten Thousand' into Modernity'", *Tarih Graduate History Journal*, Cilt 1, Sayı: 1, İstanbul 2009.

Kiminas, Demetrius, *The Ecumenical Patriarchate A History of its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs*, The Borgo Press, Maryland 2009.

Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, Çev: Volkan Aytar, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

Kobakizade, İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Koçunyan, Aylin. "The *Millet* System and the Challenge of Other Confessional Models, 1856–1865." *Ab Imperio*, Cilt 2017 Sayıl 1, 2017, s. 59-85.

Köroğlu Erol, *Türk Edebiyatı Ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918: Propagandadan Millı Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Ilias Pasodopoulos , Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Ioannis Melas, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Themistoklis Ioannidis, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Ioannis Melas, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Vasileios Iatropoulos, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Iordanos Akkasoglou, Vithinya Bölgesi, Ortaköy zarfı

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Konstantinos Berbatoglou, Vithinya Bölgesi, Geyve zarfı

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Küçük Asya Rumları sözlü tarih Arşivi, Georgios Mousidis, Vithinya Bölgesi, Eşme zarfı

Le Goff, Jacques, *The Medieval Imagination,* Çev: Arthur Goldhammer, University of Chicago Press, Chicago 1992.

Lindner Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar,* Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.

Lindner Rudi Paul, *Osmanlı Tarihöncesi*, Çev: Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Livanios, Dimitris, "The Quest For Hellenism: Religion, Nationalism And Collective Identities In Greece (1453-1913)", The Historical Review/La Revue Historique Cilt 3, Ocak 2007.

Mahon Michael, Foucault's Nietzschean Genealogy: Truth, Power, and the Subject, SUNY Press, New York 1992.

Mazower, Mark, *The Balkans, a short history*, A Modern Library Chronicles Book, New York 2002.

McWhorter, Ladelle, Bodies And Pleasures: Foucault And The Politics Of Sexual Normalization, Indiana University Press, Bloomington 1999.

Millas, Herkül(ed), *Göç, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi*, Çev. Damla Demirözü, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Millas, Herkül, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar : Dil, Din Ve Kimlikleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Neumann, Christoph K., *Araç Tarih Amaç Tanzimat,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Nietzsche Friedrich Willhelm, *On the Genealogy of Morality* Ed: Keith Ansell-Pearson, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, 'On the Genealogy of Morality' and Other Writings Student Edition Cambridge Texts in the History of Political Thought, Cambridge University Press, New York 2006.

Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, *Zur Genealogie der Moral: Eine Streitschrift*, Verlag von C. G. Naumann, Leipzig 1892.

Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, *On The Genealogy Of Morals: A Polemic: By Way Of Clarification And Supplement To My Last Book, Beyond Good And Evil,* Çev: Douglas Smith, Oxford University Press, Oxford 1999

Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, *Untimely Meditations*, Çev: Reginald John Hollingdale, Cambridge University Press, Cambridge 1991

Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, *The Will to Power: Der Wille Zur Macht,* Çev: Walter Arnold Kaufmann, ed. R. J. Hollingdale, Vintage Books, New York 1968.

Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, On the Uses and Disadvantages of History for Life, In Untimely Meditations, Ed: D. Breazeale, Cambridge University Press, Cambridge 1997

Nietzsche Friedrich, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası Zamana Aykırı Bakışlar 2*, Çev: Mustafa Düzel, İthaki Yayınevi, İstanbul 2006.

Nora, Pierre, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire." *Representations*, S. 26, University of California Press, California 1989

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul 1987.

Ortaylı, İlber. "Türkiye'de Klasik Çağın Algılanması". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt 51, Sayı 01, Ankara Ocak 1996.

Özbaran, Salih, Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. yüzyıllarda Rum/Rumi Aidiyet ve İmgeleri, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Özel Oktay, Öz Mehmet, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Özil, Ayşe, *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

Pallis Aleks, "Oi Romioi kai Oi Neotourkoi", *O Noumas*, Cilt: 7 Sayı 347, Atina 1909.

Papachritstou Panayotis Alexandrou, *The Three Faces Of The Phanariots: An Inquiry Into The Role And Motivations Of The Greek Nobility Under Ottoman Rule, 1683-1821*, MA Thesis, Simon Fraser University, British Columbia 1992.

Papadopoulos, Giannis, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya göçler (19. yüzyıl-1923) Amerikanın Yunan cemaatleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), *Panteion Üniversitesi*, Atina 2008.

Papageorgiou, Stefanos P., *θεματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας,* Ekdoseis Papazisi, Atina 2000.

Paparigopoulos, Konstantinos, Istoria Tou Ellinikou Ethnous: Apo Ton Arxaion Xronon Mexri Tou 1930, Atina 1932

Peçe, Uğur, *Greek Ottomans In The 1908 Parliament,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2007.

Pesmazoglou, Stephanos, *Skarlatos Vyzantios's Konstantinoupolis: Difference and Fusion," in Economy and Society on Both Sides of the Aegean,* ed. Lorans Tanatar Baruh ve Vangelis Kechriotis, Alpha Bank Historical Archives, Atina 2010.

Politou, N. G., *Ellines İ Romioi,* Typografeiou P. D. Sakellariou, Atina 1901.

Purgstall Joseph Von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches: Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, C. A. Hartleben's Verlag, Pest 1834

Purgstall Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt I*, Çev: Mehmet Ata, Ed: Dr. Mümin Çevik, Milliyet Yayınları, İstanbul 2010.

Ricks, David, Magdalino, Paul, *Byzantium and the Modern Greek Identity,* Ashgate, Cornwall 1998

Sahlins, Marshall, *The Islands of History*, University of Chicago Press, Chicago:1985

Sannav, Sabri, Can, "Arşiv Belgelerine Göre 1821 Rum İsyanının Sakız ve Limni Adaları'ndaki Etkileri Ve Sonuçları" Ankarad Ajars Ankara Anadolu Ve Rumeli Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara 2020.

Seebold, Elmar*, Kluge Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache,* Walter de Gruyter GmbH & Co., Berlin 2011.

Sertkaya, Osman, "Göktürk Tarihinin Meseleleri: Büyük Roma (İmparatorluğu) = Bizans'ın Köktürk Yazıtlarındaki Adı" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 26 Temmuz 2012.

Spandounes Theodore, *On the Origins of the Ottoman Emperors*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Soulidis, Nikolaos, Theologidis, *Tarih i Osmani Yani Devlet-i Aliyye-i Osmaninin Tesis Olunduğu Zamandan Başlayarak Abdülaziz Han Efendimiz Hazretlerinin Cülusuna Kadar Vukuat-ı Umumiyeyi Dahiliyeyi Şamil Kitaptır*, Evangelinos Misailidis Matbaası, İstanbul 1874

Soulidis/Sullioglou, Nikolaos, Theologidis, Fertekli, *Tevarihat ı Umumiye*, Evangelinos Misailidis Matbaası, İstanbul 1863.

Stathis Pinelopi (ed.), *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler,* Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Tourkognostos, O, *Romioi kai Neotourkoi*, O Noumas, Cilt 8, Sayı: 406, Atina 1910.

Tziovas, Dimitris(ed.), *Greece and the Balkans, Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment,* Ashgate Publications, Aldershot 2003.

Ursinus, Michael. "From Süleyman Pasha to Mehmet Fuat Köprülü: Roman and Byzantine History in Late Ottoman Historiography." Byzantine and Modern Greek Studies Sayı 12 Sayfa 305–14 Birmingham 1988.

Vaporidis Avraam *Epitomos Viografiki Istoria Ton Soultanon Tis Othomanikis Autokratorias- Pros Ktisin Ton Scholion Amfoteron Ton Filon,* S. I. Voutira, Cilt: 1, İstanbul 1885.

Vaporidis, Avraam, *Viografiki Istoria Ton Soultanon tis Othomanikis Autokratorias- Meta 31 Prosopografion Pros Xrisin Ton Scholion Amfoteron Ton Filon,* I Palamari, Cilt 1, İstanbul 1894.

White, Hayden, *Tropics of Discourse, Essays in Cultural Criticism,* John Hopkins University Press, Baltimore, 1985.

Zarifi Yorgo L., *Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya: İstanbul 1800-1920*, Çev: Karin Skotiniyadis, Literatür, İstanbul 2005.

Zaxariadis, Konstantinos, *Sinopsis Tis Genikis Istorias. Meros Proton, Arxea Istoria, Vivlion Alpha Perilamvanon Tin Istorian Ton Anatolikon Laon.* Cilt: 1, I. A Vretou, İstanbul 1870.

Zachariadou Elizabeth A., *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.